

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MUSTAFA ÇOLAK

KOMİTENİN KAHRAMANI
ENVER PAŞA

YEDİTEPE

Komitenin Kahramanı:

ENVER PAŞA

Komitenin Kahramanı:
ENVER PAŞA
Mustafa Çolak

Editör
Sahure Ergüzel

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-2070-15-4
Yeditepe Yayınevi: 77
İnceleme-Araştırma: 52

1. Baskı: Isparta Fakülte Kitabevi 2006
2. Baskı: Şubat 2008
3. Baskı: Ağustos 2019

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

Komitenin Kahramanı:

ENVER PAŞA

MUSTAFA ÇOLAK

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

Prof. Dr. Mustafa Çolak 1970 Merzifon-Amasya doğumludur. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde tarih okudu. Aynı üniversitede master ve doktora yaptı. 1993-1999 yılları arasında Alman Akademik Mübadele Birliği (DAAD) bursu ile Schwaebisch-Hall, Regensburg, Potsdam, Bonn ve Berlin'de dil kursu ve arşiv çalışmalarında bulundu. 2002 – 2012 yılları arasında farklı zamanlarda Berlin Humbolt ve Freie üniversitelerinde bilimsel çalışmalarda bulundu ve seminerler verdi. Hatay Mustafa Kemal ve Tokat Gaziosmanpaşa üniversitelerinde akademik çalışmalarda bulundu ve dersler verdi. Halen Samsun Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Profesör olarak çalışmaktadır.

Esas çalışma alanı Birinci Dünya Savaşı olan Çolak'ın İttihat Terakki, Kafkasya, Enver Paşa, Talat Paşa ve Osmanlı-Alman ilişkileri konusunda çok sayıda bilimsel kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Baskıya Önsöz	7
Önsöz	9

Birinci Bölüm

HARBİYE NÂZIRI ENVER PAŞA

Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Enver Paşa	15
Dönemin Alman Basınına Göre Enver Bey.....	25
Alman İmparatorluğu ile İttifak ve Enver Paşa.....	41
III. Ordu Komutanı Olarak Enver Paşa.....	52
Enver Paşa'ya Muhalefet ve Suikast Girişimi	70
Enver Paşa'nın Vatan Anlayışı.....	82

İkinci Bölüm

TÜRKÇÜLÜK VE ENVER PAŞA'NIN TÜRKÇÜLÜK FAALİYETLERİ

Türkçülük	89
İttihat Terakki ve Türkçülük.....	99
“İslam Dünyasının Prusyası”	109
Sömürge Altındaki Türklerin Bağımsızlık Mücadeleleri ve Enver Paşa	120
Enver Paşa'nın Türkçülük Faaliyetleri ve Müttefik Almanya.....	136

Üçüncü Bölüm
**BOLŞEVİK İHTİLÂLİ İLE DEĞİŞEN
ŞARTLAR KARŞISINDA ENVER PAŞA**

Turan Coğrafyasında Osmanlı-Alman Mücadelesi	163
Enver Paşa'nın İstifa Tehdidi	168
Ludendorff'un Enver Paşa'yı Kafkasya'da Durdurma Çabaları	175
Enver Paşa'nın Yurdu Terk Etmesi	187
 Sonuç	 199
Bibliyografya	205
Ekler	215
EK 1: Enver Paşa hakkında Alman Orduları Yüksek İdaresi'ndeki generalların düşünceleri (Almanca ve Türkçe çevirisi).....	215
Enver Paşa	218
EK 2: Enver Paşa ve beraberindeki ittihatçıların Almanya'ya kaçırılmasını planlayan ve uygulayan Yüzbaşı Baltzer'in 1 Kasım 1918 gecesine ait anıları (Almanca ve Türkçe çevirisi)	222
Dünya Savaşı'nın Üç Büyük Türk'ü, Talat, Enver ve Cemal Paşa'nın Romantik Sonları	227
EK 3: Arşiv belgelerinden ve gazetelerden örnekler.....	231
 Dizin	 249
Fotoğraflar	259

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu eser bundan önceki baskısında “Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı” ismini taşımaktaydı. Yeni baskıda isim değişikliğine gittik. Döneminde “Hürriyet Kahramanı” ve “Edirne Kahramanı” gibi unvanlarla anılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti çevrelerinde kahraman olarak görülen Enver Paşa’ya “Komitenin Kahramanı” demenin daha uygun olacağını düşündük. Ayrıca 2018 yılında Talat Paşa ile ilgili yayınlamış olduğumuz bir kitabımızın adı da “Komitenin Ruhu Talat Paşa” idi. Böylece ‘komitenin ruhundan’ sonra “komitenin kahramanını” ele almak hem bir devamlılık hem de bütünlük oluşturacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmanın üçüncü baskısını yapmak en temelde iki nedenden dolayı elzem hale gelmiştir. Birincisi, popüler kültürün hızla yaygınlaşması ve milliyetçiliğin bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de halk kitleleri tarafından rağbet görmesi sonucu Enver Paşa ile alakalı çalışmalara olan ilginin artmış olmasıdır. Birçok tarihi şahsiyette olduğu gibi Enver Paşa’da “hain” ya da “kahraman” gibi uç noktalarda değerlendirilmiştir. Bu durum kalabalıklar nezdinde kabul edilebilir olsa da bilimsel tarih araştırmaları açısından kabul edilemezdir. Zira bilimsel tarihçiliğin, tarihi şahsiyetleri yargılamak, onları “kahraman” veya “hain” ilan etmek

gibi bir maksadı olamaz. Kişileri “hain” veya “kahraman” yapan mahkemelerin yargıçları veya toplumların vicdanlarıdır. Tarihçi ise ne yargıçdır ne de toplumun sıradan bir ferdidir. Tarihçi sadece geçmişten kalan belgelere bakarak bir mahkemeye “şahitlik” yapabilir veya toplum/birey için geçmişini anlaşılar hale getirebilir. Bu bağlamda bu eserin temel amacı Enver Paşa’nın anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Bu baskı için ikinci neden ise az da olsa esere yaptığı eklemeler ve yeni düzenlemelerdir. Bu bağlamda “Dönemin Alman Basınına Göre Enver Bey” başlığı altında yer alan kısım yeni eklenmiştir. İsmi yeni duyulmaya başlanan Enver Paşa’nın II. Meşrutiyet Dönemi’nde Alman kamuoyuna ne şekilde yansıtıldığı burada açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca son başlık olan “Enver Paşa’nın Yurdu Terk Etmesi” kısmı yeniden gözden geçirilmiş eklemeler ve çıkartmalar yapılmıştır. Bunun dışında kitabın tamamı tekrar ele alınarak maddi hatalar, yazım yanlışlıkları düzeltilmeye çalışılmıştır. Ekler kısmına da yeni fotoğraflar konmuştur.

Enver Paşa’nın yaşadığı dönemin özelliklerini bu çalışmada detaylı olarak vermek istemedik İlk bakışta bu bir eksiklik olarak görülebilir. Fakat yukarıda da ismi geçen ve bundan önce yayınlamış olduğumuz “Komitenin Ruhu Talat Paşa” isimli eserde o dönemin özelliklerine değinmiştik. Bu eserde de değinseydik bu bizim için tekrar olacaktı. Bu bağlamda bu eser ile yukarıda adı geçen Talat Paşa ile ilgili eser beraber ele alınırsa bir dönemin portresi daha kolay ortaya çıkmış olur.

Çalışmanın ekler kısmında yer alan fotoğrafların önemli bir kısmı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Öğretim Elemanlarından A. Atilla Can Akarcalı’dan alınmıştır. Bu nedenle kıymetli meslektaşım Öğretim Elemanı Akarcalı’ya burada kalpten teşekkür etmek isterim.

Samsun, 19 Nisan 2019

Prof. Dr. Mustafa Çolak

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı topraklarındaki Alman Askeri Misyonu'nun Başkanı Liman von Sanders Paşa'nın yaverlerinden olan ve Enver Paşa'yı yakından tanıyan Carl Mühlmann'a göre: "...O (Enver Paşa) kimilerine göre hırslı bir maceraperest, kimilerine göre ise idealist bir devlet adamı ve komutan..."¹ idi.

Enver Paşa'nın tarihî şahsiyeti, dünya görüşü, yaşadığı süre zarfında kendine biçtiği misyon, yaşayış tarzı ve Osmanlı Devleti'nin çöküşündeki payı, günümüze kadar gelen, yakın tarihimizin önemli tartışma konularından biridir. Enver Paşa hakkındaki tartışmalarda veya bu konuda yazılmış eserlerde, taraflı tarih yazımının en güzel örnekleri verilmiştir. O, genellikle ya Osmanlı Devleti'ni hızla çöküşe sürüklemiş bir "maceraperest" ya da ideallerini gerçekleştirebilmek uğruna ölmesini bilmiş bir "idealist" olarak ele alınmıştır.

1 Mühlmann, Carl, "Enver Pascha", *Heerführer des Weltkrieges*, Verlag von Z.s. Mitler & Sohn/Berlin 1939, s. 142.

Biz, bu çalışmamızda Enver Paşa'nın maceraperest veya idealist olup olmadığı konusunda bir yargıda bulunmaya-
cağız. Zira kanaatimizce tarih bir mahkeme, tarihçi de o
mahkemenin yargıcı değildir. Onun için biz, bu çalışma çer-
çevesinde Enver Paşa'ya "hüküm giydirmek" veya onu kah-
raman ilan etmek yerine, onu kendi dönemi içerisinde ele
alarak, tarihî kişiliğini anlamayı, açıklamayı amaçlamakta-
yız. Kaldı ki bu çalışma bir Enver Paşa biyografisi de değil-
dir. Sadece onun Türkçe literatürde bilinmeyen yönlerini
Alman kaynaklara dayanarak ve Türkçülük özelindeki faa-
liyetlerini ele alan bir inceleme eserdir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, savaşa girmiş olan Av-
rupa'daki büyük devletlerde, devlet yönetimi ile askerî işler
farklı kişilerin elindeydi. Harbiye nâzırlıklarına politikacı-
lar bakarken askerî Genel Karargâhlara generaller bakardı.
Bunlar birbirine danışır, tartışır ve beraber gerekli kararları
alırlardı. Askerî işler ile devlet işleri birbirinden ayrıydı. Os-
manlı Devleti'nde durum biraz farklıydı. Enver Paşa, hem
askerî işlerde hem de iktidarda bulunan İttihat ve Terakki
Cemiyeti içerisinde etkiliydi. Dolayısıyla Enver Paşa'nın
Harbiye Nâzırlığı dönemindeki düşüncelerini ve faaliyet-
lerini anlayabilmek için onun hem siyasî yönüne hem de
askerî kişiliğine bakmak gerekmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz çerçevede ele alacağımız araştı-
mamızın ana kaynağını Alman arşivleri ile Başbakanlık Os-
manlı Arşivi ve bu arşivlere dayalı yazılmış olan telif eser-
ler oluşturacaktır. Özellikle Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı
Arşivi (*Politisches Archiv des Auswärtiges Amt*) konuyla
ilgili çok sayıda belgeye sahiptir. Dışişleri Bakanlığı Ar-
şivi'nin yanı sıra yine Berlin'deki Federal Arşiv (*Bunde-
sar-chiv*) ile Devlet Gizli Arşivinde (*Geheimes Staatsar-
chiv preussischer Kulturbesitz*) konuyla ilgili belgelerin

burada kullanılmasının özellikle önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira, konuyla ilgili Türkçe olarak yapılan çalışmalarda Osmanlı belgelerinin sıkça kullanılmasına karşın Alman ve Avusturya belgelerinin fazla kullanılmadığını söylemek mümkündür. Daha çok sınırlı sayıda Alman ve Avusturya ikincil kaynakların Türk araştırmacılar tarafından değerlendirildiğini görüyoruz. Aynı şekilde Alman ve Avusturyalıların çalışmalarında da -belki dil problemi (Osmanlıca) belki de bürokratik nedenlerden dolayı- bu konudaki Osmanlı belgeleri fazla kullanılmamıştır. Belki bu çalışmanın en önemli katkısı Alman ve Türk kaynaklarının bir arada kullanılması noktasında olacaktır.

Bu çalışmanın birinci baskısı iki yıl önce (Ocak 2006) yapılmıştı. Aradan geçen süre zarfında Enver Paşa konusunda yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından çok sayıda eser yayınlanmıştır. Hem bu eserler ışığında çalışmamızı yeniden gözden geçirmek hem de bu arada Almanya'da ki arşiv çalışmalarımız esnasında Enver Paşa ile ilgili yeni elde ettiğimiz dönemin gazete haberlerini ve diplomatik belgelerini değerlendirmek açısından bu ikinci baskıya ihtiyaç duyulmuştur. İkinci baskıda kitabın bazı başlıkları değiştirilmiş, başta ikinci bölüm olmak üzere yeni belge ve yorumlarla genişletilmiştir.

Akademik çalışmalarında beni her zaman destekleyen ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında da yardımlarını esirgememiş olan Prof. Dr. Bayram Kodaman hocama bu vesile ile içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca çalışmalarım esnasında maddî ve manevî desteklerini gördüğüm, çalışmanın tamamını okuyup tashih eden eşim Yrd. Doç. Dr. Songül Çolak'a da minnettarım.

Antakya 2007
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çolak

Birinci Bölüm

HARBİYE NÂZIRI ENVER PAŞA

Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Enver Paşa

Asıl adı İsmail Enver olan ve İstanbul Divanyolu'nda doğan Enver Paşa², Manastırlı Surre Emimi Ahmet Bey ile Ayşe Hanım'ın oğludur. Kendisinin Almanca olarak kaleme

- 2 Doğrudan Enver Paşa ile ilgili kaynaklar için bkz: Arslan, Emin Şekip, *Şehit Enver Paşa Ve Arkadaşları*, Samsun İl Matbaası, Samsun 1948. Aşıroğlu, O. Gazi, *Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları (Acı Zamanlar)*, Burak Yayınları, İstanbul 1992. Aydemir, Ş. Süreyya, *Makedonyadan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.I, II, III, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993. Babacan, Hasan, "Enver Paşa", *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. Bademci, Ali, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa (1917-1934)*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975. Cengiz, Halil Erdoğan, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991. Erer, Tekin, *Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, Mayataş Yayınları, İstanbul 1973. Gücüyener, Şükrü Fuat, *Enver Paşa*, Anadolu Türk Kitap Deposu Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1943. Gücüyener, Şükrü Fuat, *Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: Enver (Paşa)*, Gün Basımevi, İstanbul 1991. Hanioglu, M. Şükrü, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989. Hanioglu, M. Şükrü, *Enver Paşa*, İslam Ansiklopedisi, C.XI, T.D.V Yayınları, İstanbul 1995. İlbar, Mahmut, "I. Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtulabildi?", *Bellekten*, C: XLIII, S: 169, T.T.K Yayınları, Ankara Ocak 1979. İnan, Arı, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, İmge Yayınevi, Ankara 1997. Kandemir, Feridun, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Güven Yayınevi, İstanbul 1943. Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, Tekin Yayınları, Ankara 1990. Karaman, Sami Sabit, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yayınları, İstanbul 2002. Kemal, Namık, *İki Kaside: Sultan Hamit ve Enver Paşa Hakkında*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1942. Kutay, Cemal, *Atatürk Enver Paşa Hadiseleri: Yakın Tarihin Meçhul Sahifeleri*, Ercan Matbaası, İstanbul 1956. Kutay, Cemal, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, Ekincil Yayınları, İstanbul 1955. Menemencioğlu, Nermin, *Enver Pascha in Türkistan*, T.T.K Yayınları, Ankara 1993. Soko, Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar (1882-1959)*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1943. Sonyel, Salahi Ramadan, *Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş Gösteren "Basmacı" Akımı*, T.T.K Yayınları, Ankara 1991. Ülkü, İrfan, *K.G.B Arşivlerinde Enver Paşa*, Kamer Yayınları, İstanbul 1996. Yamauchi, Masayuki, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa Türkiyeden Türkistana*, Bayrak Matbaası, İstanbul 1995.

aldığı otobiyografisinde, 1299 yılının Muharrem ayında, Çarşamba günü saat 12’de (6 Aralık 1882), İstanbul’da eski lisan mektebinin karşısında Divanyolu’ndaki evlerinde doğduğunu belirtmiştir³. Mekteb-i Harbiyye-i Şahane’yi okurken II. Abdülhamit (1876–1909) aleyhtarı propagandaların etkisinde kaldı. Erkân-ı harb eğitimi sırasında bir defa Yıldız Sarayı’na götürülerek sorgulandıysa da hüküm giymedi. Meşrutiyet’in 1908’de ilan edilmesi mücadelesinde Enver Bey, hep en önde yer aldı. Manastır dolaylarında dağa çıkarak II. Abdülhamit’e isyan bayrağını açan en kıdemli subay oldu. Bu politik ve askerî mücadelelerinden dolayı Meşrutiyet İstanbul’da ilan edildiğinde “*kahraman-ı hürriyet*” olarak ön plana çıktı ve bu tarihten itibaren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını kullanmaya başlayan örgüt içindeki askerî kanadın önde gelen isimlerinden biri oldu⁴.

Enver Bey, 5 Mart 1909’da Osmanlı Devleti’nin Berlin Askeri Ataşesi olarak görevlendirildi ve çeşitli aralıklarla iki yılı aşkın bu görevde kaldı. Almanya’nın sosyal yapısına hayranlığı ve kara ordusunun yenilmezliğine olan inancı, onun Berlin’deki bu askerî ataşeliği sırasında oluştu⁵.

İtalyanların Trablusgarp’a saldırımları üzerine yurda döndü ve 3 Eylül 1911 tarihinde Selanik’te yapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî toplantısında İtalyanlara karşı bir gerilla savaşı yürütülmesi fikrini savundu ve bu görüşünü diğer örgüt üyelerine de kabul ettirdi. Padişah ve hükümet yetkilileri ile görüştüktan sonra İskenderiye’ye gitmek üzere 10 Ekim 1911’de İstanbul’dan ayrılan

3 Bkz. *Kendi Mektuplarında Enver Paşa* (Yayına Hazırlayan: M. Şükrü Hanioglu), Der Yayınları, İstanbul 1989, s. 253.

4 Hanioglu, M. Şükrü “Enver Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XI, T.D.V Yayınları, İstanbul 1995, s. 262.

5 Mühlmann, Carl, “Enver Pascha”, *Heerführer des Weltkrieges*, Verlag von Z.s. Mitler & Sohn/Berlin 1939, s. 143.

Enver Bey, Mısır, Bingazi ve Tobruk'ta Arap liderlerle çeşitli temaslarda bulunduktan sonra 1 Aralık 1911'de Aynülman-sur'da askerî karargâhını kurdu⁶. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı başarı elde etti. Orada geçirdiği savaş yılları ününün artmasını ve yerli halk arasında tanınmasını sağladı. Özellikle Senusi Tarikatı ileri gelenleriyle yakın bağlar kurdu⁷.

Bu arada Enver Bey, Almanya'nın Balkan Savaşları esnasındaki Osmanlı politikalarından memnun değildi. Osmanlı Devleti, 1912-13 yıllarındaki Balkan Savaşları'ndan mağlup çıkmış ve Balkanlardaki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmişti. Ayrıca bu dönemde Arap, Ermeni ve Kürt problemleriyle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin artık ayakta kalıp kalamayacağına şüphe ile bakmaya başlayan Almanya, bir ara İngiltere ile Osmanlı Devleti'ni paylaşma hesapları yapmış ve “*güneşin yanındaki yerini*”⁸ alabilmek için Osmanlı Devleti'nden pay almayı tek çıkar yol olarak görmüştü⁹. Ancak İstanbul'daki

6 Bkz. Hanioğlu, a.g.m., s. 262.

7 Geniş bilgi için bkz., Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.

8 Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*, Droster Verlag, Düsseldorf 1994, s. 14.

9 21 Mayıs 1913'te İzmir'den Hartmann imzasıyla Alman Başbakanlığı'na gönderilmek üzere İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne ulaştırılmış olan bir raporda, Anadolu halkının büyük bir kısmının Osmanlı yönetiminden ümidini kestiğini, kendilerini himaye edecek bir ülke aradıklarını ve sempati ile bakılan ülkeler arasında İngiltere'nin ilk, Almanya'nın ise ikinci sırada bulunduğunu, fakat Balkan Harbi'nden sonra Almanya'ya olan sempatinin sürekli arttığını ve ilerde Almanya'nın Anadolu'yu himayesine alabileceğini ama bunun için çaba sarf etmesi gerektiğini belirtmektedir. Bkz. PA-AA, *Türkei*, Nr. 134, Allgemeine Angelegenheiten, Bd. 32. Hartmann an dem Reichskanzler Herrn Dr. von Bethmann Hollweg, Syrna, den 21. Mai 1913. Ayrıca Almanya'nın bu tarihte Osmanlı Devleti'ni İngiltere ile anlaşarak paylaşma planı için bkz. Schöllgen, Gregor, *Imperialismus und Gleichgewicht, Deutschland, England und die orientalische Frage*, R. Oldenbourg Verlag, München 1984, s. 359-373.

Alman Büyükelçisi Wangenheim'in¹⁰ buna karşı çıkması ve İngiltere'nin Anadolu'yu Almanlarla paylaşmaya yanaşmaması sonucu Almanya, bundan vazgeçmişti¹¹.

Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda İngiltere'den ve bazı Alman bürokratlarından yeteri desteği bulamayan Alman Dışişleri, bu politikasını değiştirerek Osmanlı Devleti ile hiçbir şekilde dostluklarını bozmadıkları imajını sürdürmeye çalıştı. Enver Bey de Almanya'nın İngiltere paralelinde bir Osmanlı politikası takip etmesinden rahatsız olmuştu. Nitekim Wangenheim, 1 Kasım 1913 tarihinde Alman İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporunda; Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip etmiş olduğu "acımasız" politikalardan Enver Bey'in rahatsız olduğunu, önümüzdeki günlerde ameliyat için onun Berlin'e geleceğini ve eğer hayatta kalırsa, Enver Bey'in Osmanlı Devleti'nin geleceğinde önemli rol oynayacağını belirtiyordu. Nitekim Enver Bey, bu zor günlerde vatanının kurtuluşuna önemli katkılarda bulunduğu için Türkler tarafından millî bir kahraman olarak görülüyordu. Bu sebepten Berlin'de bulunduğu müddet zarfında ona, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin dostu olduğu vurgulanmalı ve onun tekrar Almanya tarafına çekilmesi sağlanmalıydı. Fakat bu, öyle dikkatli bir şekilde yapılmalıydı ki Enver Bey bunun farkına varmamalıydı. Zira her doğulu karakter gibi Enver Bey'in de iç dünyasını net olarak bilmek imkânsızdı;

10 Hans Frhr. von Wangenheim, 1912 ile 1915 yılları arasında İstanbul'daki Alman Büyükelçisi ve aynı zamanda da kordiplomatik çevrenin en güçlü şahsiyeti idi. Aslen topçu yüzbaşısı olup, II. Wilhelm'in teveccühü ile henüz 50 yaşında iken İstanbul Büyükelçisi olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile imzaladığı 2 Ağustos antlaşmasında önemli rol oynamıştır. Ekim 1915'de İstanbul'da aniden ölmüştür. Bkz., Pomiankowski, Josph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 Birinci Dünya Harbi"* (Çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 47-51.

11 Schöllgen, *a.g.e.*, s. 360-362.

Berlin'deki ameliyatı sırasında ona yakın olmak, yoğun ilgi göstermek, onda Alman beklentilerinin aksine sonuçlar doğurabilirdi, onun güvenini tam olarak sağlamak için uygun zaman beklenmeliydi. Bu hususlara raporunda dikkat çeken Wangenheim, o tam iyileşip İstanbul'a döndükten sonra kendisiyle ilişki kuracağını ve bunun için en uygun zamanın, ona Alman şeref madalyası verildiği an olacağını da belirtmekteydi¹².

Wangenheim'in Osmanlı Devleti hakkındaki öngörülerini bu raporda görmek mümkün olduğu gibi onun Osmanlı Devleti'ni Alman menfaatleri doğrultusuna daha fazla çekmek ve elde tutmak için Almanya'nın yürütmesi gereken politikaların ipuçlarını görmek de mümkündür. Rapordan da anlaşılacağı gibi Alman İmparatorluğu'nun İstanbul Büyükelçisi Enver Bey'in -yaşadığı takdirde- Osmanlı Devleti'nin geleceğinde önemli rol oynayacak bir şahsiyet olduğu öngörüsünde bulunuyordu.

Bu nedenledir ki Berlin'deki askerî ataşeliği esnasında Enver Bey'de zaten oluşmuş olan "Alman hayranlığının" pekiştirilmesini ve onun Alman taraftarlığının devam etmesi için ilgili Alman makamları tarafından titiz bir çalışma yürütmesini istiyordu; ancak bu çalışma Doğulu (Osmanlı) psikolojisine uygun yapılmalıydı. Bu çerçevede -zamanı geldiğinde- Enver Bey'e Alman şeref madalyası verilmesini de öneriyordu.

12 Ayrıca bu raporda Enver Bey'in küçük kardeşi Kamil Bey'in, elektrik alanında eğitim görmek için birkaç gün önce Berlin'e hareket ettiği ve beş yıl Avrupa'da eğitim göreceği, döndükten sonra da elektrik işleriyle ilgili üst düzey devlet memurluğuna atanacağı belirtilmekteydi. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nde elektrik işleriyle ilgilenen Alman şirketlerinin şimdiden Kamil Bey'le ilgilenmeleri tavsiye edilmekteydi. PA-AA, *Türkei* 159, Nr. 2, *Türkische Staatsmänner*, Bd. 13, Pera, den 1. November 1913.

Enver Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleriyle birlikte 23 Ocak 1913 tarihinde Bâbıâli Baskını'nı gerçekleştirdi. Öncü rol oynadığı bu hükümet darbesinde Kâmil Paşa'ya istifanamesini imzalattı, ardından padişahı ziyaret ederek Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete getirilmesini sağladı. Ancak Edirne'yi kurtarmak amacıyla yapılan bu eylem sonrasında, planlamasında Enver Bey'in de görev aldığı askerî harekâtın başarısızlığı ve Edirne'nin Bulgarlara terki, İttihat ve Terakki'yi zor duruma düşürdü. Enver Bey, 12 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra ülke yönetimine fiilen el koyan İttihat ve Terakki içindeki askerî kadronun da lideri haline geldi¹³. İkinci Balkan Savaşları sırasında zor durumda kalan Bulgaristan, Edirne'yi boşaltınca, 23 Temmuz 1913'te Edirne'ye giren ilk Osmanlı kuvvetlerinin başında Enver Bey'in de bulunması, onun "*Edirne Kahramanı*" olarak anılmasını ve ününün daha da artmasını sağladı.

Büyük eleştirilere rağmen gerek kamuoyundaki yüksek itibarı gerekse İttihat ve Terakki'nin fiili gücü sayesinde genç yaşta ve hızlı terfi sonucu, 3 Ocak 1914'te mirliva rütbesine yükseltilerek aynı tarihte Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nâzırı oldu. Henüz 33 yaşında genç, enerji dolu, orduda kahraman olarak bilinen bir yeteneğin Harbiye Nâzırı olması, Osmanlı Devleti'nin genç entelektüellerini, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu konusunda ümitlendirdi ve büyük beklenti içine soktu.

Onun Makedonya'da çetelere, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı ve 1908 Meşrutiyet'i için göstermiş olduğu cesur çabaları, genç subayları adeta büyülemişti. Aralarında Şükrü Paşa gibi meşhur paşaların da bulunduğu 280 üst

13 Hanioglu, a.g.m., s. 262.

rütbeli Osmanlı subayını emekli ederek orduyu gençleştir-
mesi, onun cesaretinin ve organizasyon kabiliyetinin yeni
örnekleriydi.

Çevresinde onu, nihayet vatanı kurtarma görevi için ya-
ratılmış kişi olarak görüyorlardı. O da kendisinin bu misyon
için yaratıldığına inanıyor ve kendisini Napolyon ve Büyük
Friedrich gibi görüyordu¹⁴. Böylece onun, Birinci Dünya Sa-
vaşı'ndan önce, bir taraftan Napolyon gibi “özgürlük için
savaşmak ve onu yaymak” istediğini diğer taraftan da Bü-
yük Friedrich gibi vatanının hizmetinde olmak istediğini
görmekteyiz. Onun özgür kılmak ve hizmetinde olmak is-
tediği yer ise birinci derecede Osmanlı Devleti idi.

Harbiye Nâzırı olduktan hemen sonra 8 Ocak 1914 tari-
hinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini de üstle-
nen Enver Paşa, ilk iş olarak Birinci Balkan Savaşı'nda boz-
guna uğrayan Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi
işine girişti. II. Abdülhamit dönemine ait yaşlı paşaların ta-
mamına yakın bir kısmı emekli edildi ve genç subaylar or-
duda önemli görevlere getirildi. Enver Paşa'nın bu düzen-
lemesi bir anlamda Türkiye Cumhuriyet'in kuruluşunda
önemli rol oynayan askerî kadronun da Osmanlı ordu teş-
kilatında önünü açtı ve yükselmesini sağladı¹⁵.

Enver Paşa Harbiye Nâzırı olduğunda Osmanlı Devleti
hem içeride hem de dışarıda zor günler yaşıyordu. İttihat
ve Terakki Cemiyeti'nin “hürriyetin ilanı” ile birlikte millî

14 PA-AA, Türkei Nr.159 No 2, Bd. 13, Kaiserlich Deutsche Botschaft, Pera,
den 9. Januar 1914. Prusya Kralı olan (1740–1786) Büyük Fridrich'e göre,
bir hükümdar ülkesinin birinci derecede hizmetçisi olmalıydı (der Erste
Diener seines Staates). Enver Paşa da ömrünün vatanı uğruna harcanması
gerektiğine ve bu misyon için var olduğuna inanıyordu. Büyük Friedrich
ve Osmanlı ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz., Beydilli, Kemal, *Büyük
Friedrich ve Osmanlılar –XVII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri-*,
İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.

15 Hanioglu, a.g.m., s. 262.

ayaklanmaların son bulacağı ve bir “Osmanlı milleti”nin oluşum sürecinin hızlanacağı yönündeki söylemi boşa çıkmış, ayrıca devletin paraya olan ihtiyacı daha da artmıştı.

Bu durum Osmanlı Devleti’nin dışarıya daha fazla bağımlı hale gelmesine ve İttihatçıların başarıyı dışarıda aramalarına neden olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı entelektüellerin gittikçe artan güvensizliğine, Cemiyet’in baskıcı bir yönetim tarzı ile karşılık vermesi, Osmanlı Devleti’ni bir dikta yönetimine sürüklüyordu. İstanbul’daki Alman büyükelçiliğinde görevli Mutius’a göre, hırslı, atak ve genç Enver Paşa’nın Osmanlı Devleti’nin bu döneminde Harbiye Nâzırı olması “*Türkiye’nin kaderinde kritik bir dönüm noktası*” olarak algılanmalıydı¹⁶.

Goltz Paşa’ya¹⁷ göre ise, Enver Paşa’nın 33 yaşında Osmanlı Harbiye Nâzırı olması, Alman siyasî ve askerî çevreleri için bir “*yeni yıl sürprizi*” olmuştu¹⁸. Alman askerî çevreleri Enver Paşa’yı Berlin’deki Askeri Ataşeliği görevinden beri şık, kibar ve iyi bir kurmay subayı olarak tanıyorlardı. Yine Goltz Paşa’ya göre, Enver Paşa’nın Trablusgarp’taki başarıları ve Balkan Savaşlarındaki çalışmaları, onun “*sıra dışı bir kişiliği olduğunu*” göstermişti. Enver Paşa’nın Harbiye Nâzırı olmasını, Osmanlı Devleti’ndeki Gençtürk hareketinin

16 PA-AA, Türkiye Nr.159 No 2, Bd. 13, Kaiserlich Deutsche Botschaft, Pera, den 9. Januar 1914.

17 Comlar Freiherr von der Goltz Paşa, 15 Haziran 1883 tarihinde Osmanlı ordusunda kurmay yarbay rütbesiyle askeri okullar müfettişliğine atanmış ve bu tarihten itibaren Osmanlı ordusunda çeşitli görevlerde bulunmuş, en son 19 Nisan 1916 tarihinde 6. Ordu Komutanı iken Bağdat’ta vefat etmiştir. Osmanlı ordusunun Alman silahlarıyla donatılmasında ve Osmanlı subayları arasında Alman hayranlığının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Veli, *1. Dünya Harbi’nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul 1993. s. 38–46. Osmanlı Devleti’nde bulunduğu görevlerden dolayı Enver Paşa’yı iyi tanıyan Alman subaylardan biridir.

18 Enver Paşa, 1914 yılına girdikten üç gün sonra, 3 Ocak 1914’te Harbiye Nâzırı olmuştu.

bir başarısı olarak da gören Goltz Paşa, Enver Paşa ve ekibinin en önemli sorununun Osmanlı Devleti'nin dış borçları ve dışa bağımlılığı olduğunu belirtiyordu¹⁹.

Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'na atanması Rusya'da infial derecesine varan sert tepkilere neden olmuştur. Zira Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yakınlaşması gerekliliğini savunan düşüncelerin karşısında yer alıyordu²⁰. Rus Hariciye Nâzırı Sazanov, Enver Paşa'yı "*katil*" olarak adlandırmış ve onun Harbiye Nâzırı olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin baskıcı bir yönetime doğru gideceğini belirtmiştir²¹. Osmanlı ordusunda çok sayıda üst düzey subayın emekliye sevk edilmesini büyük bir tehlike olarak gören Sazanov, yeni bir ihtilâlin ön hazırlıklarının yapıldığı inancında olduğunu da belirtmiştir. Rus Çarı Nikolaus da Sazanov ile aynı düşünceleri paylaştığını beyan etmiştir²². Ancak İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği farklı görüşteydi. Büyükelçiye göre, "*...İttihat ve Terakki liderleri arasında en hırslı ve atak olanı Enver Paşa idi. Enver Paşa'nın mütevazı görünmesi ise sadece bir aldatmaca idi. Onun bu rolünü iyi oynaması, Osmanlı hanedanının ve bu hanedanla bağlantılı olan halifeliğin sonu olacaktı. Bunun sadece Türkiye*

19 Generalfeldmarschall Frhrn. v. Der Goltz, "Der neueste Kurs in der Türkei", *Der Tag*, 16 Januar 1914.

20 Örneğin Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa, hem Osmanlı Devleti'nin geleceği için Rusya ile yakın ilişkide olunması gerektiğini savunmuş hem de Enver Paşa'nın önemli hasımlarından biri olmuştu. Enver Paşa-Mahmud Muhtar Paşa arasındaki çekişmede, Wangenheim Enver Paşa tarafını tutmuş ve Alman Dışişleri'nde de bu yönde etkili olmaya çalışmıştır. Bkz., PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 4. März 1914.

21 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 13, Portalés an das Auswärtiges Amt, St. Petersburg, den 12 Januar 1914.

22 Aynı belge.

için değil Rusya'nın politikaları için de çok önemli bir fırsat olduğu zamanla ispatlanacaktı"²³.

Böylece Rus Büyükelçisi, Enver Paşa'nın Osmanlı saltanatını ve halifeliği kaldıracağını ve bu durumunda bünyesinde çok sayıda Türk ve Müslüman barındıran Rus İmparatorluğu'nu rahatlatacağını öngörüyordu. Böylece Rusya, Rus Çarlığı bünyesindeki Müslüman toplulukların Osmanlı halifesinin girişimiyle isyana teşvik edileceği korkusundan kurtulacaktı. Gerçekten de Enver Paşa, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde aktif rol almış ve her fırsatta da Osmanlı hanedanına karşı olan fikirlerini beyan etmiştir. Ancak bu durum Enver Paşa'nın, 5 Mart 1914 tarihinde Naciye Sultan ile evlenip saraya damat olmasına kadar sürecektir, bundan sonra ise Osmanlı hanedanına daha yakın davranacaktır²⁴.

Enver Paşa'nın ziyaretçileri, o Harbiye Nâzırı olduktan sonra artmıştı. Önemli ziyaretçilerinden biri de Alman silah sanayinin önde gelen isimlerinden Krupp şirketinin yetkilileri olmuştu. Ancak Enver Paşa, Krupp yetkililerini bir "dünya şirketi"ne yakışır şekilde değil de soğuk bir şekilde karşılamıştır. Wamgenheim, Enver Paşa'nın bu tavrını Sadrazama şikâyet etmiş, Sadrazam da Enver Paşa'nın daha çok genç olduğunu ve politikayı yeni öğrenmeye başladığını söyleyerek onu savunmaya çalışmıştır²⁵.

Bundan ve yukarıda belirttiğimiz Wangenheim'in Enver Paşa'ya yaklaşmak için uğraş verdiği örneklerden de yola

23 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 13, Anlage zu Bericht vom 20. Januar 1914. No 20.

24 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 4. März 1914. Enver Paşa-Naciye Sultan evliliği hakkında geniş bilgi için bkz., *Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları Acı Zamanlar* (Yayına.Hazırlayan: O Gazi Aşıroğlu), Burak Yayınevi, İstanbul 1990.

25 Bkz., PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 4. März 1914.

çıkarak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman ittifakı imzalanmadan önce Enver Paşa'nın Almanya'nın gücüne inandığını; ancak Alman şirketlerine bir iltimasının olmayacağı ve Almanya'nın ayrıcalıklı bir ülke olmadığı düşüncesinde olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile sıkça belirtilen, Enver Paşa'nın "Almancılığı" bu iki belgede görememekteyiz. Kanaatimizce Enver Paşa, Osmanlı çıkarları Almanya tarafında yer almayı gerektirdiği zaman, Alman taraftarı olmuş ve Almanlarla birlikte hareket etmiştir.

Dönemin Alman Basınına Göre Enver Bey

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlik Enver Bey ismi hem iç hem de dış basında daha sık duyulmaya başlanmıştır. Zira II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sürecindeki önemli liderlerden biri de Enver Bey idi. Bu bağlamda Enver Bey ismi Alman basınında da yer almaya başlamıştı. Biz burada Enver Bey ile ilgili Alman basınında bugüne kadar çıkmış olan haberlerin tamamını ele almayacağız. Zaten bu başlı başına ele alınması gereken bir konudur. Biz bu başlık altında sadece Enver Bey ile ilgili Birinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar geçen dönemdeki haberleri konu edineceğiz. Enver Bey ile ilgili Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında çıkmış haberlere bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında, diğer başlıklar altında, yeri geldikçe değineceğiz.

Alman basınında tespit edebildiğimiz ve ana konusu Enver Bey olan ilk geniş çaplı haber *Hamburger Fremdenblatt*'da 25 Ekim 1911 tarihinde çıkmıştır. *Hamburger Fremdenblatt* Hamburg'daki yabancılar tarafından 1828 yılından itibaren çıkarılmaya başlanmış olan 19. ve 20. yüzyılın önemli Alman gazetelerinden biriydi.

Gazete “Enver Bey” başlığını attığı üç paragraflık yazısında, Hamburg’daki yabancılar ve Almanlar arasında Enver Bey isminin gittikçe daha fazla konuşulmaya başlandığını belirtmiştir. Bu ifadelerin hemen altında Enver Bey’in üniformalı ve “Wilhelm bıyıklı” bir de boy fotoğrafı gazetede yer almıştır. Enver Bey’in İtalyanlara karşı, Trablus’ta başlamış olan isyanı organize etmek üzere İstanbul’dan görevlendirildiğini belirten gazete devamında şu bilgileri vermektedir: “... (*Enver Bey*), uzun süre Berlin’de askerî ataşe görevinde bulundu. Genç Türkler ona ihtiyaç duyduğunda Berlin’den İstanbul’a geri geldi ve Makedonya’daki birliklere komuta ederek, İstanbul’da ayaklanan garnizonlara karşı harekete geçti. Enver Bey’in çabaları sonucu Gençtürkler durumu kontrol altına aldılar ve İstanbul’da düzeni sağladılar. Enver Bey her zaman Gençtürkler içinde bir lider olarak görüldü. Ülkesini şu anki karışık durumdan, ancak O’nun çıkarabileceğine inanılmaktadır. Zira O’nun Almanya tecrübesine ve liderlik vasfına olan inanç tamdır”²⁶.

Görüleceği gibi bu haberde bir taraftan Enver Bey’in liderlik vasfı diğer taraftan da onun Almanya tecrübesine olan güveni ön plana çıkarılmaktadır. İstanbul’daki 31 Mart ayaklanmasının bastırılmasının da ancak Enver Bey sayesinde mümkün olduğu yazılmakta ve Enver Bey’in her zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde tartışılmaz bir lider olarak kabul gördüğü belirtilmekteydi. Gazetenin Enver Bey ile ilgili yazdığı bu cümlelerin tam olmasa da büyük ölçüde tutarlı olduğunu, Enver Bey’in İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde daha sonraları oynadığı rolden görmek mümkündür.

26 *Hamburger Fremdenblatt*, Nr. 257 (25 Oktober 1911).

Enver Bey'in Trablusgarp Savaşı'nda öldüğü haberlerinin İtalya basınında yer alması üzerine "Trablusgarp Savaşı -Enver Bey-" başlığı ile altı paragraflık uzunca bir yazı da 24 Nisan 1912 tarihinde *Frankfurter Zeitung* da çıkmıştır. Bu yazıda aynı zamanda Enver Bey'in kişisel özelliklerinden ve geçmişinden de bahsedilmiştir.

Söz konusu yazıda Enver Bey'in öldüğü haberlerinin, bütün şüpheleri giderecek şekilde henüz bağımsız kaynaklar tarafından doğrulanmadığı belirtiliyordu. Kaldı ki, İtalyan basını daha öncede Gençtürklerin bu hürriyet kahramanının ve Bingazi'deki Arap direnişinin organizatörünün öldüğünü yazarak yanlış haber yapmıştı. *Frankfurter Zeitung*'a göre bu ölüm söylentilerinin kaynağını İtalya basınında çıkan propaganda mahiyetindeki yalan haberler oluşturmaktaydı. Öte yandan Enver Bey ismini taşıyan iki Türk subayı daha Trablusgarp'taki cephelerde bulunmaktaydı. Bunlardan biri boğaz enfeksiyonundan dolayı ateşlenip öldüğünde Roma gazeteleri, bu ölenin hürriyet kahramanı ve Gençtürklerin liderlerinden Enver Bey olduğunu yazmışlardı. Bu doğru değildi. Hürriyet kahramanı Enver Bey, çok iyi tanıdığı ve şehit olan Enver Bey hakkında, *Frankfurter Zeitung*'un sahadaki muhabirine takdir dolu sözler beyan etmişti. Gazete ayrıca, boğaz enfeksiyonundan dolayı bir subayın ölmesinin, Bingazi cephesinde yeterince sahra hastanesinin olmadığı gerçeğini gösterdiğine de dikkatleri çekmişti. Gazeteye göre, şayet orada Kızılhaç'ın bir hastanesi olsaydı, hiç kimse boğaz enfeksiyonundan ölmezdi²⁷.

Frankfurter Zeitung, II. Meşrutiyet'in ilanını bir "Gençtürk Devrimi" olarak niteliyordu. Bu yazısında gazete II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, Temmuz 1908 tarihinde

27 *Frankfurter Zeitung*, "Der Krieg um Tripolis Enver Bey", 24 April 1912 (Nr. 119).

İstanbul gazetelerindeki Enver Paşa imajından da bahsediyordu. Gazeteye göre, İstanbul'un her köşesinde özgürlüğün tadı çıkarılıyordu. Gazete satıcıları "*vatanımızı bir despottan kurtaran Enver Bey'in resmini satın alın. Hürriyet Kahramanları Enver Bey, Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey'in resimleri bu gazetede. Allah bu üç kahramanı korusun*" diye bağırarak gazetelerinin reklamını yapıyorlardı. Bu üç subay, istibdat yönetimi olan II. Abdülhamit'e karşı meşrutiyeti ilan etmek için, Makedonya'daki Üçüncü Ordu'ya bağlı bazı birlikleri dağa çıkararak ilk isyanı başlatmışlardı. "Kahraman" Yüzbaşı Enver'i gören herkes, onun zarif görünümü ve nezaketi karşısında şaşırırmaktaydı. Fakat onun kararlı ve enerji dolu bakışları, hiçbir zaman hoşgörülü davranması önünde engel teşkil etmiyordu²⁸.

Frankfurter Zeitung bu yazısında Enver Bey'in kişisel özelliklerinden de bahsediyordu. Gazeteye göre, Enver Bey her zaman açık sözlü ve anlaşılır konuşurdu. Akıcı bir Almancası vardı. Fransızca'yı biraz aksanlı konuşurdu. Kendi tecrübelerini ve geleceğe dair vizyonunu anlatmayı severdi. Diğer subay arkadaşları gibi o da Goltz Paşa'nın eğitiminden etkilenmişti. Goltz Paşa'nın aşıladığı ruh ile "hasta adam" olan Osmanlı Devleti'nin problemlerine önce teşhis koymak sonra da bu problemleri ortadan kaldırmak istiyordu. Ateşli bir vatanseverdi. Bu nedenle daha genç bir subay iken gizlice örgütlenmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştı. Mesaisinin büyük bir kısmını arkadaşları ile birlikte diğer subayları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kazandırmak için harcıyordu. Bu noktada başarılı da olmuştu. Kendisi de ilk isyan edenlerden biri oldu²⁹.

28 *Frankfurter Zeitung*, "Der Krieg um Tripolis Enver Bey", 24 April 1912 (Nr. 119).

29 *Frankfurter Zeitung*, "Der Krieg um Tripolis Enver Bey", 24 April 1912 (Nr. 119).

Enver Bey'in, bu çalışmalarından dolayı yeni Türkiye'nin etkili isimlerinden biri olduğunu da gazete dile getiriyordu. *Frankfurter Zeitung*'a göre, herhangi bir iş yapılacağı zaman Enver Bey'in görüşünü almak artık sıradan bir hal almıştı. 31 Mart ayaklanmasında, İstanbul'u asilerden temizlemek amacıyla, Berlin'den İstanbul'a gelerek Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay heyetinde yer almıştı. Trablusgarp Savaşı başladığında tekrar Berlin'den yola çıkarak, İtalyanların bütün engellemelerine rağmen, Senusi tarikatının yardımıyla Mısır üzerinden Bingazi'ye ulaşmıştı. Özel mektuplarında da sürekli yazdığı gibi Alman usulü almış olduğu askerî eğitim sayesinde Arap milis kuvvetlerini büyük bir çaba sonucu organize etmişti. Cephane ve iaşe eksikliklerine rağmen İtalyanlara karşı giriştiği birçok çatışmada başarılı olmuştu. En son mektubunda, gayet iyi olduğunu gururla yazmakta, tek probleminin savaşmayı seven Arapların disiplinsizliği olduğunu vurgulamaktaydı³⁰.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Almanya arasındaki askerî ve siyasi ilişkilerde Enver Bey'in konumu konusunda da gazete bilgiler vermekteydi. Buna göre, Enver Bey düzenli olarak Almanya ile bağlantı halindeydi. Sadece askerî olarak değil, siyasi olarak da. Trablusgarp Savaşı'ndan önce de Berlin ile İstanbul arasında etkili bir bağlantı kurmuştu. Bu bağlantının kurulmasında onun karizması önemli bir rol oynamaktaydı. Bir askerî ataşe olarak Türk devriminin Alman yöneticileri tarafından kabul görmesini sağlamıştı. Wergenthaim'da yapılan "Kayzer Manavraları"na davet edilmişti. Devrimci Gençtürklerin Almanya devlet adamları tarafından tanınmasında etkili olmuştu. Gençtürkler arasında Alman karşıtlığını azaltmıştı.

30 *Frankfurter Zeitung*, "Der Krieg um Tripolis Enver Bey", 24 April 1912 (Nr. 119).

Frankfurter Zeitung gelecekteki Türk-Alman ilişkilerine dair öngörüsü ve Enver Bey'in karakteri ile ilgili keskin görüşleri içeren bu yazısını şu cümlelerle sonuçlandırmıştır: “*Enver Bey hem kabiliyetli bir subay hem de güvenilir bir diplomattır. Türkiye ve Almanya O'nun çabalarıyla daha yoğun bir ilişki kurabilirler. Sonuç olarak; Enver Bey tipik bir ittifakatçı subaydır: Fedakâr, azimli, akıllı ve enerji dolu aynı zamanda güvenilir. Enver gibi adamlar yeni Türkiye'de eksik olmayacaktır*”³¹.

Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın uzun süren evlilik hikâyesini ise 31 Ekim 1913 tarihli *Berliner Tageblatt* gazetesi ele almıştır. Gazete “Enver Bey ve Prenses Naciye Sultan” başlığı ile sekiz paragraflık ilginç bir dedikodu makalesi ele almıştır. Bu yazının başında gazete haber kaynağı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre mesleğinden dolayı Osmanlı sarayına yakın olan ve uzun bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Berlin'e dönen bir kişi bu haberleri gazeteye vermişti.

Berliner Tageblatt'a göre, Yarbay Enver Bey, Beşiktaş'ta boğazda bulunan güzel yalısında ağır geçen hastalığının iyileşmesi için dinlenirken, yakınındaki Ortaköy'de Prenses Naciye Sultan'ın konağında düğün hazırlıkları devam ediyordu. Düğün aslında 1911 yılının ilkbaharında yapılacaktı. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı bugüne kadar ertelenmişti. Nihayet bu sonbaharda yapılmasına karar verilmişti. Fakat gerçekten düğün olacak mıydı? Bu büyük bir soruydu ve şu sıralar İstanbul'daki harem çevrelerinde heyecanla tartışılmaktaydı. Haremdeki çoğu kişi düğünün tekrar ertelenmesinin bir zaruret olduğunu düşünmekteydi³².

31 *Frankfurter Zeitung*, “Der Krieg um Tripolis Enver Bey”, 24 April 1912 (Nr. 119).

32 *Berliner Tageblatt*, “Enver Bei und Prinzessin Nadjieh-Sultan”, 31 Oktober 1913 (534). Arşivde bu gazete haberinin bulunduğu sayfanın üzerine önce

Gazetenin haber kaynağı, Naciye Sultan'ı yıllardır tanıdığını ve O'nun Enver Bey ile nişanlanmasına az buçuk tanıklık ettiğini söylüyordu. Bu haber kaynağına göre, Naciye Sultan-Enver Bey nişanlanması tam da mistik Doğu'nun fantastik bir hikâyesini andırmaktaydı. Şöyle ki: Prenses Naciye Sultan ilk bakışta güzel ve heybetli bir görünüşe sahipti. Yüzünde düzenli bir şekilde sıralanmış ve asil bir görüntü oluşturan çiller bulunuyordu. Annesi Osmanlı sarayının en güzel kölelerinden biriydi ve o güzelliğini bugünde hala korumaktaydı. Naciye Sultan saraydaki diğer bazı hanım sultanlar gibi çok ciddi bir eğitim almamıştı. Babası Şehzade Süleyman Efendi, Sultan II. Abdülhamit ve hâlihazırdaki padişah Sultan Reşad'ın kardeşi idi. Devlet işlerine hiç ilgisi olmayan Şehzade Süleyman Efendi 1909 yılında ölmüştü. Şehzade Süleyman Efendi'nin en çok hoşuna giden şey, yaz aylarında eşleri ve çocuklarıyla birlikte, Bebek sırtlarındaki, boğaza nâzır mandırasında zaman geçirmektir. Orada basit elbiseler giyer ve kolları kıvrılmış gömlek ile zaman geçirmeyi severdi. Birinde ziyaretçiler yanlışlıkla onu mandıra işleriyle uğraşan bir işçi zannedip, öyle hitap etmişlerdi. Şehzadenin çocukları doğa ile iç içe büyümüşlerdi. Fakat saraydaki eğitimleri eksik kalmıştı. Mesela yabancı dil öğrenememişlerdi. Fakat saray çevresinde çok rastlanılmayan sağlam bir bünyeye sahip olmuşlardı. Naciye Sultan'ın en büyük abisi Şehzade Abdülhalim Efendi, subay olarak katıldığı ve önemli hizmetlerde bulunduğu bir savaşta yaralanmıştı³³.

Kölnische Zeitung yazılmış, fakat daha sonra bunun üzeri çizilerek *Berliner Tageblatt* yazılmıştır. Bu nedenle biz de burada *Berliner Tageblatt*'ı haber kaynağı olarak aldık.

33 *Berliner Tageblatt*, "Enver Bei und Prinzessin Nadjieh-Sultan", 31 Oktober 1913 (534).

Naciye Sultan'ın nişanlanma sürecini de gazete şu şekilde anlatmaktaydı: Naciye Sultan vatansever bir ruha sahipti. Bu nedenle padişahın “hürriyet kahramanı” Enver Bey'i onurlandırmak için kendisine eş olarak belirlediğini öğrendiğinde, önce bunu kaderin bir tecellisi olarak düşünmüş sonra da Enver'i eş olarak hemen kabul etmişti. Fakat Naciye Sultan'ın annesi farklı düşünüyordu. Anne sarayda köle olmasına rağmen bir şehzadenin eşi olmayı başarabilmişti. Kızı Naciye Sultan'ın soylu olmayan “basit” bir subay ile evlendirilme planlarına karşı çıkıyordu. Bu karşı çıkışını çevresindeki tanıklara her fırsatta söylemekten de çekinmiyordu. Kadınların evlilik konusundaki bu tarz iradeleri Türkiye’de fazla dikkate alınmaz. Onun için annesinin itirazlarına rağmen Naciye Sultan'ın Enver Bey ile nişanlanması gerçekleşti. Fakat Trablusgarp ve Balkan savaşlarının da araya girmesiyle düğün bugüne kadar ertelendi³⁴.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın bitmesiyle Enver Bey-Naciye Sultan düğünü için görünürdeki engellerin ortadan kalktığını belirten haber kaynağı, İstanbul'daki saray çevresi ve haremdeki dedikodulardan öğrendiğine göre düğününün tekrar tehlikeye girdiği konuşulmaktaydı. Enver Bey'in müstakbel kayın validesinin kendisi hakkındaki düşüncelerinden oldukça rahatsız olduğu saray çevrelerinde konuşulmaktaydı. Bu yüzden planlanan düğünü istemediği dedikoduları yayılmaktaydı. Tabii ki Enver Bey Naciye Sultan'ı kişisel olarak tanımamaktadır. Padişah Naciye Sultan'ı Enver Bey'e vermekle, O'nu hem onurlandırmak hem de kendi tarafına çekmek istemektedir. Bu evlilik ile Enver Bey “Damat” unvanı alacak ve saray ile akraba olacaktı. Böylece

34 *Berliner Tageblatt*, “Enver Bei und Prinzessin Nadjieh-Sultan”, 31 Oktober 1913 (534).

saray, özgürlükçü modern düşünen önemli bir ittihatçı subayı yanına çekmiş olacaktı³⁵.

Bütün bu söylentilere rağmen *Berliner Tageblatt* gazetesinin haber kaynağı, Enver Bey'in padişahın isteğine aykırı davranamayacağını belirtiyordu. Enver Bey'in hastalığından kurtulduğunda Naciye Sultan ile düğünlerinin gerçekleşeceğine inanıyordu. Ayrıca Naciye Sultan ile ilgili saray dışında verilen bilgilerin çoğunun yanlış olduğunu da ifade ediyordu. Bildiği kadarıyla Naciye Sultan 19 yaşındaydı ve düğün tarihleri de henüz kesinleşmiş değildi³⁶.

Gazetenin bu haber kaynağına göre, Padişah "Hami-diye" komutanı, Deniz subayı Rauf Bey'i de saraya "Damat" yapmak istiyordu. Cesur bir komutan olduğunu savaşlarda ispatlamış olan Rauf Bey'i aynen Enver Bey gibi bu yolla onurlandırmak istemekteydi. Saray çevrelerinde hangi prensesin bu cesur deniz subayına verileceği konuşulmaktaydı. Saraydaki sultanların yaş sıralamasına göre evlendirilmeleri adetten olduğundan Rauf Bey için hangi prensesin ön görüldüğünü bilmek kısa zaman içinde belli olacaktı. Fakat yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, saraydaki bazı evliliklerde itirazlarla karşılaşmakta ve bu itirazlar kendi içlerinde çözüme kavuşturulmak zorunda kalmaktaydı. Şayet prensesler evlendirilmeden önce annelerine söz hakkı verilirse, anne kızına nasıl bir damat istediğini söyleyebilir ve bu çerçevede bir damat bulunabilirdi. Fakat damatlar her zaman saraya yakışır olmalı ve padişah tarafından onaylanmalıydı³⁷.

35 *Berliner Tageblatt*, "Enver Bei und Prinzessin Nadjieh-Sultan", 31 Oktober 1913 (534).

36 *Berliner Tageblatt*, "Enver Bei und Prinzessin Nadjieh-Sultan", 31 Oktober 1913 (534).

37 *Berliner Tageblatt*, "Enver Bei und Prinzessin Nadjieh-Sultan", 31 Oktober 1913 (534).

Berliner Tageblatt'ın bu yazısına göre haber kaynağı şahıs bir sırrını da paylaşmıştır. Buna göre, Rauf Bey hâlihazırda iki prensesten evlenme teklifi almış durumdaydı. Fakat Burada söz konusu olan prensesler İstanbul'daki padişah ailesinden değillerdi. Rauf Bey'e evlenme teklif eden prensesler Mısır'daki sarayda yaşamaktaydılar. Mısır sarayı Osmanlı sarayına göre daha modern ve daha özgür bir eğitim vermekteydi³⁸. Bu nedenle Mısır'daki prensesler beğendikleri kişilere evlenme teklifinde bulanabiliyorlardı.

Berliner Tageblatt'ın haber kaynağı, Rauf Bey'e yazılan iki evlilik mektubunun hikâyesini bizzat Rauf Bey'den dinlediğini belirtmekteydi. Mısır prensesleri de bu mektupları yazdıklarını kendisine doğrulamışlar ve bu evlilik mektuplarını gizlemek çabasına girmemişlerdi.

Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olması münasebetiyle *Deutsche Tageszeitung* da "Enver Paşa" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. 5 Ocak 1914 tarihli olan bu yazıda Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasından dolayı yaptığı açıklama ve geçmişindeki görevlerinden bahsedilmiştir.

Deutsche Tageszeitung'a göre, Harbiye Nâzırlığı'na atanan Enver Paşa, *Dailn Telegraph* temsilcisine şu açıklamalarda bulunmuştu: "Böyle zor bir makamı kabul etmemin tek nedeni, ordunun organizasyonu gibi zor bir işi tamamlamak istememden dolayıdır. Kabineye orduyu yeniden yapılandırmak ve organizesine destek vermek için girdim. Bildiğiniz gibi ben savaş taraftarı biri değilim. Ordunun reforme edilmesini istememin nedeni de bu değildir. Orduyu yeniden yapılandırmak istememin nedeni başkalarına savaş açmak değil, tam tersine başkalarını bizim ile barış içinde yaşamaya zorlamaktan dolayıdır."

38 *Berliner Tageblatt*, "Enver Bei und Prinzessin Nadjieh-Sultan", 31 Oktober 1913 (534).

Deutsche Tageszeitung'a göre bu mantıklı ve kabul edilebilir bir açıklamaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin şu andaki gerçek durumunu da yansıtmaktaydı. Enver Paşa haklıydı. Zira Osmanlı Devleti reformlarını ve yeniden organizasyonunu gerçekleştirmeden yeni bir savaşa girişme cesaretini bulamazdı. Dolayısıyla Balkan Savaşları'nda tamamen dağılmış olan Osmanlı ordusunun yeniden organize edilmeye olan ihtiyacını yeni Harbiye Nâzırı'ndan daha iyi kimse bilemezdi. Fakat bu önemli iş için Enver Paşa'nın doğru kişi olup olmadığı ve başarılı olup olmayacağını ise sadece zaman gösterecekti³⁹.

Gazete Enver Paşa'nın bu işte başarılı olup olamayacağı sorusuna cevap ararken O'nun geçmişine gitmekteydi. Gazeteye göre, Enver Paşa şimdiye kadar bir organizatör ve reformist olarak Trablusgarp da önemli işler yapmıştı. Trablusgarp'ta şaşırtıcı bir şekilde gönüllülerden bir kara ordusu meydana getirmeyi başarmıştı. Bir ordu komutanında olması gereken kişisel özelliklerini merkeze alarak, liderlik vasfını ortaya koyabilmişti. Bu açıdan "*Enver Paşa yeri doldurulamaz bir komutandı*"⁴⁰.

Deutsche Tageszeitung'a göre Enver Paşa'nın, Trablusgarp da büyük işler yaptığı ve gelecekte de büyük bir komutan ve devlet adamı olacağı konusunda İtalyanlar da hemfikirdi. Üstleri tarafından onun İstanbul'a geri çağırılması İtalyanları Trablusgarp'ta oldukça rahatlatmıştı. Enver Paşa'nın Balkan Savaşları esnasındaki komuta yeteneği ise tartışmalara neden olmuştu. Onun komutasındaki bazı girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu başarısız girişimlerinden biri de Osmanlı'nın Asya yakasındaki birliklerinin gemilerle karşı yakaya, Avrupa yakasına aktarılmasıydı.

39 *Deutsche Tageszeitung*, "Enver Pascha", 5. Januar 1914, Nr. 7.

40 *Deutsche Tageszeitung*, "Enver Pascha", 5. Januar 1914, Nr. 7.

Fakat bu girişimin başarısızlığının nedenini Enver Paşa'ya bağlamak zordu. Bu başarısızlığın asıl nedeni aktarılabilecek olan coğrafyanın zorluğu ve birliklerin disiplin ve eğitim eksikliğiydi. Her şeye rağmen Enver Paşa, Balkan Savaşları esnasında gittiği ve bulunduğu her yere dinamizm ve heyecan götürmüştü⁴¹.

Gazeteye göre, Enver Paşa Harbiye Nâzırı olarak planladığı büyük işleri başarabilmek için zamana ihtiyaç duyacaktır. Şayet Osmanlı Devleti bir barış dönemi yakalayamazsa Enver Paşa'nın hedefine ulaşması zordu. Osmanlı Devleti barış içinde kalmak için büyük çaba harcamaktaydı. Zira Enver'in istediği reformlar ancak barış döneminde gerçekleştirilebilirdi. Fakat Osmanlı Devleti'nin önemli iç problemleri bulunmaktaydı. Devletin bu problemlerini barış içinde çözüp çözemeyeceği de önemli bir soru işaretiydi. Enver'in istediği reformlarını yapabilmesi için ihtiyaç duyduğu barış dönemi bu sorunların çözülmesiyle de ilgiliydi. Dolayısıyla Bâbıâli'nin barış için harcadığı büyük çabanın sonuçsuz kalacağı görünmekteydi. Mevcut problemler olduğu sürece Bâbıâli savaştan uzak kalamazdı. Böyle güvensiz ve istikrarsız bir ortamda Osmanlı Devleti'nin kılıca sarılmadan problemlerini çözmesi mümkün görülmemekteydi. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin sadece sessizce ordusunu yeniden organize eden bir Harbiye Nâzırı'na değil, hızlı karar verebilen ve biraz da fütursuzca davranabilen, anında müdahale edebilen bir Harbiye Nâzırı'na ihtiyacı bulunduğunu gazete yazmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Enver Paşa, aslında bu kişisel özelliklere sahip biriydi⁴².

Gazeteye göre, Enver Paşa aynı zamanda Alman dostuydu. Belki ileriki günlerde bu konu Alman basınında daha

41 *Deutsche Tageszeitung*, "Enver Pascha", 5. Januar 1914, Nr. 7.

42 *Deutsche Tageszeitung*, "Enver Pascha", 5. Januar 1914, Nr. 7.

fazla tartışılacaktı. Enver Paşa'nın Alman dostu olmasına fazla önem atfedilmemesi gerektiğini de gazete yazıyordu. Zira O her şeyden önce bir Türk vatanperveriydi. Bütün gücünü vatanının faydası için harcayacaktı. Bugüne kadar da hep böyle yapmıştı. Vatanı için O'na nerede ihtiyaç duyulduysa, O oraya koşmuştu. Onun Almaya ile sıkı ilişkilerinin olmasının bir nedeni, Osmanlı Devleti'nin Berlin Askeri Ataşeliği görevini yapmış olmasıydı. Enver Almanya'nın Ortadoğu politikasının Osmanlı'nın da yararına olduğunu farkındaydı. Ayrıca Enver, Alman ordusunun yüksek kabiliyetini de iyi analiz etmişti⁴³.

Bunlardan dolayı Enver'in Harbiye Nâzırı olmasını gazete, İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu için de olumlu bir gelişme olarak görüyordu. Yabancı güçler İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu'nun başarısız olmasını istemekteydiler. Bunun da etkisiyle Alman Askeri Misyonu ile Türk askerî yetkilileri arasındaki çekişmelerin ve görüş ayrılıklarının, Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasıyla son bulacağını gazete ümit etmekteydi. Gazeteye göre, Alman Askeri Misyonu'nun çalışma şartlarının bundan sonra daha da rahat olacağını öngörmek mümkündü. Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasının Almanya yararına olduğunu Rus ve Fransız basınında Enver Paşa aleyhine çıkan yazılardan da anlamak mümkündü. Aslında Rus ve Fransız basınında Enver ile ilgili çıkan yazılar, Enver'in Almanya için ne denli önemli olduğunu göstermesi açısından yeterliydi⁴⁴.

Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasını ve bu bağlamda O'nun geçmişi ve kişisel özellikler ile ilgili haberler veren bir diğer gazete de 5 Ocak 1914 tarihli *Hamburgischer Correspondent* idi. Gazete "Harbiye Nâzırı Enver Paşa" başlığı

43 *Deutsche Tageszeitung*, "Enver Pascha", 5. Januar 1914, Nr. 7.

44 *Deutsche Tageszeitung*, "Enver Pascha", 5. Januar 1914, Nr. 7.

ile verdiği haberde Cumartesi günü Enver Paşa'nın hem Harbiye Nâzırı hem de Mirliya (Tuğgeneral) olarak atandığını ve Paşa unvanını aldığını belirtiyordu. Padişah Cumartesi günü yemin etmesi için Enver Paşa'yı özel olarak kabul etmişti. Böylece Enver Paşa olağanüstü bir hızla kariyer yapmış oluyordu⁴⁵.

Gazeteye göre, Harbiye Nezaretî'ndeki değişiklik sadece kişisel ilişkilerden dolayı yapılmamıştı. Ayrıca Enver'in bu göreve atanması, Osmanlı Devleti'nin sert politikalar takip edeceği anlamına da gelmemekteydi. Yeni Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Cumartesi günü görevini devir alır almaz Alman Askeri Misyon Başkanı General Liman von Sanders Paşa'ya dostane bir ziyarette bulunmuştu. Bu ziyarette Liman Paşa'nın Kırkkilise'ye yapacağı denetim seyahatinden sonra, Osmanlı ordusunun yeniden organizesi için tekrar bir araya gelip detaylı bir çalışma yapma konusunda her iki general de mutabık kalmıştı. Liman Paşa ile Enver Paşa birkaç yıl önce Osmanlı veliahdının Almanya ziyareti esnasında tanışmışlardı⁴⁶.

Gazete, Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olması, Liman Paşa'yı ziyaret etmesi haberlerini verdikten sonra Enver Paşa'yı kamuoyuna hatırlatmak maksadıyla O'nun geçmişiyle ilgili bilgiler vermekte ve bu noktada şunları yazmaktaydı: Enver Paşa Trablusgarp Savaşı öncesinde Türkiye'nin Berlin Askeri Ataşesi idi. Savaş başlayınca Trablusgarp'a gitti. Trablusgarp'da kahramanca ve fedakârca savaşmasına rağmen, Osmanlı'nın iki vilayeti olan Trablus ve Bingazi'nin İtalyanların eline geçmesine mani olamadı. İtalyanlar ile resmen ateşken ilan edildikten sonra da milis kuvvetleri ile

45 *Hamburgischer Correspondent*, "Enver Pascha als Kriegminister", 5. Januar 1914, Nr. 7.

46 *Hamburgischer Correspondent*, "Enver Pascha als Kriegminister", 5. Januar 1914, Nr. 7.

Bingazi’de savaşmaya devam etti. Fakat Balkan Savaşları’nın başlaması üzerine, kendisine ihtiyaç duyulduğu için Mısır uzerinden İstanbul’a geri dönmek zorunda kaldı. Enerjisi ve cesareti sayesinde Balkan Savaşları’nda da ön plana ıktı. Fakat burada da istediği sonucu elde edemedi⁴⁷.

Enver Paşa’nın Osmanlı iç siyasetinde oynadığı rol hakkında da gazete şunları yazmaktaydı: Enver Paşa, Kamil Paşa hkmetini düşürmek ve Edirne’nin Osmanlı topraklarından koparılmasını engellemek için bütün dünyanın gözü önünde gerçekleştirdiği darbe ile dikkatleri uzerine çekmişti. Bu darbe esnasında Harbiye Nâzırı Nazım Paşa vurulmuştu. Enerjisi ve cesareti O’nu “Türk usulü” milli bir kahraman yapmıştı. Trablusgarp’taki sevk ve idaresi de onun kahraman olmasında etkili olmuştu. Eski usule göre eğitilmiş Osmanlı subayları ile bizzat katıldığı birçok çatışmada yaralandığı hatta öldürülmüş olduğu bile söylendi. şimdi, genç yaşta planlarını gerçekleştirmek için bugüne kadar önünde duran engelleri temizleyecek bir makama ulařtı⁴⁸.

Gazeteye göre, Enver Paşa’nın Harbiye Nâzırı olarak atanmasına dair ilk haber Osmanlı Devleti’nin resmi haber ajansı tarafından duyurulmuş olmasına rağmen, kamuoyu tarafından bu habere önce şüphe ile bakılmıştı. Zira Enver, daha birkaç hafta önce paşa unvanını almış, henüz 30’lu yaşlarında genç bir subaydı. *Berliner Tageblatt*’ın güvenilir kaynaklardan öğrendiğine göre, Enver Paşa, Türk ordusunun generallerinin gençlerden oluşması için planlar yapmaktaydı. Fakat Fuat Paşa müsteşar ve İsmail Hakkı Paşa’da levazımdan sorumlu komutan olarak kalacaklardı. şimdiye kadarki Harbiye Nâzırı İzzet Paşa, ordudaki görevlerinden

47 *Hamburgischer Correspondent*, “Enver Pascha als Kriegminister”, 5. Januar 1914, Nr. 7.

48 *Hamburgischer Correspondent*, “Enver Pascha als Kriegminister”, 5. Januar 1914, Nr. 7.

ayrılıp ülkeyi terk etmek istemekteydi. İzzet Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'ndan ayrılma nedeni ise şiddetle gizli tutulmaktaydı. Fakat İzzet Paşa'nın istifasının nedeni, onun Arnavut olmasına ve bundan dolayı çalışmasının zorlaşmasına dayandırılmaktaydı⁴⁹.

Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olarak atanmasını *Deutsche Tageszeitung* ise “her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin dostlarını rahatlatacak...” önemli bir gelişme olarak yazmaktaydı. Aynı gazete genç olmasına rağmen Enver Paşa'nın ciddiye alınması gereken bir general olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca ülkesine önemli hizmetler sunabilecek bir yeteneğe de sahip olduğunu belirtmekteydi⁵⁰.

Farklı Alman gazetelerinden hareketle II. Meşrutiyet dönemine ait Enver Paşa haberleri ile ilgili genel bir değerlendirme çerçevesinde şunları söylemek mümkündür: II. Meşrutiyet döneminde Enver Paşa Alman kamuoyu tarafından fazla tanınan bir şahsiyet değildi. Bu sebeple de hemen hemen her gazete Enver Paşa ile ilgili verdikleri haberlerinde O'nun geçmişine ve karakteristik özelliklerine vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda Enver Paşa'nın ister Trablusgarp, ister Balkan Savaşları esnasındaki faaliyetleri isterse Osmanlı iç siyasetindeki rolü hakkında haberler yapılırken hep geçmişteki faaliyetleri hakkında da bilgi ve değerlendirmeler verilmeye çalışılmıştır. Bundaki amaç Enver Paşa'yı kamuoyuna tanıtmak olmalıydı. Tabi ki bu durum dönemin Alman gazetelerinin Enver Paşa ile ilgili araştırmalar için zengin bir kaynak olma niteliğini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, Enver Paşa konusunda sadece Alman basınında -ana kaynak olarak değerlendirilip- müstakil bir çalışma yapılacak kadar kaynak malzemesi mevcuttur.

49 *Hamburgischer Correspondent*, “Enver Pascha als Kriegminister”, 5. Januar 1914, Nr. 7.

50 *Deutsche Tageszeitung*, “Enver Pascha”, 8. Januar 1914, Nr. 13.

Her ne kadar burada farklı gazeteleri ele almış olsak da bu gazetelerin Enver Paşa ile ilgili haber ve yorumlarında hemen hemen hem fikir olduklarını görmekteyiz. Buna göre, Enver Paşa cesur, enerjik, mütevazı, güvenilir ve liderlik vasfına sahip bir kişiliğe sahipti. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında, ayrıca Osmanlı iç siyasetinde (Meşrutiyetin ilanı, 31 Mart ayaklanmasının bastırılması, Bâbiâli Baskını vs.) bu belirtilen özelliklere sahip olduğunu ispatlamıştır. Balkan Savaşları'nda tükenmiş Osmanlı ordusunu yeniden yapılandırmak ve devleti çöküşten kurtarmak adına gerekli olan reformları yapmak için Harbiye Nâzırı olmuş; bunlardan orduyu yeniden yapılandırmada başarı kazanmış, ancak Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmak için yeteri zamanı bulamamıştır. Zira tarihin en büyük buhranlarından biri olan Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Nitekim O'nun reforme ettiği Osmanlı ordusu Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Kut'ül Amare'de büyük zaferlere imza atmıştır.

Yukarıda ele aldığımız Alman gazetelerinden ayrıca şöyle bir sonuç da çıkmaktadır: Enver Paşa, Berlin'de ifa ettiği Askeri Ataşelik görevinden dolayı Almanlara sempati ile bakıyor ve "Alman dostu" olarak biliniyordu. Fakat Almanlar O'nun bu nedenle Alman menfaatlerini savunacağını düşünmemeliydiler. Zira O, her şeyden önce büyük bir vatanperverdi. Osmanlının dış politikadaki çıkarlarının Alman çıkarları ile örtüştüğünü düşündüğü için Enver Paşa Almanlara yanaşmayı lüzumlu görüyordu.

Alman İmparatorluğu ile İttifak ve Enver Paşa

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman İttifakı ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi konusunda gerek Alman kaynaklarına dayanılarak gerekse Türkiye ve diğer ülkelerdeki arşiv malzemeleri kullanılarak

önemli çalışmalar yapılmıştır. Aynı şekilde bu dönemde yaşamış önemli makamlardaki bürokrat ve askerî yetkililer de bu konuyu yazmış oldukları anılarında işlemişlerdir⁵¹. Biz

- 51 Bkz., Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992. Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa 1874–1921*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005. Basler, Werner, *Deutschlans Kriegszielpolitik 1914–1918*, Kiel 1951. Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi. C. III, 1914–1918 Genel Savaşı*, Kısım III. 1915–1917 vuruşmaları ve bunların siyâsal tepkileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991. Bernstorff, Graf Johann Heinrich, *Erinnerungen und Briefe*, Zürich 1936. Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Ihre Basis in der Orient-Politik und Ihre Aktionen 1914–1917*, Kısım I, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz 1975. Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*, Droster Verlag, 4. Baskı, Düsseldorf 1994. Gencer, Mustafa, *Bildungspolitik, Modernisierung und Kulturelle Interaktion. Deutsch-türkische Beziehungen (1908–1918)*. Lit Verlag, Münster 2002. Guse, Felix, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest*, Koehler & Amelang, Leipzig 1940. Hagen, Gottfred (yayına hazırlayan, Anton Schall), *Die Türkei im Ersten Weltkrieg. Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch-türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg*, Frankfurt 1990. Hartmann, Martin, “Islampolitik”, *Koloniale Rundschau*, C. 11–12 (1914), s.580–604. Haupt, Werner, “Deutsche unter dem Halbmond. Die Geschichte der deutschen Militärberater in der Türkei”, *Deutsches Soldatenjahrbuch*, 15. *Deutscher Soldatenkalender*, München 1967. Herzfeld, Hans, “Die deutsche Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg”, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte II* (1963), s. 224 vd. Jäschke, Gotthard, “Der Turanismus der Jungtürken zur osmanischen Aussenpolitik im Weltkrieg”, *Die Welt des Islams*, Bd. 23, C. 23, Sayı 1/2, Leipzig 1941, s. 1–54. Jäschke, Gotthard, “Die Staatsverträge der Türkei seit Beginn des Weltkrieges”, *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms- Uni. zu Berlin* 37 (1934), 2. Abteilung Westasiatische Studien, s. 97–132. Jäschke, Gotthard, “Die deutsch-türkische Waffenbruderschaft”, *Der Deutsche Krieg* 24, Stuttgart-Berlin 1915. Kurtcephe, İsrail - Balcıoğlu, Mustafa, “Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Harbi’nde Almanya’nın İran Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 271–284. Kurtcephe, İsrail - Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Harbi Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-”, *OTAM*, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 247–270. Kühlmann, Richard von, *Erinnerungen*, Heidelberg 1948. Ludendorff, Erich, *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*, Berlin 1919. Mühlmann, Carl, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig 1940. Mühlmann, Carl, *Deutschland und die Türkei*

burada 2 Ağustos 1914 Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'nın üzerinde tekrar durmayacağız. Sadece bu ittifak antlaşmasının ortaya çıkmasında ve Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girmesinde Enver Paşa'nın oynadığı rol ve onun bu konudaki düşünceleri üzerinde duracağız.

Birinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulmaya başlandığında Enver Paşa, Almanya ve onun müttefikleri tarafında yer almayı istiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da Alman İmparatorluğu ile ittifak antlaşması sağlamak için girişimlerde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Zira ona göre Avrupa'nın en güçlü kara ordusu Almanya'da bulunuyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda Almanya, diğer Avrupa devletleri arasında en az korkulacak ülkeydi. Daha da önemlisi Osmanlı yöneticileri tarafından Fransa, İngiltere ve Rusya'ya yapılan ittifak teklifleri kabul görmemişti. Enver Paşa'ya göre Osmanlı Devleti bu savaşta taraf olsun veya olmasın, savaş sonunda İtilaf Devletleri tarafından paylaşılacaktı⁵². Bu nedenlerden dolayı Almanya tarafında savaşa girmek Osmanlı Devleti'ni

1913-1914. *Die Berufung der deutschen Militär Mission nach der Türkei, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg*, Berlin 1929. Nolte, Hans-Heinrich, *Drang nach Osten*, Frankfurt a. M. 1976. Pomiankowski, Joseph (Çevr. Kemal Turan), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü. 1914-1918 Birinci Dünya Harbi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990. Rathmann, Lothar, *Stoßrichtung Nahost 1914-1918. Zur Expansionspolitik des deutschen Imperialismus im Ersten Weltkrieg*, Rutten & Loening, Berlin 1963. Sâbis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, C. II (İstanbul 1990), C. I, III, IV, Nehir Yayınları, İstanbul 1991. Sanders, Otto Liman von, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin 1919. Schöllgen, Gregor, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1918*, R. Oldenbourg Verlag, München 1984. Trumpner, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1968. Wallach, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çevr. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977. Yılmaz, Veli, *1 nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul 1993.

52 Mühlmann, "Enver Pascha", s. 149.

çöküşten kurtarabilir hatta Almanya kazandığı taktirde daha da güçlendirebilirdi. Bu düşünce ve beklentiler içindeki Enver Paşa'nın, ittifak için yaptığı ilk girişimleri, Alman İmparatorluğu'nun İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim tarafından reddedilmişti⁵³.

Savaş başladıktan hemen sonra İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi, İtalya ve Romanya'nın İtilaf Devletleri tarafında yer alması, Enver Paşa'nın beklemediği gelişmelerdi. Çünkü böylece savaşı taraftarlar arasındaki güç dengesi önemli ölçüde İtilaf Devletleri lehine değişmiş oluyordu. Böylece, Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında yer almasının yanlış olacağının ilk belirtileri ortaya çıkıyordu. Buna rağmen daha önce Alman Kayzeri II. Wilhelm'in "oportünist"⁵⁴ nedenlerden ötürü istediği ve Enver Paşa'nın çabalarıyla ortaya çıkmış olan 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman gizli ittifak antlaşması imzalanmış; fakat Osmanlı Devleti henüz fiilen savaşa girmemiş ve tarafsız olduğunu ilan etmişti. İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesinden bir gün sonra, 5 Ağustos 1914'te Enver Paşa, İstanbul'daki Rus askerî ataşesine ittifak antlaşması teklif etmişti. Böylece Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak antlaşması imzaladığı yönündeki haberlerin asılsız ve Osmanlı Devleti'nin hala tarafsız olduğunu

53 Nitekim 18 Temmuz 1914'de Wangenheim Alman İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı'na "...Türkiye ile ittifakın müttefiklerine faydadan çok, yük getir(eceğini)..." açık bir şekilde ifade etmektedir. Bkz.: *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914* (D.D.) (Yayına Hazırlayanlar: von Graf Max Montgelas-Walter Schücking), C. 1, Nr. 71, s. 98.

54 Wangenheim'in, Enver Paşa'nın Almanya ile ittifak isteyen ancak kendisinin bu ittifaka kaşı olduğu görüşlerini içeren, 22 Temmuz 1914 tarihli telegrafın kenarına II. Wilhelm şu notu düşmüştür. "Şimdi Avusturya'nın Slavlara karşı girişimini destekleyecek Balkan devletlerini kazanma zamanı olduğundan, bir Türk-Bulgar ve ardından da Avusturya ittifakı tabii ki kabul edilebilir. Buna 'Opportunitätspolitik' denir ki, bu politika burada uygulanmak zorundadır" Bkz.: D.D. I, Nr. 117, s. 136.

Rusya aracılığı ile İtilaf Devletleri'ne duyurmak istemişti. Almanya'nın bunu yanlış anlamaması için de bu görüşmeden Osmanlı karargâhındaki iki Alman subayı da haberdar edilmişti⁵⁵.

Enver Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girmemesi ve sürekli tarafsız olduğunu İtilaf Devletleri'ne bildirmesi durumu fazla devam edemezdi. Zira orduyu uzun süre seferberlik konumunda tutmak zararlı sonuçlar doğurabilirdi. Ayrıca Almanya savaş planını (Schleifen-plan) uygulayabildiği taktirde, bu savaşı kısa sürede bitirebilecekti. Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin kazançlı çıkabilmesi için savaş bitmeden Almanya'nın yanında fiilen savaşa girmiş olması gerektiğini düşünüyordu. Böylece savaş bittiğinde muzaffer İttifak Devletleri'nin yanında yer almış bir Osmanlı Devleti, istediklerini savaş sonunda imzalanacak olan antlaşmalarla elde edebilecekti.

Bu bağlamda, Enver Paşa, Osmanlı Devleti'ni bir an önce fiilen savaşa sokabilmek için, Almanya'nın Akdeniz donanmasına ait iki savaş gemisinin (Breslau ve Goeben) önce boğazlardan geçmesine izin verdi; sonra da Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'de üstünlüğü sağlayabilmesi için bu gemilerin Rus Limanlarını bombalamasını ve Rusların Karadeniz Donanması'na zayıat vermesini 14 Eylül tarihinde emretti. Ancak kabinede birkaç arkadaşının ve özellikle de Sadrazam Sait Halim Paşa'nın karşı çıkmalarından dolayı, bu emrini 16 Eylül'de geri almaya mecbur kaldı. Fakat 11 Ekim'de, Enver, Talat, Cemal ve Halil paşalar; Almanya, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu borç parayı verir vermez, Amiral Souchon'un olağanüstü yetkilerle Osmanlı Donanması'nın başına getirileceğini ve Rus Donanması'na

55 Mühlmann, "Enver Pascha", s. 150-151.

karşı harekette bulunmak üzere talimat alacağını Alman Büyükelçisi'ne vadettiler⁵⁶.

Nitekim 4 Ekim 1914'te Enver Paşa, Amiral Souchun'a şu emri verdi: “*Türk Donanması Karadeniz’de deniz hâkimiyetini kazanmalıdır. Rus Donanması’nı arayınız ve bulduğunuz yerde harp ilan etmeden ona saldırınız*”⁵⁷.

Amiral Souchon bu emre uyarak emrindeki Osmanlı Filosu ile 29 Ekim’de Rus limanlarından Sivastopol, Odesa, Feodosia ve Novorossisk’yi bombardımana tuttu, oralandaki petrol ve tahıl depolarını yaktı ve birçok Rus gemisini batırdı. Böylece Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu⁵⁸. Bu şekilde, Enver Paşa, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girişinin sorumlusu olarak Osmanlı Devleti’nin politik ve askerî alandaki en güçlü ismi haline geliyordu.

Osmanlı Devleti’nin bu güçlü ismi, savaş bitene kadar -İtilaf Devletleri’nin birçok ayrı barış girişimlerine ve Osmanlı Devleti içerisindeki muhalefete rağmen- Almanya ile olan ittifaka sadık kaldı⁵⁹. Zira ona göre bu savaş, Osmanlı Devleti için bir ölüm-kalım savaşıydı. O, vatani kurtarma misyonunu ancak Alman İmparatorluğu’nun yanında yer alırsa, gerçekleştirebileceğine inanıyordu. Bu misyonun en önemli ayağı, Almanya’nın bu savaşta Rusya’yı mağlup edeceği inancıydı. Böylece hem Orta Asya Türkleri bağımsızlığını elde edecek hem de Osmanlı Devleti’nin ezeli düşmanı saf dışı bırakılacaktı.

56 Jäscke, “Der Turanismus...”, s. 12. Krş. Wallach, *Bir Askeri...*, s. 149.

57 Mühlmann, *Das Deutsch-türkische...*, s. 23. Krş. Wallach, *a.g.e.*, s. 150; Yılmaz, *1 nci Dünya Harbî’nde...*, s. 90.

58 Osmanlı Devleti’nin fiilen savaşa girmesinde Almanya’nın oynadığı rol hakkında ayrıca bkz. Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton 1968, s. 21 vd.

59 İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Devleti ile ayrı barış girişimleri için bkz., Çağlayan, Tuncer Kaya, *İngiliz Belgelerine Göre İngiltere ve Osmanlı Arasında Ayrı Barış Girişimleri*, Palmiye Kitapları, Samsun 2003.

Öte yandan Enver Paşa'ya göre İtilaf Devletleri'nin bu savaştan zaferle çıkmaları Osmanlı Devleti'nin sonunu getireceğinden ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalma gibi bir şansı da olmadığından Almanya'nın yanında yer almaktan başka çaresi yoktu. Ancak Enver Paşa'yı yanıltan nokta, Almanya'nın askerî gücünü olduğundan çok daha kuvvetli görmesi ve Alman ordusunun yenilmezliğine olan inancıydı⁶⁰.

Enver Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı boyunca Harbiye Nezaretindeki en yakın çalışma arkadaşları, Alman subaylarından oluşmuştur. General Bronsart von Schellendorf, Umumi Karargâh Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi sıfatıyla, 1914-1917 yılları arasında fiilen Genel Kurmay Başkanlığı görevini üstlenmişti. Aynı görevi 1917'den savaşın sonuna kadar General von Seeckt yürütmüştü. Genel Kurmay Harekât Daire Başkanı ise Bronfeld idi. Enver Paşa'nın bizzat sevk ve idare ettiği "Sarıkamış Kuşatması" esnasında ise yanında von Schellendorf ve Feldmann bulunuyordu. Bu harekâta Enver Paşa'nın sevk ve idare etmiş olduğu III. Ordu'nun Kurmay Başkanı yine bir Alman subayı olan Felix Guse idi. Öte yandan, Liman von Sanders⁶¹ önce Birinci

60 Mühlmann, "Enver Pascha", s. 155.

61 Liman von Sanders, Balkan Harbi'nden sonra oldukça kötü duruma düşmüş olan Osmanlı ordusunu yeniden tensik ve ıslah etmek için, 1913 yılında İstanbul'a gönderilmiş olan "Alman Askeri Misyonu"nun başkanı idi. Almanya ile yapılan antlaşma gereği beş sene müddetle ve geniş yetkilerle İstanbul'a gelen von Sanders, önce Osmanlı I. Kolordu Komutanı, daha sonraları, Birinci Dünya Harbi içerisinde de I. ve V. Osmanlı Orduları Kumandanlığı ve Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı görevlerinde bulunmuştur. Von Sanders'in İstanbul'a gelişi Avrupa'da gergin bir durum yaratmış, özellikle Almanya ile Rusya arasında bir nüfuz çatışması şeklini almıştır. Hatta Rusya bu bahane ile Doğu Anadolu'daki bir kısım Osmanlı toprağını işgale bile kalkışmıştır. Von Sanders ilk geldiğinde heyetinde, çoğunluğu yüzbaşı ve binbaşı olmak üzere 42 Alman subayı bulunuyordu, bu sayı sonradan gelenlerle 70'e, Birinci Dünya Harbi sonlarına doğru da 800'e kadar yükselmiştir. Tam bir Prusya disiplini almış olan von Sanders, taviz vermez tutumuyla Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim ve

sonra hem Birinci hem de Beşinci Ordu Komutanlıkları, daha sonra da Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı yapmıştı⁶².

Savaş uzadıkça, Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı politikalarını yerinde değerlendirmek ve savaşın gidişatı ile ilgili değerlendirmelerini müttefiklerine doğrudan aktarmak amacıyla Enver Paşa, Eylül 1916'da Alman Genel Karargâhında görüşmelerde bulunmak ve Avrupa cephelerindeki Osmanlı askerlerini teftiş etmek amacıyla Avusturya-Macaristan ve Almanya ziyaretlerine çıktı.

Enver Paşa'nın bu ziyaretteki heyetinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul Askeri Ataşesi General Pomiankowski, Alman Askeri Ataşesi General von Lossow ve Osmanlı Devleti'nin Berlin Askeri Ataşesi Zeki Paşa gibi üst düzey generaller de yer alıyordu. Ziyaret 10 Eylül 1916'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Genel Karargâhı'nda başladı. Burada Enver Paşa, savaş başladıktan sonra, ilk defa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki meslektaşlarıyla bir araya gelerek savaşın gidişatı hakkında bilgi alışverişinde bulundu. 11 Eylül 1916'da gece saat 01 30'da da Lemberg istasyonuna ulaştı, şehir komutanı tarafından karşılandı ve aynı gece saat 03 00'e doğru Doğu Cephesi'nde bulunan Osmanlı askerlerini ziyaret etmek üzere cepheye hareket etti⁶³.

Osmanlı Devleti Harbiye Nâzırı Enver Paşa ile zaman zaman ileri derecede bunalımlara varan sürtüşmelere girmiştir. Osmanlı ordusunda geçirdiği beş yılını, *Fünf Jahre Türkei* (Verlag von August Scherl, Berlin 1920) adlı eserinde daha detaylı olarak ele almaktadır.

62 Enver Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarının Alman olması ve iyi derecede Almanca bilmesinden dolayı Osmanlı Harbiye Nezareti ile Alman Yüksek Ordular Komutanlığı arasındaki yazışmaların önemli bir kısmı Almanca yapılıyordu. (Bkz. Mühlmann, "Enver Pascha", s. 155) Bu belgelerin bir kısmı bugün ATASE Arşivi'ndeki kataloglarda mevcuttur.

63 Auszeichnung Enver Paschas, *Deutsche Tageszeitung*, 12 September 1916.

Enver Paşa, 11 Eylül 1916'da Alman Genel Karargâhı'nda temaslarına devam etti. Burada Alman Kayzeri II. Wilhelm tarafından en yüksek Alman madalyası ile taltif edildi. Kayzer, Enver Paşa'ya en üst düzeyde Alman madalyasının verilmesi münasebetiyle yaptığı açıklamada, onun "...*Alman ordusuyla olan içten ve yakın müttefikliğinden...*" ve "...*kendi ordusundaki ünü, cesareti ve başarısından...*" dolayı bu madalya ile şereflelendirdiklerini bildirdi. Ayrıca bu açıklamasında II. Wilhelm, Enver Paşa'nın "seçkin" ve "genç" bir general olduğunu da vurguladı⁶⁴.

Enver Paşa, 15 Eylül 1916'da İstanbul'a geri döndüğünde, Sultan tarafından kabul edildi. Bu kabulde, Kayzer tarafından en yüksek Alman askerî madalyası ile taltif edilmesinden çok memnun kaldığını belirtmiş, bunun ayrıca "*Osmanlı-Alman ittifakının daha da güçlendiğinin bir belirtisi ve Osmanlı ordusu ve milletin zihninde daim kalacak bir nişane*"⁶⁵ olduğunu da ifade etmişti.

Gerçekte Enver Paşa bu ziyareti, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale ve Kut-ül Amare'de başarılar kazandığı bir dönemde yaparak, bir taraftan müttefikleri nezdinde Osmanlı Devleti'nin özel bir barışla savaştan çekilecek bir nedeninin olmadığını anlatmaya çalışmış diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin bu başarılarının ve fedakârlıklarının müttefikleri tarafından değerlendirilerek yeni antlaşmalarla Osmanlı için bazı imtiyazlar elde edilmesini amaçlamıştır. Nitekim Enver Paşa'nın Almanya ziyareti esnasında Alman gazetelerinde onun, Balkan Savaşları'ndan sonra bitme noktasına gelmiş olan Osmanlı Ordusu'nu yeniden savaşabilecek duruma getirdiği, Gelibolu ve Kut-ül Amare'de bu ordunun

64 Auszeichnung Enver Paschas, *Deutsche Tageszeitung*, 12 September 1916.

65 Rückkehr Enver Paschas nach Konstantinopel, *Das Deutsche Abendblatt*, 16 September 1916.

önemli zaferler kazandığı yazılıyor ve onun bu savaşta Almanya'nın güvenebileceği genç ve Osmanlı Devleti'nde güçlü bir komutan olduğu vurgulanıyordu⁶⁶. Almanlar açısından değerlendirildiğinde ise, Alman Genel Karargâhı'nda Enver Paşa'nın şahsına ve Osmanlı ordusuna yapılan övgüler ve onun en üst düzeyde Alman askerî madalyası ile taltif edilmesi, Almanların Osmanlı Devleti'ni müttefikler safında tutmaya yönelik çabalarının bir sonucu idi.

Bu ziyaret münasebetiyle Enver Paşa'nın düşünce yapısına değinen *Deutsche Tageszeitung*'a göre “...bütün zorluklara rağmen Enver Paşa hep Almanya'nın yanında oldu. O sadece almış olduğu askerî eğitim ve daha önce Almanya'da askerî ataşe olarak bulunmasından dolayı değil, politik olarak geniş düşünebildiği ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının Almanya yanında yer almayı gerektirdiği için, baştan beri Almanya'yı tercih ediyordu...”⁶⁷. Aynı gazete Enver Paşa'nın bu savaştan ve Alman ittifakından beklentilerini ise, onun İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektuba dayanarak şöyle dile getiriyordu,

Enver Paşa'ya göre: “...şayet Osmanlı Devleti müttefikleriyle birlikte bu savaştan başarı ile çıkarsa, savaş sonrası hiçbir yabancı gücün iç işlerine karışmasına müsaade etmeyecekti. Ama eğer savaşı kaybederse, yabancı ülkelerin Osmanlı Devleti'nden memnuniyetsizlikleri de söz konusu olamazdı; zira her şey kaybedilmiş olacaktı. Enver Paşa bu düşüncesini sadece söz değil, fiiliyatta da defalarca uygulamıştır. Onun için bir şey ya vardır ya da yoktur...”⁶⁸

66 Die Auszeichnung Enver Paschas, *Deutsche Tageszeitung*, 13 September 1916.

67 Enver Pascha, *Deutsche Tageszeitung*, 19 September 1916.

68 Enver Pascha, *Deutsche Tageszeitung*, 19 September 1916.

Almanya'nın, Osmanlı Devleti'nden beklentilerini ise, en iyi şekilde İstanbul'daki Alman Askeri Misyon Başkanı Liman von Sanders Paşa özetlemektedir: “*Türkiye sadece boğazları savunmak ve birbirinden çok uzakta olan sınırlarını korumakla kalmayacak, Mısır'ı yeniden fethedecek, İran'ı tekrar bağımsızlığına kavuşturacak, Transkafkasya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasını hazırlayacak, Hindistan ve Afganistan'daki ayaklanmaların gerçekleşmesini sağlayacak ve aynı zamanda da Avrupa'daki müttfiklerine aktif yardım da bulunacaktı*”⁶⁹. Bu beklentiler İttihatçıların hem İslamcı hem de Türkçü kanadının savaş hedefleriyle örtüşüyordu. Ancak bu, o zamanki Osmanlı Devleti'nin ne ekonomik, ne askerî ve ne de insan gücü yönünden kaldırabileceği bir yükü.

Enver Paşa'nın bir Alman hayranı olarak Osmanlı-Alman ittifakını imzaladığı ve Birinci Dünya Savaşı boyunca tamamen Alman çıkarlarına hizmet ettiği görüşleri doğru değildir. Enver Paşa'ya göre, Osmanlı çıkarları, Almanya yanında yer almayı gerektirdiği için, Osmanlı-Alman ittifakı imzalanmıştır. Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının Almanya yanında yer almayı gerektirdiği şeklindeki düşüncelerini yukarıda örneklerini verdiğimiz o dönemdeki bazı Alman gazeteleri de yazıyordu. Her şeyden önce Alman İmparatoru olan Kayzer II. Wilhelm'in

69 Sanders, Liman von, *Fünf Jahre Türkei*, August Scherf Gmbh, Berlin 1920, s. 407-408. Yukarıdaki alıntıda geçen “Transkafkasya” adı, literatürde karşımıza farklı isimlerle çıkmaktadır: Transkafkasya ile birlikte Maveray-ı Kafkasya, Cenubi Kafkasya, Güney Kafkasya, Kafkas-ötesi, Kafkas-berisi, Kafkas-ardı vb. gibi tabirler de aynı bölge için kullanılmıştır. Bu terimler her ülkenin coğrafi durumuna göre farklılık arz etmektedir. Örneğin Rusya'ya göre Kafkasya'nın güneyi Kafkas-ötesi, Türkiye'ye göre ise, Kafkas-berisi bölgesidir. Bu bölge, bugün Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin kapladığı, Kafkas Dağlarının güney kısmını ihtiva etmektedir. Gördüğümüz belgelerin çoğunda, bu bölgeden Transkafkasya diye bahsedildiğinden, biz de burada Transkafkasya kavramını kullandık.

fantastik İslam ve Doğu politikaları ile Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni kurtarma ve güçlü hale getirme hayalleri belli ölçüde örtüştüğü için bu ittifak ortaya çıkmıştır. Enver Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı boyunca Alman kuklası olmadığını, tam aksine, Osmanlı Devleti'nin çıkarları söz konusu olduğunda Alman makamlarıyla çatışmaya girmekten çekinmediğini ve Almanları istifa etmekle tehdit ettiğini, aşağıda bizzat Alman belgelerinden örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

III. Ordu Komutanı Olarak Enver Paşa

Almanya'nın, 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'ndan hemen sonra Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girmesini istemesinin en önemli nedenlerinden biri, Osmanlı Devleti'nin bir kısım İngiliz ve Rus askerini üzerine çekmesi gereğinin Avrupa cephelerinde ortaya çıkmış olmasıdır. Zira Almanya'nın Avrupa cephelerindeki ileri harekâtı, Doğu Cephesi'nde Ruslar tarafından, Batı Cephesi'nde ise Fransızlar tarafından durdurulmuş ve Alman savaş planı (*Blitzkrieg*) uygulanamaz hale gelmişti. Bu durumda Almanlar, savaşı daha geniş bir alana yayma politikası takip ettiler. Bu bağlamda geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa sokulması, savaşın daha geniş bir alana yayılması demekti. Bu politikaların sonucu, Osmanlı Devleti fiilen savaşa girer girmez, Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı, Süveyş Cephesi'nde de İngilizlere karşı harekete geçmiştir.

Kafkasya'da Ruslara karşı bir cephe açmak "Enver Paşa Misyonu"nun da önemli bir parçasıydı. Zira Rusya, hem son birkaç yüzyıldır sıcak denizlere inmek için Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışan hem de Orta Asya Türkleri ile Anadolu Türkleri arasındaki bağı koparan güçlü bir devletti.

Dolayısıyla Rusya Turan'a giden yol üzerinde önemli bir engeldi. Şimdi Almanya'nın yardımıyla Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da Rusya'yı yenme ihtimali ortaya çıkmıştı. Onun için Enver Paşa, Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşıyan Osmanlı III. Ordusu'nun Komutanı Hasan İzzet Paşa, Osmanlı Umumi Karargâhı Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi General von Schellendorf ve bazı kolordu komutanlarının karşı çıkmasına rağmen, III. Ordu'nun Sarıkamış yönünde Ruslara karşı saldırıya geçmesini planlamış ve ilk defa bir ordu komutanlığını üstlenerek, "*Sarıkamış Harekâtı*"nı yönetmiştir⁷⁰. Amaç 1878 Osmanlı-Rus sınırına ulaşmak ve Orta Asya'ya uzanan yolu açmaktır; ancak bu harekât 1915 yılı Ocak ayı başlarında felaketle sonuçlandı. Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın bizzat komuta ettiği Osmanlı III. Ordusu önemli ölçüde zayıfladı ve 1917 yılı başlarına dek Ruslar, Trabzon'a kadar uzanan Karadeniz şeridini işgal ettiler.

Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı esnasında yönetmiş olduğu Osmanlı III. Ordusu, 4 Ağustos 1914 günü Başkumandanlık Vekâleti'nden verilen bir emirle kurulmuştu. Bu emre göre, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı yapılacak savaşları yürütmekle görevli ve sevkıyatı, 1914 yılının ilkbaharından beri devam eden, III. Ordu Müfettişliği, III. Ordu Kumandanlığı haline dönüştürülmüştü. III. Ordu, IX. X. ve XI. Kolordular ile İran sınırındaki Revanduz'da bulunan iki gönüllü kolordu ve Van yakınındaki bir jandarma tümeninden oluşuyordu. Ordu merkezi önce Erzincan, sonra Erzurum olmuş, kumandanlığına Hasan İzzet Paşa, Kurmay Başkanlığı'na ise Osmanlı Harbiye Nezareti emrinde çalışan bir Alman subayı olan Yarbay Felix Guse atanmıştı. III. Ordu'nun savunacağı alan ise 450 km. Rus ve 400 km.

70 Sarıkamış Harekâtı hakkında ayrıca bkz. Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 109-120.

İran Azerbaycan'ı hududundan oluşuyordu. Harekât alanının dağlık ve yolsuz olmasından dolayı, bu kadar geniş bir alanda ordu birliklerinin birbirlerine yardım alabilmeleri ve harekât birliğinin sağlanması oldukça güçlü⁷¹.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Kafkas Cephesi'nin en önemli meselesi İstanbul'a olan uzaklığı, bölgenin dağlık ve ulaşımının yetersiz olmasıydı. İstanbul ile Kafkas Cephesi arasındaki mesafe 1100 km idi. Kafkas Cephesi'ne en yakın tren istasyonu, Ulukışla yakınlarında olup, cepheden 600 km. uzaklıktaydı. Üstelik de bu demiryolu tek hat olup, İstanbul'dan Suriye, Mezopotamya ve Kafkasya cephelerine gönderilecek bütün malzemeler için kullanılırdı. Kafkas Cephesi için Ulukışla'dan, Kayseri-Sivas-Suşehri-Erzincan üzerinden Erzurum'a giden menzil hattında ulaşım, henüz yeteri kadar motorlu taşıt bulunamadığı için hayvan ve insan gücü ile yapılıyor, bu nedenle İstanbul'dan cepheye gönderilen malzemenin hepsi yerine ulaşamıyordu⁷².

III. Ordu'nun belirttiğimiz bu menzil hattına Ermeni çetelerin sürekli saldırılarda bulundukları da unutulmamalıdır. Bölgedeki Ermenilerin tehciire tabi tutulmasının önemli nedenlerinden biri de Ermeni çetelerin III. Ordu menzil hatlarına saldırılarda bulunarak, orduya malzeme ulaşımını engellemeleriydi. Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın bir felaketle sonuçlanmasında, III. Ordu'nun donanım eksikliğinin önemli rol oynadığı göz önünde bulundurulursa, Ermeni çetelerinin III. Ordu'ya verdikleri zarar ve tehcirin haklılığı daha iyi anlaşılmış olur.

71 Daha geniş bilgi için bkz. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 73-92

72 Guse, Felix, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest*, Koehler & Amelang, Leipzig 1940, s. 12.

Öte yandan Karadeniz’de henüz kesin bir Osmanlı deniz üstünlüğü olmadığı için istenildiği vakit denizden nakliyat da yapılamıyordu. Enver Paşa, Karadeniz’de kesin üstünlüğü sağlamak için, Amiral Souchon’a 24 ve 25 Ekim günlerinde verdiği emirlerde, Karadeniz’deki Rus filosunu aramasını ve harp ilan etmeden, bulduğu yerde hücum etmesini tebliğ etmiştir. Amiral Souchon 29 Ekim 1914’te Rus Donanması’na saldırmış; ancak bu çatışmada, sadece Ruslardan bir muhrip ağır hasara uğratılmış, bir Rus mayın gemisi batırılmış ve kömür yüklü bir nakliye gemisi de zapt edilmiştir. Buna karşın Ruslar 1915 yılı başlarından itibaren donanmalarını süratle güçlendirmişlerdi. Böylece Osmanlı Devleti savaşın sonuna kadar Karadeniz’deki kesin üstünlüğü hiçbir zaman elde edememiş, bu durum da Kafkas Cephesi’ne denizden yapılacak her türlü nakliyatı olumsuz yönde etkilemiştir.

Osmanlı Devleti’ndeki bütün bu olumsuz ulaşım şartlarına karşılık, Rusların Sarıkamış’a kadar uzanan demiryolları mevcuttu. Dolayısıyla Ruslar, Kafkas ordularını çok kısa zamanda takviye edebiliyorlardı. Ayrıca Rus Kafkas Ordusu’nun yeteri kadar yiyecek ve yakacağı da bulunuyordu

Osmanlı III. Ordusu’nun mevcudu, Eylül 1914 itibarıyla 160 000 nefer ve zabitten oluşuyordu. Ordunun donanımı oldukça yetersizdi. 26 Eylül 1914’te III. Ordu’ya bağlı XI. Kolordu’nun 1/3’ü silahsızdı. Osmanlı III. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guse’nin 25 Eylül 1914’te Liman von Sanders’e yazdığı mektup, III. Ordu’nun giyim, eğitim ve cephane durumunu daha açık ortaya koymaktadır: “...Süvari tümeninin hayvanları genel olarak, harekâta kabiliyetli değildir. 1. İhtiyat Süvari Tümeni’ni gördüm. Renk renk bir mahiyet arz ediyordu. Ordu komutanı önünde, bir süvari alayının yaptığı hücum karma karışık bir görünümdeydi.

Bunlardan daha fazla bir şey gayet tabii beklenemez. Ordunun cephanesinin büyük kısmı henüz yok. Ulaştırma aracı az. Özetle ordu çok şeye muhtaçtır...”⁷³

Alman raporlarına göre, Rus Kafkas Ordusu savaş malzemesi ve lojistik destek açısından Osmanlı III. Ordusu’na oranla daha iyi durumdaydı. Ağustos 1914 itibariyle, Rus Kafkas Ordusu’nun mevcudu 100 000 piyade ve 15 000 süvari olmak üzere 115 000 kişiden oluşuyordu. Rus askerî yetkililerin büyük bir kısmı, Rus Kafkas Ordusu’nun taarruz edebilecek güçte olduğuna inanıyorlardı; ancak Ruslar “...*Alman subayların komutasında yapılacak bir Türk saldırısından da endişe ediyorlardı...*”⁷⁴.

Birinci Dünya Savaşı’ndaki Osmanlı-Rus savaşları, Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’de üstünlük sağlamak ve Rus Donanması’nı yok etmek amacıyla Karadeniz’deki Rus limanlarına yaptığı saldırı ile başladı. Osmanlı donanması, 27 Ekim 1914’te Karadeniz’e çıkıp, 29 Ekim sabahı Sivasapol, Odesa, Novarovski ve Körfez’deki Rus Donanması’nın üslerini bombaladı. Bunun üzerine Ruslar, General Berchman komutasında, 1 Kasım 1914’te sınırı geçerek Erzurum’a doğru yürüyüşe geçtiler. Fakat Hasan İzzet Paşa, Başkomutanlık Vekâleti’nden gelen emirler doğrultusunda, Osmanlı-Rus sınırından 60 km. içerde, Kars ve Erzurum yolu üzerinde bulunan Köprüköy’de başarılı bir savunma ile Rusların ilerleyişini, 8 ile 17 Kasım tarihleri arasında

73 *Birinci Dünya Harbi’nde*, s. 92.

74 Bihl, Wolf Dieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Ihre Basis in der Orient-Politik und Ihre Aktionen 1914-1917*, C. I, Kısım I, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz 1975, s. 219. Ayrıca, Rus Kafkas Ordusu’nun seferberlik planları, yığınak planları ve bunların uygulanışı, personel, moral ve lojistik durumu vb. hakkında detaylı ve geniş bilgi, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. ncü Ordu Harekâtı I ve II*, adlı eserde verildiği için burada tekrarlanmayacaktır.

süren savaşlarda durdurmaya başardı⁷⁵. Her iki taraftan da kayıp oranı yüksekti. İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi'ne göre, Ruslar 4000, Türkler 2000 ölü ve yaralı vermişlerdi. 10 000 tüfek ganimet olarak Türklerin eline geçmiş, fakat Türkler fazla esir alamamışlardı⁷⁶.

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ndeki birliklerinin taarruz edebilecek güçte olduğuna inanıyordu. Bu nedenledir ki, III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'ya 4 Kasım'da "...Rusların gerilerine taarruz edilmesi..."⁷⁷ emrini vermişti. Hasan İzzet Paşa, bu mevsimde, bu coğrafyada taarruz etmenin yanlış olacağını düşünmesine rağmen, Başkomutanlıktan gelen emri uygulayarak 25 Kasım günü taarruza geçti. Böylece ikinci Köprüköy Savaşı başladı. İkinci Köprüköy Savaşı'nda her ne kadar Ruslar çok zayıf verecek geri çekilmişlerse de Osmanlı ordusu da yorgun ve zayıf düşmüştü. Birliklerde birbirine karışmış ve Rus ordusu takip edilememişti.

Köprüköy ve Azap Muharebelerini değerlendiren Guse'ye göre, "...ne de olsa, özellikle moral açısından önemli bir başarı elde edilmiştir. Sefer zaferle açılmış ve taarruz için kendilerine güvenemeyen Türkler, önemli bir yeri

75 Köprüköy ve Azap muharebelerinde her iki tarafın askeri hareketleri, lojistik durumları, bu savaşların gelişimi ve sonuçlarına ait ayrıntılı bilgi için bkz. *Birinci Dünya Harbi'nde...*, s. 122-319, Guze, *Die Kaukasusfront...*, s. 28-34; Sabis, *Birinci Dünya...*, C. I, s. 135-157.

76 Allen ve Muratoff, III. Ordu'nun Köprüköy Muharebelerindeki kaybını 7 000 olarak verirken, (bkz. Allen, W.E.D., Muratoff, Paul, *Caucasian Battlefields. A History of The Wars On The Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge At The University Press 1953, s. 247) Yusuf Hikmet Bayur ise, III. Ordu'nun Köprüköy ve Azap savaşlarında 212 subay ile birlikte 11 800 kişi kaybettiğini kayıt etmektedir. Bunlardan 2 000'i ölü, 6 000'i yaralı, geri kalanları ise kaçaklar ve esirlerden oluşuyordu. Ruslarda ise savaşta ölenlerin sayısı 1 000, donarak ölenlerin sayısı 4 .000 idi. Bkz. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. III, Kısım III, s. 353.

77 Aydemir, a.g.e., C. III, s. 112.

(stratejik açıdan önemli 1905 rakımlı bir tepe) ele geçirmişlerdir. Bir Türk kurmay subayının, ‘Türklerin bir seferi taarruzla başlattıkları daha hiç görülmemiştir’ demesi zaferin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir, her ne kadar bu cümle (Türk subayının cümlesi) gerçeği yansıtmasa da...”⁷⁸.

Enver Paşa da Köprüköy ve Azap Muharebelerini başarı olarak görüyordu. Hatta Enver Paşa, kesin sonuca ulaşmak için III. Ordu’nun harekât planının ciddi suretle değiştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Şimdiye kadar yapılmış olan cephe taarruzları istenen sonucu vermemişti. Dolayısıyla Enver Paşa’ya göre, cephe taarruzlarından vazgeçilerek bir kuşatma hareketiyle düşmanın imha edilmesi gerekiyordu. Enver Paşa’nın böyle düşünmesinde, Alman Generali Hindenburg’un birkaç ay önce Tannenberg’de, bir kuşatma hareketiyle Ruslara karşı kazandığı zaferin büyük ölçüde etkili olduğu görülmektedir⁷⁹. Dolayısıyla Enver Paşa, III. Ordu’nun Rus Kafkas Ordusu’nu kuşatarak onları imha edebilecek güçte olduğu kanaati mevcuttu.

Öte yandan İttifak Devletleri’nin Avrupa cephelerindeki genel durumu da Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’da saldırıya geçmesini gerektiriyordu. Artık bu savaşın, Almanların başlangıçta düşündükleri gibi kısa bir sürede bitmeyeceği, Alman ordularının Fransa tarafından Marne’de durdurulmasıyla ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti’nin uzun sürebilecek bir savaşa dayanabilmesi için, Rus işgali altındaki

78 Guse, *Die Kaukasusfront...*, s. 32.

79 Hindenburg komutasındaki Alman orduları, Ağustos 1914 başlarında bir kuşatma hareketiyle Rusların üstün kuvvetlerini Tannenberg’de ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Bu yenilgi Rus ordusunun kuşatma hareketleri karşısında zayıf kaldıklarına dair bir kanaat oluşmasına neden oldu. Bkz. Ögün, Tuncay, “Kafkas Cephesi’nde Kader Anı: Sarıkamış Harekatı ve Sonuçları”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 13, s. 398-399.

Kafkasya yer altı madenlerine, özellikle de bakır ve Bakü petrol kaynaklarına ihtiyacı vardı. Ayrıca III. Ordu'nun, Rus Kafkas Ordusu karşısında başarılı bir taarruzla Kafkasya içlerine girmesi, buradaki halkların Ruslara karşı ayaklanmasını daha da kolaylaştıracak ve hızlandıracaktı. Aynı şekilde böyle bir taarruz, Polonya'da Rus orduları karşısında zor duruma düşmüş olan Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının yükünü de hafifletecekti. Bütün bunların ötesinde Liman von Sanders'in anlattığına göre Enver Paşa, Rus Kafkas Ordusu'nu mağlup ederek Kafkasya üzerinden Afganistan'a oradan da Hindistan'a ulaşmak istiyordu⁸⁰. Bu nedenlerden dolayı İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, 6 Aralık 1914'te Enver Paşa'nın "*...Ruslara karşı büyük bir taarruz başlatmanın zamanı geldiği...*" düşüncesinde olduğunu ve Liman von Sanders'e III. Ordu Kumandanlığı'nı teklif ettiğini; ancak bunun Liman Paşa tarafından kabul edilmediğini, Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazıyordu⁸¹; ancak Liman von Sanders'in anılarında, kendisine III. Ordu Kumandanlığı'nın teklif edildiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.

Enver Paşa'nın tasarlamış olduğu kuşatma harekâtının başarılı olacağına her şeyden önce III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa inanmıyordu ve dolayısıyla taarruza pek taraftar değildi. Fakat Enver Paşa, bu mevsimde bu coğrafyada bir taarruzun doğurabileceği menfi sonuçlara dikkat çeken Hasan İzzet Paşa'nın görüşlerine fazla değer vermediği için III. Ordu'nun Ruslara karşı bir kuşatma harekâtını

80 Enver Paşa'nın bu düşüncesini "*fantazi*" olarak değerlendiren Liman von Sanders, onun dikkatini böyle bir taarruzun sakıncaları ve zorlukları üzerine çekmeye çalışmıştır. Bkz. *Fünf Jahre Türkei*, s. 52-53.

81 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d...., Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 6. Dezember 1914. Liman von Sanders'in anılarında, kendisine III. Ordu Kumandanlığı'nın teklif edildiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.

yapıp yapamayacağını araştırmak üzere Hafız Hakkı Bey'i Kafkas Cephesi'ne gönderdi. Hafız Hakkı Bey cephedeki yetkililerle görüşüp durum değerlendirmesi yaptıktan sonra 3 Aralık'ta yazdığı raporunda “...Bir kolordu ile cepheden ve iki kolordu ile Bardız-Oltu üzerinden ihata ile Ruslara muvaffakiyetli taarruz yapılabilceğini yerinde tetkik ettim. Rütbem tashih olunursa ben de bu işi yaparım”⁸² diyerek kendi komutasındaki III. Ordu'nun Rus Kafkas Ordusu'na taarruz edebileceğini belirtti. Ayrıca Hafız Hakkı Bey, ordu komutanının ve kolordu komutanlarının yeterli derecede azim ve cesaret sahibi olmadıklarından, böyle bir taarruza taraftar görünmediklerini de raporunda yazmıştır.

III. Ordu kendi komutasına verildiği taktirde “Ruslara muvaffakiyetli taarruz” yapılabilir raporu veren Hafız Hakkı Bey hakkında, III. Ordu'nun IX. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Şerif Köprülü şunları yazmaktadır: “Gâyet temiz ve saf hilkattedir. Hafızası kuvvetlidir. Hafız Hakkı bu toprağı, bir köylü aşkıyla, bir köylü safvetiyle sever. Tabiat itibariyle Enver'in büsbütün zıttıdır. Kalender meşreb ve geniş yürekli. Enver'e nazaran, bir iş, bir şekilde kaabil-i haldir. Hâfız Hakkı'ya nazaran aynı iş, bin şekilde halolunabilir. Enver, idrâki hasr-ü tahdîd ederdi. Hâfız Hakkı'nın nokta-i nazarında iz'an, âsûman kadar bî-pâyân- dır. Velhasıl Enver, dar idrakli bir müannid, Hâfız Hakkı geniş havsallı bir lâkayddır”⁸³.

Hafız Hakkı Bey'den beklediği raporu alan Enver Paşa, beraberinde Kurmay Başkanı Bronsart von Schellendorf ve Harekât Şubesi Müdürü von Feldmann olduğu halde 6 Aralık 1914'te Erzurum'a doğru yola çıktı. Hasan İzzet Paşa'nın,

82 Ögün, a.g.m., s. 399.

83 Aksun, Ziya Nur, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 199.

“ben bu hareketleri (kuşatma harekâtı) icra için nefsimde kuvvet ve itimat göremediğimden ve esasen fevkalâde bir asabiyet gelerek rahatsız olduğumdan memuriyet-i hazıramdan affımı istirham ederim”⁸⁴ diyerek III. Ordu Kumandanlığı’ndan istifa etmesiyle de 19 Aralık 1914 tarihinde bu görevi bizzat kendisi alarak orduyu sevk ve idare etti. III. Ordu’nun Kurmay Başkanlığını Von Schellendorf, ikinci Kurmay Başkanlığını ise Albay Guse üstlendiler. III. Ordu’da kuşatmaya karşı olan komutanlar değiştirildi. Schellendorf ve Guse, taarruz taraftarı olmakla beraber, bölgenin dağlık ve yolların karla kaplı olmasından dolayı ordunun ikmal problemine dikkati çekerek, düşmanla direk temasa geçmeden önce, birliklerin her 3-4 günde bir gün dinlendirilmesini istiyorlardı⁸⁵.

Enver Paşa’nın taarruz planına göre, XI. Kolordu ve Irak’tan yeni getirilmiş olan 36. ve 37. Tümenler, Erzurum’dan Kars’a giden ana yolun her iki tarafı ile Eleşkirt ve Karakilise arasını tutarken, Sarıkamış’taki Rus ordusunu yarlardan ve arkadan sarmak için de XI. Kolordu’nun solunda yer alan IX. ve X. Kolordular, 100 km’den daha uzun ve yüksek dağlarla çevrili yolu katedip, Oltu yönünde ilerleyeceklerdi. Çoruh bölgesindeki sınır taburlarından oluşturulan Binbaşı Stange’nin müfrezesi de Ardahan’ı alarak X. Kolordu ile birleşecek ve sahilden Batum üzerine yürüyecekti⁸⁶.

84 Ögün, a.g.m., s. 400.

85 Guse, a.g.e., s. 35. Schellendorf ve Guse’nin yanısıra, Sarıkamış kuşatması esnasında Osmanlı III. Ordusu’nda şu Alman subayları görev yapıyorlardı: Yarbay von Feldmann, Bronsart Paşa’nın yaveri Yüzbaşı Fischer, X. Kolordunun Kurmay Başkanı Yüzbaşı Lange, Süvari Birliği Kumandanı Yüzbaşı Kirsten, X. Kolorduya bağlı 30. Topçu Alayı Kumandanı Yüzbaşı Vonberg, özel müfreze Kumandanı Binbaşı Stange, XI. Kolordu Karargahı’nda görevli Yüzbaşı Von Staszewski ve Erzurum Kale Kumandanı General Posseltd. Bkz. Bihl, a.g.e..., C. I, s. 221.

86 Bkz. *Birinci Dünya Harbinde...*, C. I, s. 349.

Enver Paşa, III. Ordu'nun teçhizatı, yiyecek ve giyecek konusundaki perişanlığı hususunda ise “..*Askerler hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Lâkin karşınızdaki düşman sizden korkuyor. Yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceksiniz. Siz orada her türlü nan ve nimete kavuşacaksınız...*”⁸⁷ diyerek bir taraftan orduya moral ve ümit vermeye çalışıyor diğer taraftan da zaferden emin bir tavırla askerlerin ihtiyaçlarının Rus ordusundan elde edilecek ganimetten karşılanacağı vaadinde bulunuyordu.

Enver Paşa, kuşatma planını uygulamak için 22 Aralık 1914'te başlattığı taarruz, Birinci Dünya Harbi'nin en acı sayfalarından birini oluşturur. Enver Paşa'nın bizzat kendisinin de belirttiği gibi burada ordu sadece düşmana karşı değil “*havanın ve yerin*” gösterdiği muhalefete karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır⁸⁸. Asker çoğu zaman yolu olmayan, ya da 1-1,5 m ye varan karlar ile kaplı olan geçit vermeyen 3500 m. yüksekliğindeki dağ yollarını aşmak zorunda kalmış, kara saplanıp taşınması mümkün olmayan cephanenin bir kısmı dağlarda bırakılmaya mecbur olunmuştu. Öyle ki 19 Aralık ile 10 Ocak tarihleri arasında bölgedeki ortalama hava sıcaklığı -20 ile -25°C 'ye kadar düşmüştü⁸⁹. Ordunun bu hava şartlarına dayanabilecek ne yeterli malzemesi ne de yiyeceği vardı. Enver Paşa'nın kendi karargâhı bile 25 Aralık ile 2 Ocak tarihleri arasını çadırsız geçirmek zorunda kalmış⁹⁰ ve bazı karargâh subaylarının

87 Köprülü, Şerif, *Sarıkamış İhata Manevrası ve ve Meydan Muharebesi*, İstanbul 1338, s. 62'den Öğün, a.g.m., s. 400.

88 *Birinci Dünya Harbinde...*, C. I, s. 524.

89 Hatta Ardahan dolaylarında ısının -36° C'ye kadar düştüğü görülmüştür. Bkz. Guse, a.g.e., s. 42.

90 Guse, *Aynı Yer*.

ayak parmaklarının donduğu görülmüştür⁹¹. Ordu, ulaşım güçlüğü nedeni ile sadece dört güne yetecek kadar yiyeceği beraberinde götürmüş ve 25 Aralık ile 27 Aralık akşamına kadar, iki gün sadece ekmek ile zeytin yemek zorunda kalmıştır⁹². Bütün bu sebeplerden dolayı Sarıkamış önlerine ancak yorgun ve bitkin halde bir avuç asker ulaşabilmiştir. Bu felaketin en önemli nedeni, araç ve gereç yetersizliğinden dolayı, kolordular arasında iyi bir muhaberenin kurulamamış olmasıydı.

Sarıkamış kuşatması III. Ordu'yu adeta eritmişti. Hafız Hakkı Paşa'nın kolordusuna ricat emri verirken söylediği gibi "...şereften başka her şey mahvolmuştu..."⁹³. Türk tarafının insan kaybı konusunda 30 000'den 90 000'e kadar varan rakamlar verilmektedir. Kuşatma sırasında III. Ordu'nun ikinci Kurmay Başkanı olan Guse'nin Rus kaynaklarına dayanarak doğru kabul ettiği rakam, 11 000 ölü, 3500 esirdir. Guse'ye göre III. Ordu'nun esas kaybı firarilerden oluşuyordu. Nitekim Ocak ayı başlarında Erzurum dolaylarında 12 000 asker kaçağı toplanmıştı⁹⁴. Türk kaynaklarına göre ise Ruslar muharebe esnasında 7000 esir almışlar ve muharebeden sonra 23 000 ölü gömülmüştür. Toplam kayıp ise 60 000 civarındaydı. Türk ordusunda ölü sayısının fazla olmasının bir başka nedeni ise, gerekli sağlık personeli ile hastanelerin yokluğu idi. Bu kayıplarla III. Ordu savaş sonuna kadar bir daha eski gücüne kavuşama-

91 Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918. Birinci Dünya Savaşı* (Çevr. Kemal Turan), Kayihan Yayınları, İstanbul 1990, s. 95.

92 IX. Kolordu Kumandanı, yaklaşık 1-1,5 m. yüksekliğindeki karda askerinin daha kolay ilerlemesi için, piyadenin kaput ve sırt çantalarını Erzurum'da bırakmasını emretmişti. Bkz. Pomiankowski, a.g.e., s. 94.

93 Şerif Köprülü, *Sarıkamış İhata Manevrası ve ve Meydan Muharebesi*, İstanbul 1338, s. 193'den Ögün, a.g.m., s. 405.

94 Guse, a.g.e., s. 50.

miştir. Giyim, kuşam, beslenme ve sağlık personeli yönünden daha iyi durumda olan Rus ordusunun toplam kaybı ise 32 000 civarındaydı⁹⁵.

Müttefik Almanya, Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış'ta bir hezimet yaşadığını ancak 6 Ocak 1914'te öğrenebilmiştir. Kuşatma harekâtı başlar başlamaz, Enver Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun büyük bir zafer kazandığı haberleri Alman Büyükelçiliği aracılığı ile Alman Dışişleri Bakanlığı'na ulaşmıştır. Türk Ordusu'nun taarruzu esnasında Alman Dışişleri Bakanlığı'na giden haberleri Avusturyalı tarihçi Wolfditer Bihl şöyle özetlemektedir: 19 Aralık 1914'te Wangenheim, Alman Dışişleri'ne gönderdiği raporda, Rus Kafkas ordusunun geri çekilmeye başladığı, 23 Aralık 1914'te ise Düşmanın kaçarak geri çekildiği, kısa bir süre zarfında Türk topraklarında bir tek Rus'un bile kalmayacağını bildirmiştir. 3 Ocak 1915'te Sarıkamış etrafında şiddetli savaşların olduğu haberleri Berlin'e ulaşmıştır. 5 Ocak 1915'te Wangenheim daha da ileri giderek, Enver Paşa'nın Kafkasya'da önemli bir zafer kazandığını, 2400 esir alındığını, bu başarılarından dolayı Enver Paşa ile birlikte, onun bu savaşta kurmay başkanları olan General Bronsart von Schellendorf, Albay Guse ve Yarbay von Feldmann'a Alman liyakat madalyası verilmesinin tam zamanı olduğunu Dışişleri Bakanlığı'na yazmıştır. 6 Ocak'ta ise Wangenheim, Enver Paşa'nın, 3 Ocak'ta Erzurum'a geri döndüğünü, fakat savaşın başarıyla devam ettiğini bildirmiştir. Ama aynı gün, Almanya'nın Viyana'daki Büyükelçiliği vasıtasıyla Rusların Sarıkamış'ta büyük bir zafer kazandıkları ve Türk IX. Kolordusu'nu yok ettikleri haberi Berlin'de yankılanmıştır. 8 Ocak 1915'te Zimmermann, XI. Kolordu'nun geri çekildiğini,

95 XI. Kolordu bölgesinde 10 000, muharebe hatları gerisinde donma ve hastalık nedeniyle ölen 20 000 asker ile birlikte, III. Ordu'nun toplam kaybı 60 000'e ulaşmaktadır. Bkz. *Birinci Dünya Harbinde...*, C. I, s. 535.

IX. ve X. Kolordulardan haber alınamadığını İstanbul'dan öğrenmiş, 9 Ocak'ta da Türk Ordusu'nun tamamen geri çekildiği haberi kendisine ulaşmıştır⁹⁶.

Enver Paşa'nın Sarıkamış taarruzu baştan beri Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman subayları arasında fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki Alman Askeri Misyonu Başkanı Liman von Sanders, Enver Paşa'ya böyle bir taarruzda başarı şansının olmadığını anlatmaya çalışırken⁹⁷, Genelkurmay Kurmay Başkanı Bronsart von Schellendorf ve III. Ordu Kurmay Başkanı Felix Guse, Enver Paşa'nın saldırı planını uygun görerek, bizzat onunla birlikte hareket edip sorumluluk almışlardır⁹⁸. Goltz Paşa ise böyle bir saldırının ancak iyi denenmiş Alman askerleriyle yapılabileceğini savunmuştur⁹⁹. Taarruz, Türk ordusunun yenilgisiyle sonuçlanınca, Alman subayları arasındaki anlaşmazlıklar hat safhaya ulaşmıştır. Liman von Sanders, Bronsart Paşa'nın görevden alınması için Alman Genelkurmayı nezdinde harekete geçmiştir. Ancak Enver Paşa, Bronsart Paşa'ya sahip çıkarak onun İstanbul'daki görevinde kalmasını sağlamıştır.

Sarıkamış harekâtı esnasında III. Ordu İkinci Kurmay Başkanı olan Felix Guse'nin, yenilgiden sonra yaptığı savunma hayli ilginçtir. Guse'ye göre, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya yanında savaşa girerken, kendisine verilen görevlerden biri, Kafkas Cephesi'nde mümkün olduğu

96 Bihl, *Die Kaukasus...*, C. I, s. 222 - 223.

97 Liman von Sanders, Osmanlı III. Ordusu'nun, planlanan Sarıkamış Kuşatmasını gerçekleştirebilecek tehezata sahip olmadığını, hatta bölgeyle ilgili düzenli haritalarının bile bulunmadığını, bu nedenle bu harekâta karşı çıktığını belirttikten sonra, böyle bir kuşatma planının ancak iyi donatılmış bir ordu ile yapılabileceğini yazmaktadır. Bkz. Sanders, *Fünf Jahre...*, s. 52-53.

98 Guse, *a.g.e.*, s. 34-35.

99 PA-AA, *Grosses Hauptquartier Türkei* Nr. 18, Bd. 3. Zimmermann Tel. 69 an Jagow, Berlin, den 9. Januar 1915.

kadar fazla Rus askeri tutmak ve bu bölgede askerî operasyonlarda bulunmaktı. Dolayısıyla Karpat-lar'da Avusturya ordularının Ruslar Karşısında ve Batı Cephesi'nde Almanların da Fransızlar karşısında zorda oldukları bir dönemde Türk Genelkurmayı müttefiklerine “...*Türk Ordusu'nun kışın Kafkasya'da taarruza geçmesi zordur...*” demesinin uygun düşmeyeceğini belirtmektedir. Ona göre, eğer kışın savunmada kalınsaydı, daha savaşa girmeden, salgın hastalıktan III. Ordu'nun zayıf düşmesi kaçınılmazdı. Dolayısıyla Guse: “*Taarruz yenilgiyle sonuçlanmış olsa da en azından düşman da kayıp vermiştir. Fakat hasta yatağında ölen asker düşmana hiç kayıp verdirmemektedir...*”¹⁰⁰ diyerek, Rusların bu taarruzdan sonra Kafkasya'ya kuvvet kaydırmak zorunda kaldıklarını ve bu sebeple Sarıkamış taarruzunun yerinde bir karar olduğunu yazmaktadır.

Öte yandan Sarıkamış Harekâtı'nı sevk ve idare etmiş olan Enver Paşa ve kurmay heyetinin, bu harekâtteki harita bilgileri de tartışma konusu olmuştur. Enver Paşa'nın Sarıkamış dönüş yolunda eşi Naciye Sultan'a: “*Gece bir türlü gözüme uyku girmedi. Sabaha karşı dalmışım...Sonra bir harita alıp odamda biraz bakmaya başladım. Fakat bir şey anlamadım. Ne yapayım*”¹⁰¹ diye yazması onun harita bilgisi hakkında bize bilgi vermektedir. Bu bağlamda “*Sarıkamış harekâtının en trajik yönü ise harekât planlanırken harita üstünde yapılan basit bir hata idi. Zorlu kış koşullarında Allahu Ekber Dağlarına tırmanan ordunun ani bir baskınla düşmanı ezmesi düşünülmekteydi. Sarıkamış o sırtın arkasındaydı. Ancak sırtı tırmanabilen askerler bu basit hatanın ne olduğunu görebildiler. Sarıkamış*

100 Guse, a.g.e., s. 50-51.

101 Arı, İnan, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 178-179'dan Kenan Aksu, *İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa*, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 77.

görünürlerde yoktu. Çünkü 1/200 000 ölçekli haritanın harekât planı yapılan Oltu Paftasında yer alan Sarıkamış yazısını yanlış okumuşlardı. Haritacılık tekniğine göre orada Sarıkamış yazısının bulunması Sarıkamış'ın orada olduğu anlamına gelmiyor sadece diğer paftada bulunan Sarıkamış'a giden yolu işaret ediyordu”¹⁰² şeklindeki değerlendirmelere dikkat çekmek gerekmektedir.

Bütün bu görüş ayrılıklarına rağmen Sarıkamış kuşatma harekâtı ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Enver Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı'nda hem Harbiye Nâzırı hem de ordu komutanı olarak bizzat sevk ve idare ettiği Sarıkamış Kuşatma Harekâtı bir felaketle sonuçlanmıştır. Bu başarısızlık Enver Paşa'nın ordu ve İttihat Terakki Cemiyeti içerisindeki itibarının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Sarıkamış felaketinden sonra Enver Paşa'nın karşısında olanlar, bu felaketi onun aleyhine başlattıkları karalama kampanyasının en önemli malzemesi yapmışlardır. Bu kampanya çerçevesinde, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nda III. Ordu'nun kayıpları abartılarak, “90 bin kişinin donarak öldüğü” ve bunun sorumlusunun Enver Paşa olduğu ifadeleri günümüze kadar gelmiştir. Enver Paşa'da bu karalama kampanyasına karşı, Sarıkamış felaketini uzun süre gizli tutmaya çalışmış ve Kafkas Cephesi'nde olup bitenden basının haberdar olmaması için sansür uygulatmıştır.

Ayrıca Sarıkamış Kuşatma Harekâtı, Birinci Dünya Savaşı süresince bütün Cepheler üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ni ne kadar ciddiye aldığını gören Ruslar, 3 Ocak 1915 tarihli bir telgraf ile müttefikleri İngilizlerden, yüklerinin hafifletilmesini ve bu maksatla İtilaf Devletleri'nin Türklere karşı harekete

102 Aksu, a.g.e., s. 76-77.

geçmelerini istemişlerdir¹⁰³. Bunun üzerine yüz binlerce İngiliz ve Fransız askerî Batı Cephelerinden çekilerek Çanak-kale önlerine sevk edilmiş ve bu da özellikle Almanya'nın Avrupa'daki Batı ve Doğu Cephelerinde biraz olsun rahatlamasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın daha savaşın başında: “...*Türkiye ne kadar çok sayıda İngiliz, Fransız ve Rus askerini Orta Avrupa'dan uzak tutacak olursa, Alman orduları, savaşın sonucunu belirleyecek olan Fransız ve Rus Cephelerinde o kadar rahat hareket etme imkânı bulacaktır...*”¹⁰⁴ düşüncesinin bir parçası olarak Sarıkamış Harekâtı başlatılmıştı. Dolayısıyla bu savaşta İttifak Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne verdiği ana görev mümkün olduğu kadar çok sayıda Rus ve İngiliz birliğini Avrupa cephelerinden uzak tutmak ve bu yolla Avrupa cephelerindeki müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı rahatlatmaktı.

Sarıkamış Harekâtı'nın Osmanlı Devleti açısından önemli sonuçlarından biri de Ermeni meselesi konusunda olmuştur. Osmanlı III. Ordusu ağır hezimete uğrayınca bölgedeki otorite boşluğundan faydalanmak isteyen Ermeni çeteleri isyanlarını artırmış, Rusya'nın da desteği ile Vilayet-i Sitte'de Ermeni Devleti kurma çabaları hız kazanmıştır. Bu bölgelerde azınlıkta olan Ermeniler, Müslümanları ya göçe zorlayarak ya da katlederek belirtilen Osmanlı vilayetlerinde nüfus çoğunluğunu sağlamaya çalışmışlardır. Van ve Malazgirt'te Ermeni ayaklanmaları çıkmıştır. Bütün bunların sonucunda Osmanlı hükümeti Sevk ve İskân Kararnamesi'ni yayınlayarak, ordu komutanlarını kendi bölgelerinde düzeni bozanları sevk etmeye yetkili kılmıştır.

103 Guse, *a.g.e.*, s. 51.

104 Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische...*, s. 24.

Sarıkamış Harekâtı'nın bir diğer önemli sonucu ise artık Transkafkasya ve Kafkasya'da ayaklanmalar çıkartma ve Orta Asya'ya uzanma konusunda, inisiyatifin yavaş yavaş Almanların eline geçmesi olmuştur. Osmanlı ordusunun Kafkasya sınırından gittikçe uzaklaştığını gören Almanlar, bölgeye gönderdikleri ajan ve akıttıkları paralar ile ayaklanmalara destek vermeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti ise 1917 Bolşevik İhtilâli'ne kadar, daha çok Rus ordusuna karşı direnmeye ve kendi sınırları içerisindeki isyanları bastırmaya uğraşmıştır. Bolşevik İhtilâli'nden sonra ise Kafkasya'da Osmanlı-Alman-Rus nüfuz mücadelesi Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam edecektir.

Enver Paşa, 5 Ekim 1915'te Osmanlı meclisinde yaptığı konuşmasında, Osmanlı ordularının Çanakkale ve Süveyş'te başarılı savaşlar yürüttüğünü, ancak her cephede istenildiği kadar güçlü olmanın imkânsız olduğunu belirtiyordu. Ona göre, bazı cephelerde (burada kastedilen Kafkasya Cephesi) toprak kayıplarının olmasını çok da önemsememek lazımdır. Zira önemli olan Osmanlı Devleti'nin dâhil olduğu İttifak Devletler grubunun genel başarısıdır. Almanya, savaşı kazandığı takdirde, savaş sonunda imzalanacak olan barış antlaşmaları yoluyla bu topraklar tekrar elde edilebilecekti. Kaldı ki bu savaşta böyle bir zafer kaçınılmazdı. Çünkü Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularını yenmek imkânsızdı¹⁰⁵.

Böylece Enver Paşa, 1915 yılı sonlarına doğru, savaşı İttifak Devletleri'nin galip bitireceğine dair şüphesinin olmadığını vurguluyor ve müttefiklerinin savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin savaş esnasındaki fedakârlıklarını değerlendirerek, kendilerinin toprak kazanmalarına yardımcı olacaklarına inanıyordu. Ayrıca Enver Paşa'ya göre Birinci Dünya

105 "Enver Pascha über den Krieg", *Deutsche Tageszeitung*, 5. Oktober 1915.

Savaşı'nın sonucunu belirleyecek olan cepheleler, Almanya'nın Fransız ve İngilizlere karşı açmış olduğu Batı Cephesi ile Ruslara karşı açmış olduğu Doğu Cephesi idi. Diğer cepheleler yan cephelelerdi. Başka bir deyişle Enver Paşa, savaşı zaferle bitirip barış masasına oturduklarında Almanya ve Avusturya-Macaristan yardımlarıyla turana giden yolun açılacağını düşünüyordu. Fakat özellikle Romanya'nın mağlup edilmesi ve Rusya'da Ekim İhtilâli'nin çıkmasından sonra Kafkasya'daki sınır düzenlemelerinde, müttefiklerimiz Enver Paşa'yı hayal kırıklığına uğratmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşındaki müttefiklerinin, Bolşevik İhtilâli'nden sonra Enver Paşa'nın Kafkaslardaki isteklerine karşı çıkmalarını ve bu konudaki Osmanlı-Alman-Rus mücadelesini bu çalışmanın dördüncü bölümünde ayrıca ele alacağız.

Enver Paşa'ya Muhalefet ve Suikast Girişimi

Enver Paşa'nın genç subaylık yıllarında Bulgar çetelelerine karşı yürüttüğu faaliyetler onda milliyetçilik fikirlerinin oluşmasında önemli rol oynadı. Bu fikirlerini daha etkin bir şekilde savunabilmek için Eylül 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne on ikinci üye olarak katıldı¹⁰⁶. Manastır'da cemiyetin buradaki teşkilatını kurma faaliyetlerinde bulundu. Bu faaliyetlerini, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile merkezi Paris'te olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin birleşmesi ve ilk örgütün Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Dâhili Merkez-i Umumisi adını almasından sonra daha yoğun olarak sürdürdü. Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından başlatılan ihtilâl ve suikast girişimlerine katıldı. Yukarıda da değindiğimiz gibi kısa sürede bu cemiyetin önde gelen liderleri arasına girdi.

106 Hanioglu, "Enver Paşa", s. 262.

Birinci Dünya Savaşı boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri arasındaki ilişki ve cemiyet içerisindeki rekabet, yakın tarihimizin önemli araştırma konuları arasındadır. Biz burada Enver Paşa'yı merkez alarak İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki rekabeti ve muhalefeti Birinci Dünya Savaşı dönemi içerisinde irdelemeye çalışacağız.

Cemiyet içerisinde Enver Paşa-Cemal Paşa çekişmesi olduğu söylentilerinin yayılması üzerine Enver Paşa, Şubat 1916'da yanında Osmanlı Genel Kurmay Başkanı General von Schellendorf, Harekât Dairesi Başkanı von Feldmann ve çok sayıdaki yüksek rütbeli Türk subayı ile İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi von Lossow ve Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Pomiankowsky ile birlikte Cemal Paşa'nın sorumlu olduğu IV. Ordu bölgesini teftişe çıkmıştır.

Enver Paşa, bu teftiş hem Cemal Paşa ile aralarında bir çekişmenin olmadığını göstermek hem de tüm Türkçülük politikalarına rağmen, Osmanlı Devleti'nin Arap nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgeleri de sonuna kadar savunma hedefinin olduğunu vurgulamak amacıyla çıkmıştır. Ona göre “...her Osmanlı askeri, sadece 30 milyon Türk için değil, 300 milyon Müslüman için de savaştığını...”¹⁰⁷ biliyordu. Yine o: “...Osmanlı Devleti'nin iç durumunu görmek..., bizzat yerinde görerek Bağdat hakkında yeni düşünceler üretmek... ve binlerce kilometre uzaklara seyahat etmesine rağmen askerî operasyonlarda herhangi bir aksamanın olmadığını Alman Karargahı'na ispatlamak...”¹⁰⁸ için çıkmıştı¹⁰⁹.

107 “Enver Pascha über den Krieg”, *Deutsche Tageszeitung*, 5. Oktober 1915.

108 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 14, Kaiserlich Deutsche Botschaft, Pera, den 16. Februar 1916.

109 İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Metternick, bu teftiş gezisi başlamadan önce, Enver Paşa'yı “dostane” bir şekilde uyardığını belirtmektedir. Metternick'e göre, Enver Paşa'nın uzun süre İstanbul dışında bulunması, onun

Bu teftiş ziyareti en az 45 gün olarak hesaplanmıştı. O güne kadar hiçbir Osmanlı nâzırı bu kadar uzun süre bir Suriye ve Mezopotamya gezisine çıkamamıştı. Enver Paşa, bu davranışıyla hala Osmanlı devlet yönetimindeki en güçlü isimlerden biri olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Zira o en az 45 gün karargâhının önemli şahsiyetleriyle beraber İstanbul'un binlerce kilometre uzağında bulunmayı planlayacak kadar gücünden emindi.

Enver Paşa, bu teftiş gezisi sırasında, Cemal Paşa ile birlikte Araplarla meskûn Osmanlı topraklarını ve kutsal yerleri gezmiş, sıradan hacılar gibi hac ziyaretinin tüm gereklerini yerine getirmiş, Halep ile Medine arasındaki Arap şeyhlerine 20 bin altın dağıtarak onların devlete bağlı kalması için geçtiği her istasyonda, bulunduğu her davette propaganda konuşmalarında bulunmuştur. Almanya'nın o tarihteki Şam Konsolosu Loytved-Hardeg'e göre *"...Enver Paşa'nın bu teftiş seyahati, Cemal Paşa tarafından Suriye, Sina ve Hicaz bölgelerinde etkili bir propaganda çalışmasına dönüştürüldü. Bu seyahat, Türkiye'nin kendine bağlı yerleri yeniden fethetmesi olarak da değerlendirilebilir. Türkiye'nin Mısır'a yönelik askerî harekâtlarda bulunması, Suriye'nin yeniden Türkiye'ye bağlanmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar bölge halkı Suriye'nin İngiltere ile Fransa arasında bölüneceğini*

politik rakipleri için iyi bir fırsat olacaktı. Enver Paşa, Metternick'e "...yıldızına ve kendisine destek veren orduya güvendiğini..." belirterek gezisine çıkmıştır. Bkz. PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 15, Kaiserlich Deutsche Botschaft, Konstantinopel, den 23. Mai 1916. Enver Paşa'nın bu gezisi esnasında, İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki huzursuzluğun arttığı ve Osmanlı Devleti'nin bir ayrı barış girişiminde bulunarak savaştan çekileceği yönünde haberler yayılmaya başlamıştı. Talat Paşa da, Enver Paşa'nın bir an önce İstanbul'a dönmesi yönünde çaba harcıyordu. Bunun üzerine Enver Paşa planlanandan bir hafta önce İstanbul'a dönmüştür. Bkz., PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 15, Abschrift, Konstantinopel, den 26 Mai 1916.

*düşünüyordu...*¹¹⁰. Hâlbuki 1916 yılında Cemal ve Enver Paşa'nın çalışmaları sonucu, Suriye artık Osmanlı Devleti'ne iyice bağlanmış durumdaydı¹¹¹.

Loytved-Hardegge'e göre, Enver ve Cemal paşaların sıradan hacılar olarak hac ziyaretlerinde bulunmaları, Müslümanlar ve Araplar üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Zira yüzyıllardır önemli Türk devlet adamları hac ziyaretinde bulunmuyorlardı¹¹². Bu gezi sırasında Enver Paşa ile Cemal Paşa, hep halkın karşısına beraber çıkmış, ziyaretleri beraber yapmışlardı. Aralarında ve dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde problem olmadığını göstermeye çalışmışlardı.

Mayıs 1916'da, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Metternick, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki çekişmelere değinerek Enver ve Talat paşalar için “...ilk fırsatta, kim

110 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 14, Kaiserlich Deutsche Konsulat zu Damaskus, Damaskus, den 7. März 1916.

111 Ancak bütün bu çabalar Haziran 1916 yılında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaşarak Osmanlı Devleti'ne isyan etmesine engel olmamıştır. Filistin Cephesi'nde 1917'den itibaren İngiliz baskısının giderek artması ve bazı Arap şeyhlerinin İngiltere ile anlaşması üzerine, Mustafa Kemal'in 24 Haziran 1917'de, Enver Paşa'nın Halep'te bazı ordu komutanları ile yaptığı toplantıda “*değil Hicaz ve Bağdat, kabilse Anadolu'yu savunmak*” (Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985. s. 298) gerektiği düşüncesi de etkisiz kalmıştır. Osmanlı Devleti ise, özellikle Osmanlı hanedanı üyeleri, sultan da dahil olmak üzere, savaşın sonuna kadar Arap nüfusunu elde tutmaya çalışmışlar ve bu yönde pan-islamist politikalar takip etmişlerdir. Hatta bu bağlamda Sultan Vahdettin, padişah olduktan kısa bir süre sonra yanına Talat Paşa'yı da alarak, Osmanlı'nın Arap vilayetlerine ziyaretler düşünmüş, böylece hem bütün Müslümanların dini lideri olduğunu hem de Arap şeyhlerinin Osmanlı ile olan bağlarını pekiştirmeyi hedeflemiştir. Hâlbuki Mustafa Kemal, Arap vilayetlerinin tekrar Osmanlı hakimiyetine alınmasının mümkün olmadığını düşünüyordu. (Bkz. PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 19, Kaiserlich Deutsche Botschaft No 203, Pera, den 30. Juli 1918).

112 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 14, Kaiserlich Deutsche Konsulat zu Damaskus, Damaskus, den 7. März 1916.

*kendini yeteri kadar güçlü görürse diğerini devirecek...*¹¹³ değerlendirmesinde bulunmaktaydı. Zira savaşın hala bitmemesi ve Osmanlı Ordusu'nun 1916'dan itibaren iyice zayıflamaya başlaması, iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde de huzursuzluklara neden olmaya başlamış ve kamuoyunun cemiyete olan güveni iyice sarsılmıştı. Bu tarihte yine Metternich şöyle yazıyordu: *"Burada (İstanbul) içişlerine karışmak tehlikelidir. Her şey perde arkasında oynanıyor; ama sahnedeki oyun da devam ediyor..."*¹¹⁴.

İstanbul'da, Mayıs 1916'da hükümet ve devlet işleri perde arkasında ve gizli yürütüldüğü için İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin bile birbirlerine güvenleri yoktu. Örneğin Talat Paşa'nın, İstanbul'da Enver Paşa aleyhine oluşan muhalefetin etkisiyle de kabine değişikliği için girişimlerde bulunduğu ve II. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'yı Harbiye Nâzırı veya Sadrazam olarak kabineye almaya çalıştığı Alman Büyükelçiliği'ne gelen haberler arasındaydı¹¹⁵.

Yine Alman Büyükelçiliği'ne göre, Osmanlı Devleti'nin gerçek yöneticileri nâzırlar veya üst düzey bürokratlar değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Cemiyet, devleti arka planda ve gizli yönetiyordu. Metternich'e göre nâzırlar, cemiyetin elinde sadece birer oyuncak idiler ve her üst düzeydeki bürokrati gözetleyen bir komite üyesi vardı. Bu bağlamda Metternich şöyle yazıyordu: *"Bizim için en önemli adam olan Enver Paşa, ancak Komite (İttihat ve Terakki) destek verdiği sürece yerini koruyabilir. Komite, savaşın gidişatından memnun olmazsa Enver Paşa gider. Savaşın*

113 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 15, Kaiserlich Deutsche Botschaft, Konstantinopel, den 23 Mai 1916.

114 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 15, Kaiserlich Deutsche Botschaft, Konstantinopel, den 23. Mai 1916.

115 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 15, Abschrift, Konstantinopel, den 22. Mai 1916.

gidişatındaki bütün olumsuzluklara rağmen, Osmanlı'yı yönetenler şaşılacak derecede bunu hazmedebildiler. Ama komite, buna daha ne kadar dayanabilir bilinmez"¹¹⁶.

Nitekim gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde gerekse dışında Enver Paşa ve Talat Paşa'ya karşı oluşmuş olan muhalefet kanadı, savaş uzadıkça güçlenmişti ve savaşın gidişatından da memnun değildi. Bu muhalefet kanadı, Osmanlı Devleti'nin özel bir barış imzalayarak savaştan çekilmesi için, İngiliz ve Fransız ajanlardan da destek görüyordu¹¹⁷. Muhalefete mensup 30 kişi, 23–26 Ağustos 1916 tarihleri arasında İstanbul'da, Enver ve Talat paşalara

116 PA-AA, *Türkei No* 198, Bd. 8, Abschrift A 21283 Nr. 437, *Therapia*, den 5. August 1916.

117 Aslında İngiliz ve Fransız istihbaratı daha önce de İstanbul'da bir darbe yaparak hükümeti değiştirme ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'ni ayrı bir barışla savaş dışı bırakmayı denemiş ancak başarılı olamamıştı. Osmanische Lloyd ve Germania gazetelerinin verdiği habere göre, darbe girişimi düşman donanmasının Çanakkale'yi geçmek için harekete geçtiği günlerde olmuştu. Buna göre: Darbeyi planlayanlar arasında Osmanlı prenslerinden liberal görüşleri ile tanınan ve Paris'te yaşayan muhalefet lideri Prens Sabahattin, yine muhaliflerden Şerif Paşa, Ermeni Hınçak komitesinden Sabah Gülyan, Yunanistan başbakanı Venizelos, İstanbul'daki Yunanistan Büyükelçisi Panas ile diğer konsolosluk görevlileri, Atina'daki İngiliz ve Fransız büyükelçileri, İngiliz Harbiye Nâzırı Lord Kitchener ve daha birçok isim yer alıyordu. Darbe şöyle planlanmıştı: İngiliz ve Fransız donanması Çanakkale'yi geçtiği ve Marmara Denizi'ne indiği an darbe yapılacaktı. İstanbul Polis Merkezi'ne bombalarla saldırılacak, başta Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa olmak üzere tüm önemli bakanlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderleri yakalanıp öldürülecekti. Yavuz (Goeben) savaş gemisine bir saldırı düzenlenerek, gemi içindeki Alman askeri personel ile birlikte havaya uçurulacaktı. İktidardaki kişiler ve önemli destekçileri yok edildikten sonra, darbeyi yapanlar yeni bir hükümet kuracak ve bu yeni hükümet Almanya ile bağlarını hemen kopartıp, İngiltere ve Fransa ile işbirliğine girecekti. Lord Kitchener'in bir Osmanlı nâzırının öldürülmesi için 20 000 İngiliz Sterlini vermeye hazır olduğu bu fantastik darbe girişimi, Çanakkale geçilemeyince uygulamaya konulamadı. Geniş ilgi için bkz. *Osmanischer Lloyd*, Nr. 126-137, 10 Mayıs-22 Mayıs 1915; *Germania* 15 Mai, 22 Mai 1915.

suikast hazırlığı içinde oldukları gerekçesiyle tutuklandılar¹¹⁸. Bunun üzerine Diyarbakır'a giderek Osmanlı II. Ordusu'nu teftiş etmeyi planlayan Enver Paşa, bu gezisini erteledi. Suikastle ilgileri olduğu gerekçesiyle 260 kişi sorguya çekildi¹¹⁹.

Tutuklananlara atfedilen bir diğer suç ise İngiliz ve Fransızlarla iş birliği yapmaktır. Zira İngiliz ve Fransız desteği ile Enver ve Talat paşalar ortadan kaldırıldıktan sonra, İtilaf Devletleri ile özel bir barış imzalanacak ve Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılacaktı. Tutuklananlar arasında çok sayıda üst düzey subayın yanı sıra, Lütfi Saffet Bey¹²⁰, Hakkı Bey¹²¹ ve Yakup Cemil¹²² Bey de bulunuyorlardı.

118 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 15, Osmanischer Lloyd und Lloyd Ottoman, Konstantinopel-Pera, den 28. August 16.

119 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 15, Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 26. August 1916.

120 Aslen Bosnalı ve gerçek adı Begoviç olan Lütfi Saffet Bey, politik entrikalarından dolayı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden önce, Avusturyalı bir ajanın evinde tutuklanmıştı. Bu ajan aracılığı ile İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği'nden sığınma hakkı talep etmiş ve bu talebi kabul edilmişti. Tutuklandıktan sonra önce zindana atılmış ancak, Avusturya-Macaristan tarafından sığınma hakkı verildiği bildirildikten sonra serbest bırakılmıştı. Lütfi Saffet Bey daha önceleri, liberal düşünceleri ve İtilaf Devletleri'ne yakınlığı ile bilinen Prens Sabahattin'in de sekreterliğini yapmıştı. Bkz. PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 15, Osmanischer Lloyd und Lloyd Ottoman, Konstantinopel-Pera, den 28. August 16.

121 Fakir bir aileden gelen Hakkı Bey, hükümetten aldığı kredi ile "Esnaf Cemiyeti" ne üye olmuş ve kısa zamanda zenginleşmişti. Hükümet için de Romanya'dan yiyecek temin ediyordu. Ancak İngiltere ile de alış-verişte bulunduğu ortaya çıkınca hükümet ile arası açılmış ve muhalefet safında yer almıştı. Bkz. PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 15, Osmanischer Lloyd und Lloyd Ottoman, Konstantinopel-Pera, den 28. August 16.

122 İsmi bu suikast olayına karışanlardan en dikkat çekici olanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "fedai"lerinden Yakup Cemil'di. Enver Paşa ile birlikte Bâbüâli Baskını'na karışmış ve bu baskın esnasında Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı vurmuş olan Yakup Cemil, 1916 yılında savaşın Osmanlı Devleti açısından iyi gitmediğini ve İstanbul'da bir hükümet değişikliğinin gerekli olduğunu savunuyordu. (Bkz. PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 15, Osmanischer Lloyd und Lloyd Ottoman, Konstantinopel-Pera, den 28. August 16).

Enver ve Talat paşalara yönelik, Ağustos 1916'da ortaya çıkarılan suikast girişiminin Osmanlı Devleti'ni "özel bir barış" ile savaş dışı bırakmak amacı taşıdığı bilgisini, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği de doğrulamaktaydı. Büyükelçi Metternich'e göre, Osmanlı Ordusu'nda bazı subaylar Enver Paşa'nın öldürülmesi yönünde entrikalar çeviriyor ve Osmanlı Meclisi'nde Yozgat Mebusu Hüseyin Kadri Bey ile eski sadrazamlardan Mahmut Şevket Paşa'nın kardeşi Halil Bey de bunlara siyasi destek veriyorlardı. Bu muhalif grup uzun süredir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresini toplayıp Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatından sorumlu olan Enver ve Talat paşaların hesap vermesini istiyorlardı. Ancak bu olmayınca Enver ve Talat paşaları ortadan kaldırarak İtilaf Devletleri ile "özel bir barış" imzalayıp Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak kurtarmayı hedeflemişlerdi¹²³.

Dâhiliye Nezareti'nden İsmail Canbolat Bey'e göre hükümet, Enver ve Talat paşalara karşı bir komplo düzenlendiği bilgisini haftalar öncesinden almıştı. Ancak daha fazla delil toplamak ve bilgiye ulaşmak için beklemeyi tercih etmişti. Yine Canbolat Bey'e göre komplocular özellikle Enver Paşa'yı hedef almışlar ve İngilizlerden hem parasal hem de eleman yardımı görmüşlerdi. Komploculardan İngilizlerle iletişimi sağlayan ise Hakkı Bey idi. Zira Hakkı Bey'in İngiltere ile ticari ilişkileri mevcuttu¹²⁴.

Enver ve Talat paşalara yönelik komplo olayının başıyla bastırılması ve komplocuların tutuklanmasından sonra, sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki siyasi muhalefetle hesaplaşmaya gelmişti. Bu huzursuz ortamda, Ekim 1916'da toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'nde,

123 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 15, Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapie, den 26. August 1916.

124 PA-AA, *Türkei No.198*, Bd. 8, Kaiserlich Deutsche Botschaft Nr.500, Therapie, den 27. August 1916.

çok sayıda mebus ve cemiyet üyesi, Osmanlı Devleti'nin cephelerdeki kötü gidişatından sorumlu gördükleri, Enver ve İsmail Hakkı paşalar hakkındaki şikâyetlerini kongrenin gündemine taşımak istemişlerdi. Ancak bu kongrede cemiyetin en güçlü ismi olduğunu ortaya koymuş olan Talat Paşa, cemiyeti daha fazla yıpratmamak için buna engel olmuştur¹²⁵. Neticede kongrenin kapanışında Enver Paşa, yapmış olduğu konuşmada, bütün amaçlarının Osmanlı Devleti'nin tam bağımsızlığı olduğunu ve bunun da ancak İttifak Devletleri'nin zaferiyle mümkün olacağını belirtmiştir. Enver Paşa'ya göre bu savaşta "...nihai zaferin Kafkas veya Süveyş Cephelerinde değil, Avrupa Cephelerinde alınacaktı..." Bu nedenle, zafere bir an önce ulaşmak ve müttefiklerimize tam desteğin bir örneği olarak, Avrupa cephelerine asker gönderilmişti. Bu askerler üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmışlar ve Osmanlı Devleti'nin şanına yakışır şekilde savaşmışlardı. Öte yandan İttifak Devletleri'nin bu savaşta zaferle çıkmaları durumunda, bu gönderilen askerler sayesinde, barış masasında Osmanlı Devleti'nin daha güçlü olacağı muhakkaktı¹²⁶.

Böylece Enver Paşa, Osmanlı ordusunun Kafkas, Irak ve Süveyş cephelerinde kaybettiği topraklarının ve askerî durumun olumsuzluğunun çok da önemli olmadığını, savaş İttifak Devletleri'nin kazanması durumunda, Osmanlı Devleti'nin eski halinden daha güçlü bir devlet olacağını belirterek nihai zaferin Avrupa cephelerinde alınacağını, Osmanlı ve Bulgar cephelerinin bu savaşta sadece dolaylı olarak katkıda bulunabileceğini söylüyor ve bu yolla cemiyet

125 PA-AA, *Türkei No 198*, Bd. 8, Kaiserlich Deutsche Botschaft No 603, Pera, den 3. Oktober 1916

126 PA-AA, *Türkei No 198*, Bd. 8, Kaiserlich Deutsche Botschaft Nr. 617, Thesapia, den. 7 Oktober 1916.

içerisinde kendisine karşı oluşan olumsuz tepkileri yatıştırmaya çalışıyordu.

Enver Paşa, bu düşüncelerinden dolayı savaşın başından itibaren Osmanlı ordusunun bütün savaş planlarını, cephelelerini Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin istekleri doğrultusunda idare etmiştir. Zira Enver Paşa savaş bittikten sonra da Osmanlı Devleti'nin, Almanya ile dostane ilişkilerini devam ettirmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu bağlamda Avrupa'daki cephelere seçme birliklerden oluşan Osmanlı askerinin gönderilmesi fikrinin temelinde, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaş kazanıldıktan sonra da yakın ilişki içinde bulunma isteği yatıyordu denilebilir¹²⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı sonucu, kabinesinde bulunan İttihatçı nâzırlarla da anlaşılamayan Sadrazam Sait Halim Paşa, önce üzerinde bulunan Hariciye Nâzırlığı'nı ve ardından da Talat Paşa'ya yer açmak için sadrazamlığı bırakmak zorunda kaldı. Böylece Şubat 1917 yılında kabine değişikliği zorunlu hale geldi. Bu değişiklik sonucu, Talat Paşa sadrazamlığa getirilirken, Osmanlı Devleti'nde ilk defa İttihat ve Terakki'nin tüm yapısını yansıtan bir kabine oluşturulmuş oluyordu.

Bu kabinede Enver Paşa Harbiye Nâzırlığı makamını korumuş ve kabinenin oluşumu esnasında Talat Paşa ile beraber hareket etmiştir. Kabine oluşturulurken bir taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki huzursuzluk giderilmeye çalışılmış, diğer taraftan da müttefik Almanlarla uyumlu çalışabilecek kişiler bulunulmasına dikkat edilmiştir. Nitekim Talat Paşa, kabinesini oluştururken İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Kühlmann'a, "...yeni görevinde müttefik

127 Mühlmann, "Enver Pascha", s. 157.

Almanya ile olan ilişkilerinin daha da genişlemesi için samimi bir şekilde çalışacağını..."¹²⁸ belirtmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki dengeler, Enver Paşa ile Osmanlı topraklarında görev yapan üst düzey Alman subayları arasında da sorunlara neden oluyordu. Enver Paşa ile Falkenhayn¹²⁹ arasında, Ağustos 1917'deki görüş ayrılıkları önemli ölçüde İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki ilişkilerden kaynaklanıyordu. Falkenhayn, Bağdat'ı geri alabilmek için kurulmuş olan Yıldırım Ordular Grubu'nun yanı sıra, Osmanlı IV. Ordusu'nun da kendi emrine verilmesini istiyordu. Enver Paşa ise bu isteğe olumlu bakmıyordu. Zira IV. Ordu, Cemal Paşa'nın emrinde bulunuyordu. Bu ordunun Falkenhayn'ın emrine verilmesi, Cemal Paşa'nın deruhte ettiği Bahriye Nâzırlığı görevi için İstanbul'a dönmesi anlamına geliyordu. Alman karşıtı düşünceleriyle bilinen Cemal Paşa'nın İstanbul'da bulunması hem Enver Paşa hem de Osmanlı Genel Karargâhı'nda çalışan Alman subaylar açısından olumlu bir gelişme sayılamazdı¹³⁰.

Bu arada İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni özel bir barişla savaş dışı bırakmak için İsviçre üzerinden baskılarını

128 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 16, Der K. Botschafter i.a.M. an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 6. Februar 1917

129 Erich von Falkenhayn, Alman ordularının 12 Eylül 1914'de Marne'de durdurulması üzerine, Moltke'nin yerine fiilen Alman Orduları Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Nisan 1916 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Bağdat'ın İngilizlerden kurtarılması için 9 Temmuz 1917'de İstanbul'a gelmiş ve Mareşal ünvanıyla "*Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı*" na atanmıştır. Osmanlı Devleti'nin mevcut bu askeri güçle Bağdat'ı geri alamıyacağını ve Filistin Cephesi'nde de savunmada kalması gerektiği düşüncesini Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bildirince Enver Paşa ile araları açılmış ve Falkenhayn Şubat 1918'de Almanya'ya geri dönmüştür. Yerine "*Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*"na Liman von Sanders atanmıştır. Bkz. *Neu Deutsche Biographie*, C. V, s. 11-15.

130 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 17, Der Kaiserlich Deutsche Botschaft, Pera, 31 August 1917

gün geçtikçe artırıyorlardı. Cemal Paşa'nın ve Talat Paşa kabinesine girmiş olan Cavit Bey'in Almanlara olumsuz bakışlarından faydalanmak istiyorlardı. Ancak hem Cemal Paşa hem de Cavit Bey gün geçtikçe Talat Paşa kabinesi ile daha uyumlu, Enver ve Talat paşalar ile daha yakın çalışıyorlardı. Bunun üzerine, Alman Büyükelçiliği'nin bildirdiğine göre Ağustos 1917'de, İtilaf Devletleri İsviçre'den büyük paralar karşılığı Enver ve Talat paşaları iktidardan uzaklaştırmaya çalışmışlar, ancak başarılı olamamışlardı¹³¹. Talat Paşa'nın diplomatik yönden üstün bir yeteneğe sahip olması, kabinedeki Alman karşıtlarının etki alanını sınırlandırıyordu. Nitekim bir raporunda Enver Paşa ile Talat Paşa'yı karşılaştıran Bernstorff'a göre, "*Devlet adamlığı ve akıllılık (Intelligenz) açısından bakıldığında Enver Paşa, Talat Paşa'nın eline su bile dökemez*" ¹³² di.

Sonuç olarak, savaş uzadıkça ve 1916 yılından itibaren Erzurum, Bağdat gibi Osmanlı Devleti'nin önemli şehirleri düşman işgaline girdikçe hem İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde ve hem de Osmanlı kamuoyunda Enver Paşa'ya karşı önemli bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Zira savaşın uzamasında ve cephelelerden olumsuz haberlerin gelmesinde, Osmanlı Devleti'nin Almanlar tarafında savaşa girmesinde birinci derecede sorumlu olan Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın rolü büyüktü. Ancak Cemiyet içerisindeki Enver-Talat dayanışması, Enver Paşa karşıtlarının işini zorlaştıran en önemli faktördü. Neticede Enver Paşa muhalifleri çözümü Enver Paşa'ya karşı planladıkları bir suikast girişiminde aramışlar ancak başarısız olmuşlardır.

131 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 17, Der K. Geschäftsträger an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, 24 August 1917.

132 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 19, Kaiserlich Deutsche Botschaft No 203, Pera, 30. Juli 1918.

Enver Paşa'nın Vatan Anlayışı

Enver Paşa, Trablusgarp'tan, Eylül 1912'de gönderdiği bir mektupta kendi iç dünyasını şöyle tanımlamaktadır: “... *Ben, vatan için, vatanın her zerresi için bütün kuvvetiyle ölünceye kadar çalışacak bir makine olmak istiyorum. Ne yapayım, bir defa vatani her şeyden, herkesten daha fazla sevdim. Ona ebediyen sadık kalacağım...*”¹³³.

Enver Paşa'nın dostları da düşmanları da bir konuda aynı düşüncedydiler: Enver Paşa'nın aşırı derecedeki vatan sevgisi ve vatana olan düşkünlüğü. O, daha paşa olmadan da kendisinde tarihî bir misyon, yaradılıştan gelen bir vazife seziyordu; “*Allah beni bir görevle yükümlü kıldı, çalışmalarım ülkenin yararına olduğu sürece Allah beni ölümden koruyacaktır*”¹³⁴ diyerek ilahî bir güç tarafından görevlendirildiğini ve korunduğunu belirtiyordu. Onun içinde “şansın” hep ondan yana olacağını düşünüyordu. Onun efsanevî cesaretinin temelinde bu inanın önemli bir katkısı olduğu düşünülebilir.

Yine 31 Mart Ayaklanması'ndan bahsederken “*Allah'ın beni başka bir şey için sakladığını bilmiyordum... O gün ölümü aradım. Ama onu bulmak için nereye koşsam şimşek gibi benden kaçıyordu*”¹³⁵ sözleri ona aitti. Vatani, herkesten daha fazla sevdiğine inanıyor ve bir makine olmak istiyordu. Başka bir deyişle, diğer her türlü duygudan, kendi yolunu engelleyecek gönül oyunlarından arınmak ve sadece vatan için çalışmak istiyordu. Bu misyonun kendisine Allah tarafından verildiğine inanıyor ve bu yolda kendisine engel teşkil edecek her şeyden kurtulmak istiyordu.

133 Aydemir, *a.g.e.*, s. 51.

134 Koloğlu, Orhan, “Enver Paşa Efsanesi'nde Alman Katkısı (1908–1913) – 1”, *Tarih ve Toplum*, C.13, S.78 (Haziran 1990), s. 338.

135 Aynı yer.

İstanbul'daki yabancılar da Enver Paşa'daki bu vatan sevgisini fark etmişlerdi. Bu bağlamda Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporunda Wangenheim: "...Enver Paşa hakkında her şey söylenebilir. Ama onun vatan sevgisi, cesareti ve enerjisinden hiç kimse şüphelenemez..."¹³⁶ diye belirtiyordu. Frankfurter Zeitung'un muhabiri ise, *Onu tanıyan herkes bilir ve tasvip eder ki, o güçlü bir Türkiye'den başka hiçbir şey istemiyordu...*¹³⁷ diye yazıyordu.

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nde görevli Mutius'a göre ise, Enver Paşa'daki vatan sevgisi, Osmanlı'nın diğer üst yöneticilerinin vatan sevgisinden farklı idi. Osmanlı'da politika ile uğraşan çoğu kişi, vatan sevgisini kendilerini zengin etmek ve refah içinde yaşamak amacıyla kullanıyorlardı. Enver Paşa ise var olmasının amacının vatani kurtarmak olduğunu düşünüyor ve bunu kendisinin kişisel meselesi olarak ele alıyordu.¹³⁸ Bütün çabalarının vatanını yüceltmeye yönelik olduğunu, her fırsatta belirtiyor ve "*mefkur em sevgili vatanımın büyüklüğü ve refahıdır*"¹³⁹ diyordu.

Aslında vatan kavramı, Osmanlı aydınlarının düşünce yapısında henüz yeniydi ve bu vatanın kimlerden oluşacağı da tam net değildi. Zira Osmanlı Devleti, etnik ve dini açıdan bir halklar topluluğu durumundaydı. İmparatorluğun aslî unsuru ve yönetici hanedanı ise Türk idi. Nihayet dönemin ruhuna uygun olarak 1908 Meşrutiyetinden sonra giderek artan bir Türklük bilinci ve millî bir Türk devleti kurma düşüncesi ön plana çıkıyordu; ancak bu millî Türk devleti düşüncesi, Fransız İhtilâlinin etkisinde gelişmiş ve

136 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 4. März 1914.

137 "Enver Paşa Über die Lage", *Frankfurter Zeitung*, 3. März. 1916.

138 PA-AA, *Türkei Nr.159 No 2*, Bd. 13, Kaiserlich Deutsche Botschaft, Pera, den 9. Januar 1914.

139 Koloğlu, a.g.m., s. 338.

Osmanlı Devleti için ifade ettiği anlamı çok da netleşememiş, sistematikleştirilememiş bir durumdaydı.

Osmanlı aydınınının düşünce yapısına paralel olarak Enver Paşa'daki vatan kavramı, vatanın sınırları ve bu vatani oluşturacak unsurların kimlerden meydana geleceği konusu, döneminde gelişen olaylara göre farklılıklar gösteriyordu. Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar Enver Paşa, vatani oluşturacak unsurları, hukuki olarak vatandaşlık bağı ile Osmanlı Devleti'ne eşit hak ve sorumluluklarla bağı "Osmanlı vatandaşları"ndan ve sınırları mevcut Osmanlı sınırlarından oluşan bir vatani düşünüyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı sürecinde Ermenilerin önemli bir kısmının Osmanlı yönetimine karşı tavır almaları ve bazı önemli Arap emirlerinin isyan etmesi sonucu, bu iki unsurunda Türk vatani sınırları içerisinde tutulamayacağı düşüncesini Enver Paşa'da oluşturmuştu. Böylece Osmanlı Devleti'nin belli bir süredir takip ettiği Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları sonuçsuz kalmıştı. Çarlık Rusya'sının yıkılıp önemli miktarda Türk nüfusunun özgür kalması, Enver Paşa'da Türk vatani'nin sınırlarını Turana doğru genişletme fırsatını vermişti; ancak Turan illerini de kapsayacak bir devletin gerçekleşme şekli ve idari yapısı Enver Paşa'da pek açık değildir. Dolayısıyla Enver Paşa'daki Turancı düşüncelerin daha çok 1917 Bolşevik ihtilâli'nin ortaya çıkarmış olduğu konjonktürde geliştiğini söylemek mümkündür. Bolşevik İhtilâli öncesinde Enver Paşa'nın Turancı politikalardan çok Osmanlı ve İslamcı politikalar takip etmekte olduğunu görüyoruz.

Bu açıklamalar ışığında, Birinci Dünya Savaşı başladığında, Enver Paşa'nın kafasındaki vatanın sınırlarının mevcut Osmanlı Devleti'nin sınırlarını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda onun neden Alman yanlısı politikalara taraftar olduğu ve neden savaş boyunca Almanya'ya sadık kaldığı belki anlaşılabilir. Enver Paşa'ya göre Osmanlı Devleti bu savaşa katılsın veya katılmasın, toprakları

savaş sonunda İtilaf Devletleri tarafından paylaşılacaktı. Bunu önlemenin ve Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtaracak gerekli reformları yapabilmenin yolu Almanya'nın yanında savaşa girmekti. Enver Paşa'ya göre, vatanı kurtarmanın yolu Almanya yanında yer almaktan geçiyordu. Onu yanıltan nokta, Almanya'yı olduğundan daha güçlü görmesi¹⁴⁰. Zira ona göre, Almanya yenilmez bir kara ordu-suna sahipti ve dolayısıyla Almanya bu savaştan kısa sü-rede galip çıkacaktı.

Vatan sevgisi, onun vatanı kurtarması için girişimlerde bulunmasını gerektiriyordu. *“Her şeyi değiştirmek, hayata, hatta tabiata başka bir yol çizmek...”*¹⁴¹ istiyordu. Bu ide-ali Enver Paşa'ya düşündürtecek olan irade ve enerji onda mevcuttu. Bu enerji ve iradesini destekleyecek politik ve askerî güce de Osmanlı Devleti'nde sahipti. Doğruluğuna inandığı bir işte sonuna kadar mücadele ederdi. Çürümüş ve yıkılmak üzere olan bir imparatorluğu tekrar diriltebile-ceğine inanıyordu. Bu fazla iyimser bir düşünceydi; ancak bu iyimserlik ve enerji onun engelleri aşmasında en büyük iç dinamikleriydi. Ocak 1914'ten Temmuz 1914'e kadar ge-çen kısa bir sürede Balkan Savaşları'nda yok olma nokta-sına gelmiş olan Osmanlı ordusunu yaptığı reformlarla tek-rar savaşa girebilecek güce getirdi.

Enver Paşa'nın tartışılmaz yönlerinden biri de onun hırslı bir insan oluşudur. Ancak bu hırs onun aşırı vatan sevgisi ve kendisine yüklediği vatanı kurtarma misyonun-dan kaynaklanıyordu. Bu hırsı ayakta tutan ise onun iyim-serliği idi. Çanakkale Savaşları'nın en kritik günlerinde İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi'nin, Çanakkale'nin düş-mesi durumunda ne olacağı sorusuna Enver Paşa: *“Bunu düşünmek bile istemiyorum”*¹⁴² diyerek her şartta iyimser

140 Mühlmann, “Enver Paşa”, s.146.

141 Koloğlu, a.g.m, s. 340.

142 Mühlmann, “Enver Paşa”, s.147.

düşünebildiğini göstermiştir. Enver Paşa'nın bu cevabı Alman Genel Karargâhı'nda ve İstanbul'da savaş sonuna kadar unutulmamıştır.

Enver Paşa'nın aşırılığa varan vatan sevgisi, kendisine yüklediği misyon, bu misyonu gerçekleştirmek için harcadığı enerji ve maceraperestliği, onun yaşadığı dönemin, öne çıkan özellikleriydi. Bu özelliklerin benzerini Alman İmparatoru II. Wilhelm'de de görmek mümkündür. Dolayısıyla bu özellikler aynı zamanda “dönemin ruhunu” ifade etmekteydiler. Zira 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları, teknoloji ve bilimdeki hızlı gelişmelere, keşiflere sahne olmuş, bu da insanın doğa karşısında üstün duruma geçmesini sağlamıştı. İnsanoğlu daha önce sadece hayal edebildiklerini bu dönemde artık gerçeğe dönüştürmüştü.

Motorlu taşıtlar; uçak, denizaltı, elektrik, tank bu dönemdeki teknolojik icatlardan sadece bir kaçıdır. Ayrıca milli devletlerin kurulması, “vatan” kavramının yükselen değer olması, yeni felsefi akımların ortaya çıkması ve özgürlükçü düşüncelerin yayılması yine bu dönemin özelliklerindendi. Bu teknolojik ve düşünsel gelişmelerin önemli bir kısmının Almanlar tarafından gerçekleştirildiği de göz önünde tutulacak olursa, Enver Paşa'nın Almanların Birinci Dünya Savaşı'nı kazanacağına olan inancının nedeninin daha iyi anlaşılacağı kanaatinideyiz.

Öte yandan teknoloji ve düşünce alanlarındaki hayallerinin bir kısmını gerçeğe dönüştürmeyi başaran insan, politika ve devlet yönetimindeki hayallerini de gerçekleştirebileceğine inanmaya başlamıştı. Enver Paşa, yaşadığı dönemin özelliklerini taşıyor ve dönemin ruhuna uygun düşünüyordu. Dolayısıyla her tarihî olay ve kişi gibi Enver Paşa da çağının özellikleri ile birlikte ele alınıp incelendiği takdirde daha iyi anlaşılacaktır.

İkinci Bölüm

TÜRKÇÜLÜK VE ENVER PAŞA'NIN TÜRKÇÜLÜK FAALİYETLERİ

Türkçülük

Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı boyunca takip etmiş olduğu Türkçülük politikalarına değinmeden önce¹⁴³, konunun çerçevesini belirlemek açısından önce "Türkçülüğün" anlamı üzerinde durmak ve "Turancılık"la olan bağlantısını kısa da olsa ortaya koymak gerektiği kanaatindeyiz; Zira ancak bu şekilde kavramsal çerçeveyi açıklığa kavuşturmuş ve kavram kargaşasına düşmemiş oluruz.

Türkçülük dendiğinde akla gelen ilk kavramlardan biri "Turan" sözcüğüdür. Turan sözcüğünün kökenini, bir İran efsanesi olan "Avesta"ya dayandırmak mümkündür. Avesta'da geçen "Tura" kelimesi, İran halkının düşmanı olan göçebe bir halkı tanımlamak için kullanılmıştır. Firdevsi ise önemli eseri "Şehname" de Avesta'yı kaynak alarak "Tura" kelimesini "Turan"a dönüştürmüştür. Şehname'ye göre "Turan", "Ceyhun'dan Tur sınırlarına ve buradan da Çin ve Hoten" e kadar uzanan coğrafyayı kapsamaktaydı¹⁴⁴.

Turancılık ise kavram olarak ilk defa Macaristan'da 1839'lu yıllardan itibaren kullanılmaya başlanılan; fakat çok da net bir içeriği olmayan, muğlâk bir kavramdı.

143 Türkçülüğün anlamı ve Enver Paşa'nın Türkçülük faaliyetleri konusu daha önce yapmış olduğumuz "Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası" başlıklı doktora çalışmamızda, araştırdığımız konu ile alakalı olarak kısmen ele alınmıştır (Bkz. Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası* (1914-1918), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 109 vd.). O araştırmamızda Almanya'nın Kafkasya politikası çerçevesinde ele alınan Türkçülük bu defa Enver Paşa merkez alınarak, onun faaliyetleri, kişiliği ve özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti bağlamında daha geniş ve detaylı olarak işlenecektir.

144 Önen, Nizam, *İki Turan Macaristan ve Türkiyede Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 38.

Macaristan'da 1910 yılının sonlarında, Macar şarkiyatçıları tarafından "*Turan Cemiyeti*" adı altında bir cemiyet kurulmuştu. Bu cemiyetin amacı tüzüğünde, "*...Asyalı ve Macarlarla akraba Avrupalı halkların bilimsel, kültürel ve ekonomik açılardan incelenmesi, tanıtılması ve geliştirilmesi, Macar çıkarlarıyla uyumlu hale getirilmesi...*"¹⁴⁵ şeklinde belirtilmiştir. Politika, din ve mezhep sorunları ile kişisel çıkarlar Cemiyetin etkinlik alanı dışında bırakılmıştır. Cemiyetin amaçları arasında yer alan "*...Macar çıkarlarıyla uyumlu hale getirmek...*" ibaresinden, Macar şarkiyatçılarının Turancılığı Macar emperyalizmi için de kullanacakları sonucunu çıkarmak mümkündür.

Turan Cemiyeti, amaçları doğrultusunda, 1913 yılından itibaren "*Turan*" adlı bir mecmua çıkarmaya başlamıştır. Bu mecmua 1944 yılına kadar zaman zaman kesintiye uğrasa da çıkmaya devam etmiştir. Bu dergide Turan kavramı daha çok "*etnik*" manada kullanılmıştır. Özellikle Turan Derneği'nin kurucularından Alois von Paikert, Birinci Dünya Savaşı süresince yazmış olduğu yazılarında Turan kavramını "*Türk halkları*" anlamında kullanmıştır. Paikert'e göre Türk halkları deyince "*Finliler, Bulgarlar ve Türkler ile Kafkas halklarının büyük bir kısmı, Tatar Türkleri, Sibiryâ halklarının büyük bir kısmı, Tibetliler, Himalaya halkları, Tamular, Mançuryahılar, Çinliler, Koreliler ve Japonlar olmak üzere 610 milyonluk*" bir nüfus anlaşılmalıdır. Paikert: "*samimi ve eşit haklara dayanılarak, kurulacak olan bir Cermen- Turan devletler birliğinin bütün dünyada devamlı bir barışı sağlayacağı...*"¹⁴⁶ nı da 1917 yılında, Turan Mecmuası'ndaki yazısında belirtmiştir.

145 Önen, *a.g.e.*, s. 61.

146 Bkz. Jäschke, "Der Turanismus..." , s. 1-2.

Aynı şekilde Ziya Gökalp de “*turan*” kavramından Türk halklarını anlamaktadır. Fakat O: “...*Turan, bazılarının zannettiği gibi, Türklerden başka, Moğolları, Tonguzları, Finuvaları, Macarları da ihtiva eden bir kavimler halitası değildir...*”¹⁴⁷ diyerek yukarıda verdiğimiz Paikert’in tanımını daraltmakta ve ancak Türkçe konuşabilen kavimlerin “*Turanî*” sayılabileceğini belirterek: “...*Turanîler yalnız Türkçe konuşan milletlerdir...*”¹⁴⁸ diye yazmaktadır.

“*Turan*” kelimesi ilk zamanlarda daha çok bir “*bölge mefhumu*” yani coğrafi bir terim olarak kullanılmış ve “*Hazar Denizi, İran Yaylası, Sir-Derya ile İrtiş’in kaynaklarının bulunduğu sıradağlar ve Akmolinsk Yaylası arasındaki hudutlar içinde uzanan mıntika olarak tasavvur edilmiştir*”¹⁴⁹. “*Turancılık*” kavramı ise en dar anlamıyla, bu belirtilen bölgeler arasında yaşayan Türk halklarını bir araya getirmek veya en azından birbirine yakınlaştırarak kültürel bir birlik oluşturmak olarak telakki edilmiştir.

Turan ve Turancılıkla bağlantılı olarak akla gelen diğer bir kavram ise “*Pantürkizm*” (*Türkçülük*) dir. Pantürkizm, Panslavizm ve Panislamizm gibi ilk olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Pantürkizm’in ilk olarak Macar şarkiyatçıları tarafından dile getirildiği ve kısa zamanda Türk halkları arasında “*moda*” haline dönüştüğü görülmektedir. Bunlardan biri olan Macar oryantalisti Hermann Vámbéry, Türkçülüğün kurucusu olarak kabul edilmektedir. O, Leipzig’de 1873 yılında basılan *Orta Asya’ya Yolculuk* adlı eserinde: “*Bir Türk Hanedanı olarak Osmanlı Devleti, dinleri, dilleri ve tarihleriyle birbirlerine bağlı olan Türk halklarını bir araya getirerek Adriya kıyılarından*

147 Bkz. Gökalp, Ziya *Türkçülüğün Esasları*, Kadro Yayınları, İstanbul 1977, s. 25 - 30.

148 Aynı yer.

149 Minorsky, “*Turan*”, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. 12/2, s.110.

Çin içlerine kadar güçlü bir imparatorluk kurabilirdi.... Anadolu Türklerinden, Azerbaycanlılardan, Türkmenlerden, Özbeklerden, Kırgızlardan ve Tatarlardan oluşacak bir Türk bloku, Kuzey komşusuna (Rusya) karşı bugünkü Türkiye'den (Osmanlı Devleti) daha dengeli durumda olurdu"¹⁵⁰ diyerek, hem siyasi Türkçülüğün programını ilk kez ortaya koymakta hem de "Adriya kıyılarından Çin içlerine kadar" deyimini ilk defa kullanmaktaydı¹⁵¹.

Fransız İhtilâli'nin ortaya koymuş olduğu değerler dünya ölçeğinde yerleştikçe, millet ve milliyetçiliğe olan ilgi de artmıştır. Özellikle Batılı ülkeler sadece kendi milletlerinin tarih, dil, edebiyat ve gelenekleriyle değil, kendileri dışındaki milletlerin de tarih ve kültürleriyle ilgileniyorlardı. Zira bu onlar açısından sömürgecilik için gerekliydi. Dolayısıyla 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürü ile ilgilenen Batılı ülkeler sadece Macaristan ve Avusturya değildi. Özellikle Almanya ve Fransa'da Türk tarihine ve kültürüne ilginin arttığını görmekteyiz. Bu bağlamda Batıdan etkilenen Osmanlı aydınları da

150 Bu alıntının orijinali şöyledir: "...Als türkische Dynastie hätte das Haus Osman aus den türkischen Elementen, mit denen es durch Sprache, Religion und Geschichte verbunden ist, von dem Ufer der Adria bis weit hinein in China ein mächtigeres Reich Gründen können als jenes, das der große Romanow aus heterogenen Elementen durch Gewalt und List zusammenzustückeln wußte. Anatolier, Aserbaydschanen, Turkomanen, Oesbegen, Kirgisen und Tataren sind einzelne Glieder, aus denen ein großer türkischer Koloß hätte entstehen können, der sich mit seinem nordischen Gegner gewiß besser hätte messen können als die heutige Türkei..." Bkz. Vámbéry, Hermann, *Reise in Mittelasien*, Leipzig 1873, s. 378'den nakleden Jäschke, "Der Turanismus....", s. 2.

151 Vámbéry, Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasındaki etnik ve kültürel bağlar konusundaki bu düşüncelerine taraftar bulabilmek için İstanbul'a gelip dönemin ileri gelen aydınları ile görüşmüş ama fazla dikkate alınmamıştır. Zira dönemin Türk aydınına göre, Orta Asya Türkleri henüz yerleşik hayata geçmemiş "göçebe" toplulukları idi ve Anadolu Türkleri ile bunları akraba göstermek, Anadolu Türkünü küçük görmek demektir. Bkz. Jäschke, "Der Turanismus....", s. 2-3.

Türk edebiyatı, Türk eili ve kültürü üzerine “millî” duygulara hitap eden eserler vermeye başlamışlardır. Şemseddin Sami, Türk dilleri üzerinde yoğunlaşırken, Namık Kemal ilk defa 1873 yılında sahneye konan ve daha sonraları, Osmanlı Devleti’nin bütünlüğüne zarar verdiği gerekçesi ile yasaklanan “*Vatan Yahut Silistre*” adlı tiyatro eseriyle “*Vatan*” kavramını, millet olmanın merkezi haline getirmeye çalışıyordu. Mehmet Emin Bey ise: “*Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur*” diyerek bir adım daha ileri gidiyor ve millet olmadaki “cins”in (ırk) önemini vurguluyordu. Osmanlı-Yunan Harbi sırasında yayınlanmış olan Mehmet Emin Bey’in, yukarıdaki mısralarıyla başlayan bu ilk şiiri için Ziya Gökalp: “*Bu iki manzume Türk hayatında yeni bir inkılâbın başlayacağını haber veriyordu*”¹⁵² diyordu. Ancak burada örneklerini verdiğimiz Osmanlı Devleti’ndeki bu Türkçülük ile ilgili gelişmeler uzun bir süre sadece edebiyat, tiyatro veya diğer sanat dallarıyla sınırlı kalmış ve yine sadece Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Türkler üzerinde düşünülerek verilmiştir.

Türk milliyetçiliğinin emekleme dönemi sayabileceğimiz bu dönemde, kültürel milliyetçiliğin yanı sıra siyasi milliyetçiliğin de geliştiğini görmekteyiz. Gaspıralı İsmail Bey’in, 1883 yılından itibaren, Rusça ve Türkçe olarak çıkartmaya başladığı “*Tercüman*” gazetesinin Türkçülük şiarı: “*dilde, fikirde ve işte birlik*” idi. Ortaya koyduğu “*eğitimde yeni metod*” (*Usûl-u Cedit*) ise özellikle Rusya’daki Türk halklarının bilinçlenmesini ve milli şuurlarının güç kazanmasını hızlandırıyordu¹⁵³. Türkçülük konusunda, Türk ırkına dayanan ilk esaslı ve sistemli siyaset tezi, Gaspıralı İsmail

152 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 11.

153 Gaspıralı İsmail Bey’in hayatı, çalışmaları ve ortaya koyduğu eğitim modeli hakkında geniş bilgi için Bkz. Devlet, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988 ve Mende, Gerhard v., *Der Na-*

Bey'in eniştesi ve yine bir Rusya Türkü olan Yusuf Akçura tarafından ortaya konmuştur. Akçura'nın Rusya'da yazdığı ve Mısır'da II. Abdülhamid istibdadına karşı yayın yapan “*Türk Gazetesi*”nde yayınladığı “*Üç Tarz-ı Siyaset*”¹⁵⁴ bu konuda dönüm noktalarından biri sayılır.

“*Üç Tarz-ı Siyaset*” üç ana konu üzerinde şekillenmektedir: Birincisi, bir Osmanlı milleti meydana getirmek (Osmanlılık); ikincisi İslamcılığa dayanan bir devlet yapısı kurmak (İslamcılık) ve Üçüncüsü ise ırka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu meydana getirmek ki, bu sonuncusunu Akçura, “*Tevhid-i Etrak*”, “*Türklük*” veya “*Türk milliyet-i siyasiyesi*” olarak adlandırmaktadır.

Akçura, “...Zannımca, artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur”¹⁵⁵ diyerek önce “Osmanlılığı” reddeder; sonra da “Zamanımız tarihinde görülen genel akım ırklardadır. Dinler, din olmak nedeniyle gittikçe siyasal önemlerini, kuvvetlerini yitiriyorlar, toplumsal olmaktan çok kişileşiyorlar, cemiyetlerde vicdan özgürlüğü, din birliği yerini alıyor. Dinler cemiyetlerin işlerini düzenleyici olmaktan vazgeçerek kalplerin kılavuzluğunu üzerlerine alıyorlar. Tanrı ile kul arasında bir vicdan bağı durumuna geliyorlar...”¹⁵⁶ diyerek İslamcılığın da bir devlet modeli olamayacağını savunur.

Akçura, Osmanlılığa ve İslamcılığa dayanan bir devlet yapısının, milli devletlerin rağbet gördüğü 20. yüzyıla

tionale Kampf der Russlandtürken. Eine Beitrag zur Nationalen Frage in der Sovietunion. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1936.

154 “*Üç Tarz-ı Siyaset*” “*Türk Gazetesi*” nin 24-34. sayılarında Kahire’de yayımlandıktan sonra 1327 (1912) yılında, Ali Kemal’in buna karşı yazmış olduğu tenkit ve Ferit (Tek)’in Ali Kemal’e cevap niteliğindeki mektubu ile birlikte, İstanbul’da da basılmıştır.

155 Akçura, Yusuf; *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 31.

156 Bkz. Akçura, a.g.e., s. 15.

uymayacağını belirttiikten sonra, Türk birliği düşüncesi-
nin zamanın ruhuna uygun düştüğünü söyler ve Türk bir-
liğinin faydaları konusunda şunları yazar: “...dilleri, ırk-
ları, adetleri ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan
ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa’nın şarkına
yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer
büyük milliyetler arasında varlığını muhafaza edebilecek
büyük bir siyasi milliyet teşkil eylemelerine hizmet edile-
cek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü
ve medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti en mühim
rolü oynayacaktı”¹⁵⁷. Buna göre, Türk birliğinde en büyük
rolü Osmanlı Devleti oynayacaktır. Bu rol, Japonya’nın sa-
rılar âleminde oynamakta olduğu rolün beyazlar arasında
benzeri olacaktır.

Akçura’ya göre, Osmanlı Devleti’nde Türklerin tarihi ve
dili ile ilgilenen bir düşünür grubu oluşmuştu. Bu aydın gru-
bun yapması gereken, Osmanlı devlet adamlarıyla birlikte
“üç tarz-ı siyaset”in Osmanlı Devleti’nde nasıl uygulanması
gerektiği sorusuna cevap bulmaya çalışmaktır. Zira bunların
Türk dili ve Türk tarihi ile ilgili görüşleri ciddi araştırma-
lara dayanıyordu. Akçura, bu ciddiyette Alman tarih okulu-
nun¹⁵⁸ izlerini görüyordu ve o, kültürel ve bilimsel yönden
ele alınmış olan bir Türkçülüğün siyasi bir formül haline
dönüştürüp dönüştürülemeyeceğini sorguluyordu. Şayet bu
düşünce siyasi bir formül haline dönüştürülebilirse; ancak

157 Akçura, *a.g.e.*, s. 34.

158 Alman Tarih Okulu, kökeni ve gelişimi açısından, Alman kültür tarihçisi ve
filozof Herder’e bağlı olan ve seçkin temsilcileri arasında von Humboldt ve
Sybel gibi isimler bulunan bir okuldur. Alman Tarih Okulu: “...tarih bilgisi-
nin, bir halkın kendisiyle ilgili bilincinin ne olduğunun belirlenmesi suretiyle,
yalnızca o halk için geçerli kılınacak bir bilgi olduğunu savunmuştur.” Buna
göre, bir halkın tarihini bir organizmaya benzeten okul, organizmanın tem-
mel fonksiyonlarını yerine getiren organ olarak ta devleti görür. Bkz. Ce-
vizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2000, s. 40-41.

o zaman halkını Türklerin oluşturduğu bir devlet kurulabilirdi. Bu ise siyasi olarak hem Osmanlı Devleti sınırları içinde hem de bu sınırların dışında yaşayan bütün Türklerden meydana gelen bir Türk devletini akla getirmekteydi. Gelecekte böyle bir devlet “beyaz”larla “sarı”lar arasında bir tampon görevini görebilirdi¹⁵⁹.

Böylece Şemseddin Sami, Namık Kemal, Mehmet Emin Bey ve Gaspıralı İsmail beylerle birlikte başlayan, kültürel ve sanat yönü ağır basan Türkçülük hareketi, Yusuf Akçura ile birlikte siyasal çerçevesinin sınırlarını açıklamaya ve “*mefkûre*”sini belirlemeye çalışıyordu.¹⁶⁰

İşte Türkçülüğün sosyolojik ve siyasal boyutunun ön plana çıktığı bu noktada, Türkçülüğü formüle etmeye çalışan kişi olarak karşımıza Ziya Gökalp çıkmaktadır. Ziya Gökalp ve dönemin önde gelen Türkçüleri, Yusuf Akçura, Mehmet Emin, Halide Edip gibi isimler Türk Ocağı¹⁶¹ çatısı altında ve Türk Yurdu Dergisi etrafında toplandılar. Kısa bir süre sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılarak, kültürel Türkçülük faaliyetlerini tabana yaymaya çalıştılar.

159 Bkz. Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1989, s. 202.

160 Ziya Gökalp: “... Millet, ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümredir. Millet lisanca, dince, ahlâkca ve bediiyatca müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir” diyerek, ırkî, coğrafi ve kavmi Türkçülüğü ret ediyordu. Türkçülerin mefkûresini de ikiye ayırıyordu: “Yakın mefkûre” ve “Uzak Mefkûre”. Yakın mefkûreye ulaşmak için Türkçülerin “Oğuz Türklerini”, uzak mefkûreye ulaşmak için de, Turan adı altında “Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları lisanda, edebiyatta, harsta birleştirmelerini” istiyordu. Ziya Gökalp bu birleşmeyi siyasi anlamdan daha çok kültürel anlamda düşünmekteydi. Bkz. Gökalp, *Türkçülüğün...*, s. 17-24.

161 Türk Ocakları hakkında geniş bilgi için bkz., Sarıнай, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

Türk Yurdu Dergisi, II. Meşrutiyet döneminden günümüze kadar gelen ve Türkçülük konusundaki yazıların yayınlandığı en önemli dergilerden biridir. Derginin yayın ilkeleri 1911 yılında yedi madde olarak ilan edilmiştir. Bu yayın ilkelerinin birinci maddesinde: “*Risale (Türk Yurdu) Türk ırkının mümkün olduğu kadar çoğunluğu tarafından okunup anlanarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır*” denilmiş, dergiye okuyucu kitlesi olarak sadece Osmanlı Türklerinin değil, Türk dünyasındaki Türklerin tamamının katılımının hedeflendiği anlaşılmaktadır. İkinci maddede: “*Risale bütün Türklerce makbul olabilecek bir ideal ortaya koymaya çalışır*” denilerek, Türk halklarının ortak değerlerinin korunmasında ve halkların birbirlerini tanımaları ve ilişki kurmalarında derginin katkıda bulunacağı belirtilmekteydi. Derginin siyasi çizgisini belirten yedinci maddesinde “*Risalenin devletler arası siyasette esas fikri, Türk aleminin menfaatlerini müdafaa etmektir*” denilmek suretiyle, derginin uluslararası ilişkilerde Türk dünyasının menfaatlerini koruyacağına dair kararlılık beyan edilmekteydi¹⁶².

Türk Yurdu Dergisi’nin en önemli yazarlarından biri şüphesiz ki Ziya Gökalp’ti. Ziya Gökalp, Turan ve Türk kavramlarını sosyolojik ve siyasal açıdan tanımlamaya ve temellendirmeye çalışan bir sosyolog ve düşünürdü. Ona göre Türk, “*yalnız bir dili ve bir tek kültürü*”¹⁶³ olan bir milletin adı, turan ise daha çok coğrafi ve siyasi bir kavramdı. O, “*...Turan kelimesi Tûrlar yani Türkler demek olduğu için, sadece Türkleri içine alan bir birliğin adıdır. O halde, Turan kelimesini bütün Türk boylarını ihtiva eden Büyük Türkistan’a hasretmemiz lazım gelir. Çünkü Türk kelimesi, bugün, yalnız Türkiye Türklerine verilen bir unvan hükmüne*

162 Önen, *a.g.e.*, s. 103-104.

163 Gökalp, *a.g.e.*, s. 25.

*geçmiştir... Turanlılar ise yalnız Türkçe konuşan milletlerdir...*¹⁶⁴ diyerek Türk ile Turan kavramları arasındaki ilişkiyi çok net olmasa da sosyolojik ve siyasal olarak açıklamaya çalışmış, Turanı Türkçülüğün uzak “mefkure”si olarak göstermiştir. Bu “mefkure”nin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin bilinemeyeceğine de Ziya Gökalp dikkat çekmiştir.

Ayrıca Gökalp, *“Turan, bazılarının zannettiği gibi, Türklerden başka, Moğolları, Tonguzları, Finuvaları, Macarları da ihtiva eden bir kavimler halitası değildir”*¹⁶⁵ diyerek de yukarıda değindiğimiz Macar Türkolog Alois von Paikert’in Turan tanımlamasına karşı çıkmıştır. Ona göre bu kavimler ancak henüz bilimselliği ispatlanamamış olan Ural-Altay dil grubu içinde yer alabilirlerdi. Buna göre Gökalp, Paikert’a nazaran “Turan” kelimesinin anlamını daha dar kapsamlı olarak ele almış oluyordu.

Görüldüğü gibi, “Turancılık” ve “Türkçülük kavramları, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, henüz net olarak tanımlanamamış, siyasal boyutta çerçevesi çizilememiş ve sosyolojik olarak yeterince ele alınamamış konulardı. Bu her iki kavramın birbiri ile olan ilişkisi de tam olarak ortaya konulmamıştı. Her ikisi de bazen “İslamcılık” ile kolayca bağdaştırılarak, Osmanlı birlik ve beraberliğini sağlayacak bir kimlik olarak karşımıza çıkıyor, bazen de Türkçe konuşan ve Rusya’nın güney ve güneydoğusunda yer alan Türk halklarını birbirine kültürel, siyasal ve ekonomik olarak yakınlaştıracak ve bu yolla Türkleri Rus tehdidinden kurtaracak, ama gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bilinemeyen bir “mefkure” olarak beliriyordu; ancak şurası bir gerçektir ki, bu her iki kavram da Türk milliyetçiliğinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştı. Onun için biz bu çalışmamız

164 Gökalp, *a.g.e.*, s. 27.

165 Gökalp, *aynı yer*.

içinde “Türkçülük” kavramını daha çok Anadolu Türkleri bağlamında bir kimlik belirleyicisi olarak, “Turancılık” kavramını ise, Anadolu Türkleri ile Anadolu dışında yaşayan Türklerin ilişkileri açısından ele alacağız. Ancak yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı bu her iki kavramı her zaman birbirinden ayırmak güçtür.

İttihat Terakki ve Türkçülük

Türkçülüğün 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’ndeki durumunun iyi anlaşılmasının İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin anlaşılmasıyla doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira 1913 Bâbiâli Baskını’ndan sonra Osmanlı Devleti’ndeki en önemli siyasi güç İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşundan çöküşüne kadar geçen süreçteki politikalarında, Türkçülük düşüncelerinin ne derece etkili olduğu ve Enver Paşa’nın bu etkiye katkısı hususu yakın tarihimizin önemli tartışma konularından biridir. Bu çalışmanın asıl amacı, Enver Paşa bağlamında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Birinci Dünya Savaşı döneminde iç yönetimde ve dış ilişkilerde takip etmiş olduğu siyasette Türkçü düşüncelerin etkisini ortaya koymaktır. Ancak bunu yaparken, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar geçen süreçteki Türkçü siyasetini kısaca ele almak gerektiği kanaatindeyiz. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar olan dönemdeki ideolojisi konusunda bugüne kadar çok sayıda bilimsel araştırma ortaya konmuştur¹⁶⁶. Biz burada önce belirtilen bu çalışmalara

166 İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1914’ e kadar olan dönemdeki yapısı ve siyasi fikirleri hakkında önde gelen bilimsel çalışmalar şunlardır: Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914* (Çevr. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1986. Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I Kısım I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991. *Enver Paşa’nın*

dayanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularının ve ileri gelenlerinin siyasal düşünceleri, ideolojileri, dönemin fikir hareketleri ve "Türkçülüğe" yönelmelerindeki siyasal ve sosyolojik nedenlerle olan ilişkilerine kısaca değindikten sonra Birinci Dünya Savaşı dönemine geçeceğiz.

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde, Osmanlı aydınını meşgul eden en önemli konunun, devletin çöküşünün engellenmesi için gerekli olan siyasî, kültürel, sosyal ve ekonomik tedbirlerin alınması olduğunu biliyoruz. Bu tedbirlerin neler olabileceği konusu 19. yüzyılın ikinci çeyreği ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ileri gelenleri arasında tartışılan önemli konulardandı. Yukarıda belirttiğimiz, Yusuf Akçura'nın Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ile bunlara ek olarak Batıcılık, Genç Türkler¹⁶⁷ arasındaki tartışmaların merkezini oluşturuyordu.

Anıları (Yayına Hazırlayan: Halil Erdoğan Cengiz), İletişim yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1991. Eyicil, Ahmet, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 228-244. Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1989. Karabekir, Kâzım (Yayınlayan: Faruk Özerengin-Emel Özerenden), *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Türedav Ofset, İstanbul 1982. Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984. Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989. Ramsaur, E. E, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, (Çevr. Nuran Yavuz), Sander yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1982. *Talat Paşa'nın Anıları* (Yayına Hazırlayan: Mehmet Kasım), Say Yayınları, İstanbul 1986. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Araştırma Basın Yayın, İstanbul 1987. Tunaya, Tarık Z., "Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci 'Jön Türk' Hareketi'nin Fikri Esasları", *Prof. Tahir Taner'e Armağan*, İstanbul 1956. Hasan Ünal, "İttihat Terakki ve Dış Politika", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 212-227.

- 167 II. Abdülhamit yönetimine karşı özellikle 1880'lerden itibaren örgütlenen Osmanlı iç muhalif hareketi "Jön Türk" veya "Genç Türkler" ismiyle özdeşleştirildi. Bu ismin menşei 1789, 1830 ve 1848'lerdeki Fransız İhtilâli'nin öğretilerine kadar uzanmaktaydı. Almanların 1848'de "Jung-Deutschland" (Genç Almanya) veya İtalyanların "Giovanne Italia" (Genç İtalya) gibi sözlerinden esinlenerek, bu hareketin yöneticileri de kendilerine "Jön Türkler"

Bu tartışmalara katılan grupların temel amacı II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine son vererek, Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymaktı.

Bu bağlamda Askerî Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo'nun girişimleriyle 1889 Mayıs'ında İttihad-ı Osmanî ismi ile gizli bir cemiyet kuruldu¹⁶⁸. Cemiyetin üyelerinin önemli bir kısmı Türk kökenli değildi. Cemiyette yer alan Türk üyeler, 1906'dan sonra Türk milliyetçiliğine yönelirken, Türk olmayan üyeler kendi milletlerinin milli hareketlerinde yerlerini aldılar. İbrahim Temo ve İsmail Kemal, Arnavut ulusal hareketine katıldılar, Abdullah Cevdet ise lider bir Kürt konumuna geldi¹⁶⁹. İttihat-ı Osmanî Cemiyeti, zamanla II. Abdülhamit yönetimine muhalif olan diğer cemiyetlerle birleşerek ve özellikle Mülkiye ve Harbiye gibi batı tarzında modern eğitim gören okullarda taraftar bularak, daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak bilinecektir¹⁷⁰. Bu cemiyetin temel amacı Kanun-i Esasi'yi geri getirmek ve Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan tüm

(Genç Türkler) adını verdiler. Bkz., Zimmerer, Heinrich, *Die Neue Türkei in ihrer Entwicklung von 1908 bis 1915*, Leipzig 1915, s. 7'den nakleden Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhı"*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.45.

168 İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin ilk kurucuları şunlardır: İbrahim Temo (1865–1939), Abdullah Cevdet (1869–1932), İshak Sukûti (1868–1903) ve Mehmet Reşit (1872–1919). Geniş bilgi için bkz., *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, s. 13 vd.; Ramsaur, a.g.e., s. 31 vd.

169 Gencer, a.g.e., s. 47.

170 Cemiyetin asıl adı Terakki ve İttihad Cemiyeti idi. Bu adı Fransız pozitivistlerinin etkisinde kalmış olan Ahmet Rıza Bey vermişti. Cemiyet başlangıçta homojen bir yapı arz etmiyordu. Bir tarafta başını Ahmet Rıza Beyin çektiği ve içlerinde milliyetçilerin, pozitivistlerin, sosyal-darvinistlerin bulunduğu bir grup, diğer tarafta ise Prens Sabahaddin etrafında toplanmış liberal-federalist grupları kapsıyordu. Prens Sabahaddin'in 1902 yılında cemiyetten ayrılmasıyla liberal kanadın cemiyet içerisindeki etkisi giderek zayıflamıştı. Bkz., Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad...*, s. 88 vd.

unsurları padişah ve halifenin yüksek şahsiyeti etrafında, “Osmanlıcılık” fikri çerçevesinde birleştirmekti¹⁷¹. Böylece terakki, anayasacılık ve Osmanlıcılık gibi çağa uygun düşen fikirler ile devleti içine düştüğü zevalden kurtarmaktı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucularının ve ileri gelenlerinin genellikle “Osmanlıcı” politikalar takip etmeyi istediklerini görmekteyiz. Ancak bunların derin bir teori, özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideoloji ortaya koyamamış olduklarını da görmekteyiz. Bu nedenle de “...fikir boşluklarını iki şekilde kapatmaya çalışmışlardır. Bir yanda kendi devirlerinde Avrupa’da tartışılmakta olan fikirlerin “popülerize” edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir. Tarde gibi büyük bir sosyolog göz önünde tutulduğu zaman, Le Bon’un fikirlerinin Jön Türk düşüncesindeki yeri bu davranışın karakteristik bir örneğini oluşturur. Öte yandan Jön Türkler uzun zaman fikirsizlikten kendileri de şikayet ettikten sonra Abdülhamit devrinde ihtilâlcı çevrelerin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Jön Türklerde rastladığımız Türkçülük başlangıçları bunun tipik bir örneğini verir”¹⁷². Dolayısıyla başlangıçta, “Osmanlıcı” bir politika takip etme isteği ile II. Abdülhamit iktidarına karşı tepki olarak doğmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, kendi çevrelerinin dışında geliştirilmiş olan “Türkçü” düşüncenin etkisi altında kaldığını görmekteyiz.

171 Cemiyetin Nizamnamesi için bkz., Birinci, Ali, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi”, *Tarih ve Toplum*, S. 52 (1988), s. 209-215; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler*, C. I, İkinci Baskı, İstanbul 1984, s. 39-44’lerden nakleden Sarınoy, a.g.e., s. 77-78.

172 Bkz. Mardin, *Jön Türklerin...*, s. 24.

Meşrutiyetin 23 Temmuz 1908’de ilanı ve akabinde II. Abdülhamit’in iktidardan uzaklaştırılmasıyla hiçbir ırk, inanç ve mezhep ayırımı yapmadan, Osmanlı sınırları içinde yaşayan yurttaşların Kanun-ı Esasi önünde eşitliği amaçlanıyordu. Öyle ki hareket ordusunun İstanbul’a girişinden sonraki Pazar günü, çarpışmalarda ölen elli kadar kişi resmî bir törenle ortak bir mezara saygıyla gömülürken, mezar başında verdiği bir söylevde Enver Bey, *“Müslümanların ve Hristiyanların yaşarken ve ölürken, bundan böyle hiçbir ırk ve inanç ayırımı tanımaksızın, yurtsever arkadaşlar olduklarının nişanesi olarak yanyana yattıklarını...”*¹⁷³ önemle belirtiyordu.

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra, meşrutiyetle birlikte vaat edilen “Müslüman ve Hristiyanların yurttaş olarak yan yana yaşamaları” amacı, çok geçmeden gerçekleştirilemez hale gelmiştir. Zira meşrutiyetin getirmiş olduğu kısmî ve geçici özgürlük ortamında, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki halklar arasında milliyetçiliğin yayılması, hâkim ulus Türklerin de milliyetçiliğin etkisinde daha yoğun bir şekilde kalmalarına neden olmuştur. Bu ise çok uluslu ve çok dinli bir devletin hükümdar hanedanına ortak bir bağlılık içinde yaşayacak hür, eşit ve barışçıl bir uluslar birliği şeklinde formüle edilen “Osmanlıcı” düşüncelerin sonu anlamını taşıyordu. Nitekim bu günlerde İngiliz Büyükelçisi Gerald Lowther şunları yazıyordu: *“...Komitenin, Türk olmayan bütün unsurları sempatik ve meşruti yollarla Osmanlılaştırma fikrini tamamen terk etmiş olduğu uzun süreden beri âşikârdır. Onlar için ‘Osmanlı’ açıkça ‘Türk’ anlamına gelir ve şimdiki ‘Osmanlılaştırma’*

173 Sir E. Pears, *Forty Years in Constantinople*, London 1916, s. 282’den nakleden Lewis, *a.g.e.*, s. 216.

politikaları Türk olmayan unsurların bir Türk havanında dögölmesinden ibarettir..."¹⁷⁴

Gerçekte ise, İttihat ve Terakki'nin hem "İslamcılık" anlayışı hem de "Osmanlıcılık" anlayışı doktriner bir yaklaşım olarak, idealist ittihatçıların Osmanlı Devleti'ni kurtarma aracı olarak görülüyordu. Ancak bu durum 1913'teki Bâbîâli Baskını'na kadar hep teoride kalmıştı. Bâbîâli Baskını'ndan sonra kurulan hükümetlerde artık yönetimde kendini iyice hissettirmeye başlatmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti önündeki en önemli sorun, bu teorideki düşüncelerinin Osmanlı Devleti gerçekleri ile nasıl bağdaştırılacağı sorunu idi. Trablusgarp'ın kaybedilmesiyle, Arap nüfusunun yoğunlukta olduğu topraklarında, otoritesi iyice zayıflamış olan Osmanlı Devleti'nin, ittihatçıların teorik olarak yönetimde öngördüğü "merkezileşme" ile Arap şeyhlerini tekrar kontrol altına alabilmesi mümkün görünmüyordu. Bazı Arap şeyhlerinin Osmanlı otoritesini kabul etmemelelerinin halifelik makamını olumsuz etkileyeceği de aşıkârdı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kapitalist devletlerce iyice borçlandırılmış olması ve devletin sürekli yeni borç bulma zorunluluğu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idealizmi ile çözümlenemezdi.

Öte yandan bu dönemde vuku bulan siyasi gelişmeler de "Osmanlıcılık" fikrinin iflasına ve "Türkçülüğün" ön plana çıkmasına katkıda bulunmuştur. Şöyle ki; Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı'nda Afrika'daki son toprak parçasını ve Balkan Savaşları sonunda da Balkanlarda önemli miktarda toprağını kaybederek, coğrafi olarak bir Asya devleti hüviyeti kazanmaya başlamıştır. Bu durum İttihatçıların "Türkçülük" düşünce akımına yönelmelerinin önemli

174 G.P. Gooch-Harold Temperley, *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, London 1933, IX I.207-9'den nakleden Lewis, a.g.e., s. 218.

nedenlerinden biri olmuştur. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Balkan devletleri ile yapılan savaşlar sonundaki toprak kayıpları, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığını iyice zayıflatmıştı. *“Bu kayıplar hiçbir abartıya gerek duyulmayacak kadar önemlidir. Yalnızca alan ve nüfus olarak hesaba vurulduğunda Türklerin 3 000 000 kilometrekarelik bir alanın 1 100 000 kilometrekaresini ve 24 milyonluk nüfusun 5 milyonunu yitirdikleri görülür. Kendi başlarına yeterince büyük olan bu kayıplar, Rumeli'yi de içine aldıklarından daha da önemli olmaktadır. Rumeli uzun yıllardan beri imparatorluğun kalbi olmuştur; en ileri ve verimli eyaletler Rumeli'deydi. İmparatorluğun zenginliklerine büyük katkıda bulunan bu eyaletler aynı zamanda orduya asker, bürokrasiye eleman yetiştiren başlıca kaynaktı. İmparatorluğa çok uluslu niteliğini kazandıran Rumeli'deki topraklardı ve kaybedilmelerinin Jön Türklerin ideolojisi üzerindeki etkisi, ağırlık merkezinin Anadolu'ya kayması olmuştur”*¹⁷⁵.

Bu çalkantılı dönemde iktidarı ele geçirmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük karışımı politikalar takip etmeye başlamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonraki gelişmeler ve özellikle Arap isyanları “Osmanlıcılık” ve “İslamcılık” düşüncelerinin siyasal alanda gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını ortaya koymuştur. Savaş ilerledikçe özellikle Arapların İngilizlere ve Ermenilerin Ruslara yanaşmaları, İttihatçıların ilgisinin Kafkasya ve Orta Asya üzerinde iyice yoğunlaşmasına ve siyasette de “Turancı” politikalar takip etmelerine neden olmuştur.

175 Ahmad, a.g.e. s. 252.

Savaş başlamadan önce, kültürel Türkçülüğün de etkisiyle “Rusya’daki kardeş Türklerin” kurtarılması veya onlarla birleşilmesi düşüncesine başta “*Türk Gazetesi*”nde olmak üzere pek çok edebi gazete ve dergide yayınlanan yazılarda rastlamak mümkündür¹⁷⁶. Buna karşılık Ahmet Ferit, Türkçüleri uyarırcasına: “*Türkçülük, özellikle dış ilişkilerinde aşırı bir şekilde muhafazakâr olmalı ve kendini herhangi bir maceradan uzak tutmalıdır. Turancılık bugün sadece bir hayal bile olsa, Rusya’yı korkutmaktadır. Uygun olmayan bir zamanda sınır ötesi Türklerle ilgilenmek, bomba ile oynamak anlamına gelir. Güçlü silahları kullanmak için önce güçlü bir bünye gerekmektedir. Atıl-gan insanların düşündüğü gibi politika, cesurca ölmek değil, tam tersine akıllıca yaşamaktır. Bizim bugün tek vazifemiz vardır: O da Osmanlı Devleti’ni ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak sağlam bir bünyeye kavuşturmak-tır*”¹⁷⁷ şeklinde düşüncelerini özetleyerek, bir nevi Türkçü düşünceyi gerçekleştirmek için gerekli olan şartları ortaya koymaktaydı.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı Devleti iktidarını elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminin ve Enver Paşa’nın kendine özgü siyasi formülü ve ideolojisi mevcut değildi. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları fıkirsal temelde bir homojenlik arz etmiyorlardı. Onları bir arada tutan ise II. Abdülhamit karşıtlığı idi. Ayrıca İttihat ve Terakki ileri gelenleri düşünmekten çok eyleme önem veriyorlardı. Bu nedenle, iktidarda bulundukları dönemlerde olayların gidişatına ve günün şartlarına göre, kendileri dışında geliştirilmiş olan siyasal düşüncelere

176 Mesela, bunlardan biri, Aka Gündüz’ün “*Şerefli Katil*” (1 Mayıs 1914) adlı draması idi. Bu dramada Türklerin içerisindeki gizli bir istekten -yani dış Türklerin kurtarılma isteğinden- bahsedilmekte idi.

177 Jäscke, “Der Turanismus....”, s. 7.

ve ideolojilere yaslanmışlardır. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlıcılığı; ancak bu dönemdeki siyasi gelişmeler sonucu Osmanlıcılık imkânsız hale gelince, Birinci Dünya Savaşı başladığında “İslamcılık” ve “Türkçülük” karışımı politikalar takip etmişlerdir. Fakat bazı önemli Arap emir ve şeyhlerinin isyanı ile İslamcı politikaların uygulanması da imkânsız hale gelmiştir. Böylece savaşın başlarından itibaren “milli” politikalar ön plana çıkmıştır; fakat savaşın ilk yıllarında Enver Paşa’da ve daha genel anlamda İttihat ve Terakki’de etnik tabana dayanan bir “milliyetçilik”ten söz etmek zordur. Onlar için milli olan Osmanlı olandı¹⁷⁸. Enver Paşa için etnik yapıya dayalı milliyetçilik daha çok savaşın sonlarına doğru ve savaş kaybedildikten sonra gidecek önem kazanmaya başlamıştır.

Savaş başladıktan sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülke yönetimindeki tek söz sahipliğini gittikçe baskıcı bir hale getirmiştir. Bu durumu, İstanbul’daki Alman Büyükelçiliğinden, Alman İmparatorluğu Başbakanı’na gönderilen bir raporiyi bir şekilde açıklamaktadır: Bu rapora göre: *“Türkiye’de yönetimi ellerinde bulunduran bakanların, tartışmasız büyük kişiliklerine rağmen, hepsinin komitenin (İttihat ve Terakki) arkasındaki gizli kişilerin elinde, sadece birer oyuncak olduklarını, burada kaldığım süre içerisinde müşahade ettim. Bu çok başlı komite,*

178 Toprak, Zafer, “Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların Türkleştirme Politikası”, *Toplumsal Tarih*, 146 (Şubat 2006), s. 17. Aynı makalenin devamında, İttihatçıların eğitim alanındaki Türkleştirme politikalarını inceleyen Zafer Toprak’a göre: *“İttihatçıların milli eğitime yönelik politikaları Osmanlı topraklarında yaşayan unsurları ya da milletleri baskı altına almaya yönelik bir politika olmamış; onları Türkleştirme kaygısı gütmemiştir. İttihatçıların marif politikaları milli kaygılarla, her türlü yabancı yönlendirmesinden uzak, öğrencilere Osmanlılık kimliği aşılama yönelik, eğitimi tek bir çatı altında birleştirme girişimidir. Bu anayasal vatandaşlık anlayışı üzerine kurulu bir Osmanlı yurttaşı inşa sürecinin bir parçasıdır”*. Bkz., Toprak, Zafer, a.g.m., s. 22.

*İstanbul üzerinden bütün ülkede organize olmuş durumdadır. Her üst düzeydeki hükümet yetkilisi, bir komite üyesi tarafından kontrol edilmektedir...*¹⁷⁹. Dolayısıyla Bâbîâli Baskını'ndan Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadarki süreçte, Osmanlı yönetimindeki gerçek güç sahibinin İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu söylemek mümkündür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde dikkati çeken bir diğer konu da, cemiyetin lider kadrosu arasındaki farklı siyasal kimlikler ve farklı karakterlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında ismi sık sık yolsuzluklara karışmış İsmail Hakkı Bey ile mütevazı ve dürüstlüğü bilinen Enver Paşa, haşmeti Fransız taraftarlığı ile öne çıkan Cemal Paşa ve Liberal düşünceleri ile İttihatçıların Maliye Bakanı olan Cavit Bey aynı cemiyetin lider kadrosun idiler. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni peşinden sürükleyen tek bir lideri de yoktu Belki de bundan dolayı cemiyetin tamamının peşinden gittiği ideolojik bir yön, homojen bir düşünce yapısı ortaya çıkmamıştır.

Buna rağmen ittihatçıların homojenlik sağladıkları bir düşünsel alandan bahsedilebilir: O da İttihat ve Terakki'nin gerek muhalefet ve gerekse iktidar dönemlerinde hiç yılmadan savunduğu modernleşme projesinin “Baticılık” olduğudur. Dolayısıyla yeri gelmişken, burada İttihatçıların Baticılığı üzerinde de çok kısa da olsa durmak gerektiği kanaatindeyiz.

179 *“Je länger ich hier bin, umso klarer wird es mir, daß auch die leitenden türkischen Minister trotz ihres unbestreitbar großen persönlichen Einflusses nur Puppen in der Hand der dunkelen Hintermänner des Komitees sind. Diese vielköpfige Organisation ist von Konstantinopel über das ganze Land verbreitet. Jeder höhere Regierungsbeamte wird von einem Komiteemitglied überwacht. Neuen Strömungen muß sich die Regierung fügen”* PA-AA, Türkei No 198, Bd. 8, Abschrift A 21283 Nr. 437, Therapie, den 5. August 1916.

İttihatçılara göre, Batı'nın modernleşmesinde Fransız İhtilâli'nin savunmuş olduğu düşünceler merkezi bir rol oynamıştı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin siyasal ve sosyal yapısının modernleştirilebilmesi için Fransız ihtilâlin benzerinin Osmanlı'da olması gerekiyordu; ancak Fransız İhtilâli'ni doğuran ekonomik, sosyal ve siyasal şartların Osmanlı Devleti'nde olmayışı İttihatçıların görmek istemediği bir gerçektir.

İhtilâl için gerekli siyasal ortam, ittihatçıların II. Abdülhamit istibdadına karşı vermiş oldukları mücadele ile belki kısmen de olsa sağlanabilirdi; ancak Osmanlı Devleti'ndeki sosyal yapı, eğitim düzeyi ve halktaki devlet geleneğinden kaynaklanan devlete bağlılık anlayışı, ayrıca ekonomik yapı, Fransız İhtilâli'ne benzer bir ihtilâlin çıkmasına engeldi.

İttihatçıların II. Meşrutiyet'in ilanını bütün dünyaya hürriyet için "ihtilâl", kendilerini de "ihtilâlciler" olarak göstermelerinin en önemli nedeni bu Fransız İhtilâline benzer bir ihtilâli Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirdiklerine dünyayı inandırmak istemeleriydi. Böylece ihtilâlciler olarak hem kendileri özgür dünyada saygın bir yer alacaklar hem de II. Meşrutiyet yönetimi Batılılardan destek görecekti. Bu bağlamda İttihatçıların Batı'ya daha çok Fransa kapısından girmeye çalıştıklarını ve Fransız kültürü etkisinde kaldıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca, İttihatçıların gerek modernleşme projeleri, gerek siyaset anlayışları ve gerekse pozitivist yaklaşımlarının, günümüz Türkiye'sini derinden etkilediği tespitinde de bulunmak mümkündür.

“İslam Dünyasının Prusyası”

Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Osmanlı politikalarını hesaba katmadan, Enver Paşa'nın Türkçülük politikalarını araştırmanın konuyu eksik bırakacağı

kanaatindeyiz. Almanya'nın İttihatçıların Türkçü politikalarına ve Osmanlı Devleti'ne bakışı, bu konudaki katkı veya engellemeleri bu başlık altında inceleyeceğimiz konular arasında olacaktır. Doğal olarak bu konular Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı boyunca takip ettiği Osmanlı politikalarının genel çerçevesi içerisinde yer almaktadır¹⁸⁰.

Almanya'nın 1914–1917 yılları arasında uyguladığı Osmanlı politikasının esası, güçlü bir Osmanlı Devleti yaratmak yönündeydi¹⁸¹. Almanya'ya göre, müttefik Osmanlı Devleti, “İslâm dünyasının Prusya'sı” olacak ve kazanılacak savaştan sonra, Almanya'nın diğer İslâm ve Türk ülkeleriyle olan ilişkilerinde bir “atlama taşı” vazifesini görecek. İngiltere ve Rusya zayıf ve kendi güdümünde bir Osmanlı isterken, Almanya'nın “güçlü bir Osmanlı” tarafı olması, her iki ülkenin savaş esnasında birbirine gittikçe daha fazla yaklaşmasına neden olmuştur. Ayrıca, Rus tehlikesinin Osmanlı Devleti için sürekliliğini gören Osmanlı yöneticileri, Rusya karşı olan mücadelesinde ancak Almanya'nın yardımı ile başa çıkabileceklerine inanıyorlardı. Bunun için savaş esnasında Almanya ile yapılan bir dizi anlaşmalar nihayetinde, 11 Ocak 1917'de Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü Almanya'ya kabul ettirmiştir. Almanya'nın bu politikasını yanlış bulup, Almanların diğer büyük devletler gibi Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik bir politika izlemesini ve “doğu politikasını” Osmanlı'yı devre dışı bırakarak Kafkasya'da, Mısır'da, Hindistan'da ve diğer İslâm ülkelerinde tek başına uygulamasını isteyenler de yok

180 Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Osmanlı politikaları için ayrıca bkz. Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914–1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 45–61.

181 PA-AA, *Türkei*, 134, Allgemeine..., Bd. 35. Bericht des Reichstagsabgeordneten..., (März 1916).

değildi. Ancak aşağıda değineceğimiz gibi bazı Alman ajan ve misyonerlerinden gelen bu tip raporlar 1917 yılı sonlarına kadar pek etkili olmamıştır.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük devletlerin kendi aralarındaki mücadeleler dolayısıyla dış baskılardan biraz olsun kurtulmuş olan Osmanlı Devleti, bu fırsatı değerlendirerek Almanya'nın da yardımıyla iç reformlarını tamamlamak istiyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, reformları yürütecek danışmanlar göndermesini Almanya'dan istediler. Bu danışmanlar 1916 yılı başlarından itibaren “*müsteşar*” sıfatı ile Osmanlı Devleti'nde işe başladılar¹⁸². Savaşın başlarında İstanbul'da Alman Büyükelçisi olan Wangenheim'a göre, Almanya'nın yapacağı yardımlarla kalkınmasını tamamlayacak olan Osmanlı Devleti “*İslâm dünyasının Prusya'sı*” olacaktı¹⁸³.

İslam dünyasının Prusyası olacak olan bu Osmanlı Devleti, yukarıda Birinci Bölüm'de değindiğimiz gibi, Aralık 1914'te, Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşmak için¹⁸⁴ Kafkas Cephesi'nden Ruslara karşı taarruza geçmiş, Kanal Cephesi'ni açmış ve Süveyş Kanalı etrafına askerî yığınakta bulunmuş, savaş boyunca İran içlerinde askerî

182 Mesela Hukuk alanındaki reformlar için Alman İmparatorluk Mahkemesi üyesi Dr. Karl Rudolf Heintze, Posta-Telgraf için Posta Yüksek Mühendisi Karl Orth, Dâhiliye Nezareti için Dr. Ludwig Köhler v.s. gibi kendi alanlarını çok iyi bilen kişiler gönderilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne müsteşar olarak gönderilecek kişilerin, iyi yetişmiş, Türklerin güvenine karşılık verebilecek ve Osmanlı Devleti'nin geleceğine güvenen, hatta mümkünse Türkçe bilen kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. PA-AA, *Türkei*, Nr. 159, Bd. 38, Metternich an dem Reichskanzler Herrn von Bethmann Hollweg, Pera, den 4. Dezember 1915; PA-AA, *Türkei*, Nr 139, Bd. 38, Herrn Geheimen Legationsrat von Rosenberg an Auswärtiges Amt, Berlin W. 8, 15. Dezember 1915.

183 PA-AA, *Türkei*, 134, Allgemeine..., Bd. 35. Bericht des Reichstagsabgeordneten ..., (März 1916).

184 Sanders, *a.g.e.*, s. 53.

ve siyasî faaliyetler göstermiş ve Avrupa'daki müttefiklerine seçme bir kolordu göndererek, onlara aktif yardımda bulunmuştu. 14 Kasım 1914'te "cihat" ilan edilmiş, bütün Müslüman halklar İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı ayaklanmaya çağırılmıştı. Bütün bunlar Osmanlı Devleti ve Enver Paşa'nın, savaşın ilk aylarında, Alman istek ve "savaş hedeflerine" göre hareket ettikleri ve Osmanlı Devleti'nin Berlin'den yönetildiği imajını verebilir; ancak savaş ilerledikçe, Osmanlı Devleti ve Enver Paşa'nın kendi koymuş olduğu savaş hedeflerine ulaşmak için çaba sarf ettiği ve bunun için de Almanya'ya ihtiyaç duyduğu ve mümkün olduğu kadar Almanlardan faydalanma yoluna gittiği görülecektir.

Osmanlı Devleti'nin Almanya "kuklası" olmayıp tam tersine kendi savaş hedeflerine ulaşmak için Almanya'yı kullandığı ve kendi çıkarları için Almanya'ya ihtiyaç duyduğu, Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman yetkililerin raporlarında zaman zaman gündeme gelmiştir. Almanya ajanı olarak Kafkasya'da görev yapan Louis Mosel 26 Mart 1915'te: *"Bizim Türkiye üzerindeki nüfuzumuz sadece bir kişiye (Enver Paşa) dayanmaktadır. Diğer Alman taraftarı görünen devlet ileri gelenleri bunu mecburiyetten yapmaktadırlar; çünkü şu anda sadece Almanya'dan yardım alıyorlar ve kurtuluşu Almanya'da görüyorlar. Eğer Türkiye savaşı kaybederse, bu başarısızlığın suçunu Almanya'ya yükleyeceklerdir; fakat bizim yardımımızla kazanırlarsa, istekleri o kadar fazla olacaktır ki bizim onları yerine getirmemiz mümkün olmayacaktır. Bunun üzerine biz, savaşta kazanılanları Türkiye'den esirgeyen bir devlet durumuna düşeceğiz"* diyerek, şöyle devam etmektedir: *"Almanya Türkiye politikasını -diğer büyük devletlerin*

yaptığı gibi- Osmanlı Devleti'ni paylaşma temeli üzerine yapmalıdır.”¹⁸⁵ .

Görüldüğü gibi Mosel, Alman taraftarı görünen Osmanlı yöneticilerini samimi bulmamaktadır. Onların Alman taraftarlığını Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartların bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti sadece Almanya'dan yardım alabildiği için Osmanlı yöneticileri Alman taraftarıymış gibi görünmekteydiler. Mosel'e göre Osmanlı yöneticileri hem Almanya'dan yardım almaktaydılar hem de savaş kazanıldığı taktirde “*Almanya'nın yerine getirmesi mümkün olmayan*” beklentiler içerisindeydiler. Bunlardan dolayı Mosel, Almanya'nın Osmanlı politikalarını tenkit etmekte ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşma projeleri geliştirmesini istemektedir.

Yine Mosel, 26 Mart 1915 tarihli bir mektubunda, 15 yıldır Doğu'da ve özellikle Osmanlı Devleti'nde çalıştığını, bu ülkenin kabiliyetsiz kişilerin elinde bulunduğunu ve yakın geçmişindeki büyük felaketlerden bile ders almadığını belirttiikten sonra: “*Ben Almanya'nın kendi tarafında bulunacak güçlü bir Türkiye yaratmasını imkânsız buluyorum. Türk, organize işinden anlamadığı gibi buna benzer her türlü kabiliyetten de yoksundur ve bunu dışardan ona pompalamak da mümkün değildir*”¹⁸⁶ dedikten sonra, Almanya'nın diğer büyük devletler gibi Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik politikalar takip etmesi gerektiğini yazmıştır.

185 “*Wir Deutschen müssen wie die anderen Grossmächte unsere politik auf Teilung des Türkischen Reiches einrichten, damit wir im entscheidenden Moment nicht zu kurz kommen...*”. PA-AA, *Der Weltkrieg*, No. 11 d secr., Unternehmungen....., Bd. 4, Berlin W., den 26. März 1915.

186 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11 d. secr. Unternehmungen ..., Bd. 4, Berlin W., den 26. März 1915.

Mosel'in yanı sıra Almanya'nın Osmanlı politikalarını olumsuz eleştiren diğer bir rapor da Alman İmparatorluğu Meclisi (*Reichstag*) üyesi olan M. Erzberger'den gelmiştir. 5-13 Şubat 1916 tarihleri arasında İstanbul'a gelen, buradaki yetkili Almanların yanı sıra, Osmanlı Devleti ileri gelenleriyle de görüşen ve 25 Şubat 1916'da raporunu Dışişleri Bakanlığı'na sunan Erzberg'e göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki güçlü isimler sadece Almanya'ya sempati duymuyorlardı. Fransa'ya da sempati duyanlar bulunuyordu. Erzberg, Alman dostu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde etkili olan dört isim bulunduğunu belirterek, bunları şöyle sıralamaktadır: Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa, Halil Paşa ve Hacı Ali Bey. İstanbul'daki Alman nüfuzu bu dört kişi üzerinde etkiliydi. Suriye'deki Osmanlı IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa ise Fransa'ya yakın duruyordu. Ayrıca şu anda İstanbul'daki yönetimde fazla etkili olmayan eski yöneticilerin önemli bir kısmının da İtilaf Devletleri'ne daha yakın durduğunu Erzberg raporunda belirtmekteydi¹⁸⁷.

Erzberg, “...Osmanlı Devleti'nin bu savaşta üzerine düşeni kısmen de olsa yaptığını... (ancak) Kazanılan askeri zaferlerden dolayı yetkili Genç Türkler arasında milliyetçilik şuurunun çok arttığı ve bu savaşta tam bağımsız bir Türkiye hedeflendiği, böyle bir isteğin gerçekleşmemesi gerektiği...”ni belirttikten sonra “...Onlar (Türkler) bakanlıklarına Alman danışmanlar alıyorlar; fakat bunları önemli yönetim yerlerine getirmiyorlar; çünkü yabancı istemiyorlar...” diyor ve devam ediyor: “Kim Almanya'nın gelecekteki ekonomisinde, “Berlin-Bağdat” tan bahsediyor ve buna ümit bağlıyorsa, o gerçekten halkın geleceğini

187 PA-AA, *Türkei*, 134, Allgemeine..., Bd. 35. Bericht über meine Reise eindrecke in der Türkei (5.-13. Februar 1916), Berlin, den 25. Februar 1916.

*kötüye düşüren tehlikeli hayal peşindedir. Türkler bu savaşta bizi dünya tarihinde örneği görülmemiş bir şekilde sömürüyorlar...*¹⁸⁸.

Görüldüğü gibi Erzberg, Birinci Dünya Savaşı başlarından ortalarına kadar Almanya'nın, Osmanlı Devleti tarafından sömürüldüğünü iddia ederek, Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı politikalarını şiddetli bir şekilde eleştirmektedir. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde Enver Paşa'ya muhalif olanlar da, Osmanlı Devleti'nin Almanlar tarafından sömürgeleştirilmek istendiğini ileri sürüyorlardı. Hem Osmanlı Devleti'nden hem de Alman İmparatorluğu'ndan, diğerinin kendisini sömürdüğü iddiaları savaş boyunca ve savaş sonrasında hep devam ede gelmiştir. Ama bu hiçbir zaman Birinci Dünya Savaşı esnasında her iki tarafın yöneticileri arasında genel kanaat haline gelmemiştir.

Erzberg bu raporunda İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Markgraf Pallavicini'nin, İttifak Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkındaki politikaları konusundaki düşüncelerine de yer vermektedir. Buna göre Pallavicini, iyi bir yönetimden yoksun olan Osmanlı Devleti'ne yönelik İttifak Devletleri'nin politikalarında iki seçeneğin bulunduğunu, bunlardan birincisinin savaştan sonra İttifak Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'ni himayesine alması ki, İttihatçılar buna şiddetle karşıydılar; ikincisi ise İttifak Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda, İtilaf Devletleri ile anlaşmasıdır. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wolff-Metternich'de İttifak Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda projeler üretilmesi taraftarı olduğu bu raporda ayrıca belirtilmiştir¹⁸⁹.

188 Bu son cümleinin belgedeki orijinali aynen şöyledir: “...Die Türken nützten uns in diesem Kriege aus, wie es kaum ein zweites Mal in der Weltgeschichte dagewesen sei...” Bkz. Aynı belge.

189 Aynı belge.

Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı politikalarına Almanya'nın içinden gelen bütün bu sert eleştirilere rağmen, Osmanlı Devleti'nin 1915 ve 1916 yıllarında Çanakkale ve Irak cephelerindeki kısmi başarılarından sonra Almanya ile Osmanlı arasında yeni antlaşmalar imzalanma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı¹⁹⁰. 11 Ocak 1915'te, 2 Ağustos 1914 antlaşmasını tamamlar mahiyette yeni ve gizli bir antlaşması daha yapıldı¹⁹¹. Buna göre Osmanlı Devleti ile Almanya arasında İtilaf Devletleri'ne karşı tam bir savunma ittifakı kuruluyor ve her iki tarafın birbirlerine karşı olan sorumlulukları artırılıyordu. Böylece Osmanlı Devleti bu savaştaki hedeflerine ulaşmada Almanya'nın tam desteğini almış oluyordu.

Bu iki antlaşmaya takiben, 28 Eylül 1916'da Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında bir gizli antlaşma daha imzalandı. 1915 Antlaşmasını tamamlar nitelikte olan bu antlaşmaya göre de: *"Her iki devlet, toprakları düşman işgalinden temizlenmedikçe savaştan çekilmeyecek ve İtilaf Devletleri ile ayrı barış imzalamayacak"*¹⁹² maddesi konularak, Osmanlı Devleti'nin toprakları Almanya tarafından güvence altına alındı. Ayrıca bu antlaşma ile Almanya, Osmanlı Devleti'nin ayrı bir barış ile savaştan çekileceği endişesini bu yolla gidermeye çalışmıştır.

Yine bu antlaşma ile Almanya, savaş sonunda yapılacak barış antlaşmasında, Osmanlı Devleti'nin savaşa

190 Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi boyunca müttefikleriyle imzaladığı bütün antlaşmalar için bkz. Jäschke, Gotthard, "Die Staatsverträge der Türkei seit Beginn des Weltkrieges", *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen an der Friedrich Wilhelm Universität zu Berlin*, ikinci Bölüm, S. 37 (1934), s. 99-103.

191 Bu ittifak antlaşmasının, bugünkü Türkçe'ye çevrilmiş bütün maddeleri için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 104-107.

192 Bkz. PA-AA, *Türkei*, 134....., Bd. 35. Telegramm des Militärattachés von Losow an General von Falkenhayn. Pera, 11. März 1916. Ayrıca bütün savaş boyunca imzalanmış Türk-Alman Antlaşmalarının türkçesi için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 64 vd.

göstermiş olduğu başarı durumuna göre, belli ölçüde toprak kazanmasına yardımcı olacağını taahhüt ediyordu¹⁹³. 11 Ocak 1917’de yine gizli olarak yapılan bir antlaşma ile kapitülasyonlar kaldırılıyor ve Almanya savaş sonunda yapılacak barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti’ne gerekli olan yardımı sağlayacağını tekrar taahhüt ediyordu. Böylece bu antlaşmalar ile Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü Almanya’nın garantisi altına aldığı gibi, savaş sonunda yapılacak olan barış antlaşmalarında, topraklarının genişletilmesine de yine Almanya’nın destek vereceği taahhüdünü elde etmiş oluyordu.

Öte yandan Çanakkale önlerinde İtilaf Devletleri donanmasının çekilmek zorunda kalmasından ve Irak Cephesi’nde General Townsend’ın 18 bin kişilik ordusuyla esir edilmesinden sonra Almanya, Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri ile “*ayrılıkçı bir antlaşma*” yaparak savaştan çekileceği endişesini duymaya başladı; ancak bu konuda Alman imparatorluk meclisi üyelerinden von Schulze ve Gaevernitz Osmanlı Devleti’nin askerî, politik ve ekonomik durumuyla ilgili hazırlamış oldukları 15 sayfalık bir raporda, Osmanlı Devleti yönetiminin Talat Paşa, Enver Paşa ve Halil Bey gibi güçlü kişilerin elinde bulunduğunu ve bunların arkasında da Alman eğitim sistemiyle eğitilmiş ve inanılmaz derecede vatan sevgisine sahip bir askeriyeinin bulunduğunu yazdıktan sonra: “...*Bu insanlar (Talat, Enver, Halil) sonuna kadar savaşıp kazanmaya kesin kararlılar...*”¹⁹⁴ diyerek, Osmanlı Devleti’nin ayrılıkçı bir anlaşma ile savaştan çekileceği endişesinin yersiz olduğunu yazmaktaydılar.

193 Bihl, a.g.e., C. I, s. 48-49.

194 “...*Diese Männer sind fest und durchhaus entschlossen, den Krieg zum guten Ende zu führen...*” Bkz. PA-AA, *Türkei*, 134, Allgemeine..., Bd. 35. Bericht des Reichstaatsabgeordneten von Schulze – Gaevernitz über die Lage in Konstantinopel März 1916.

Schulze ve Gaevernitz, görüştükleri üst düzey Osmanlı yöneticileri, Osmanlı-Alman ilişkileri konusundaki görüşlerini, “İngiltere ve Rusya uzun zamandır Osmanlı devleti’nin zayıflaması için çalışırken, Almanya güçlü bir Osmanlı Devleti istemektedir...”¹⁹⁵ şeklinde özetlemişlerdir. Schulze ve Gaevernitz’in bu raporuna göre, Almanya’nın İslam ülkelerinin hamiliğini üstlenmesi de Osmanlı yöneticilerinde olumlu karşılanmaktaydı. Bu bağlamda Almanya’nın İstanbul’daki eski Büyükelçisi Wangenheim’in Osmanlı Devleti için “İslam ülkelerinin Prusya’sı” sözünü bu defa Sadrazam Sait Halim Paşa, Schulze ve Gaevernitz’e söylemişti.

Almanya, Birinci Dünya Harbi sırasında diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da Osmanlı Devleti’nin yapmak istediği reformlara katkıda bulunmaya çalışmıştır¹⁹⁶. Bu maksatla Osmanlı Devleti savaşa girer girmez, hemen Aralık 1914’te Almanya Dışişleri Bakanlığı, Yurtdışı Eğitim İşleri sorumlusu Prof. Dr. Franz Schmidt’i “müsteşar” olarak, “Türkiye’deki okul sistemini Almanya örneğine göre organize etmek” üzere gönderdi¹⁹⁷. Schmidt ve beraberindeki ekip kendisine ilk hedef olarak, İstanbul’da Fransız Galatasaray Lisesi’ne rakip olabilecek örnek bir Alman Lisesi kurmayı seçti¹⁹⁸.

195 “...Deutschland habe ein Interesse an einer starken Türkei, während Rußland und England seit Langem an ihrer Schwächung arbeiten” bkz. Aynı belge.

196 Almanya’nın Osmanlı Devleti’nde eğitim alanındaki reformlara katkıları ve bu konudaki politikası için bkz.: Gencer, Mustafa, *Bildungspolitik, Modernisierung und kulturelle Interaktion*, Lit Verlag, Münster 2002.

197 Rathmann, *Stossrichtung Nahost 1914-1918. Zur Expansionspolitik des deutschen Imperialismus im Ersten Weltkrieg*, Rutten & Loening, Berlin 1963, s. 179 ve ayrıca Prof. Dr. Franz Schmidt’in Osmanlı Devleti’ndeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ergün, Mustafa, “Die Deutsch-Türkischen Erziehungsbeziehungen Waerend des Ersten Weltkrieges”, *O.T.A.M.*, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 194-207.

198 Ergün, a.g.m., s. 199.

Almanya Osmanlı Devleti'nde yeni bilimsel kurumların kurulması konusunda da detaylı planlar yapmıştır. 1 Eylül 1917'de Prusya Kültür Bakanlığı müsteşarı olan Prof. Dr. Carl Heinrich Becker tarafından hazırlatılarak, Almanya'nın İstanbul'daki büyükelçisine gönderilmiş olan taslak bunun önemli bir örneğidir. Bu taslak çalışmasının giriş kısmında Becker “...*Almanya'nın Osmanlı Devleti ile politik ilişkilerinin iyi olmasına rağmen savaş öncesine kadar Osmanlı Devleti'deki bilimsel kuruluşların organizasyonu konusunda Almanya, İngiltere ve Fransa'dan daha az çalışmıştır...*”¹⁹⁹ diyerek Almanya'nın bu konudaki önemli bir eksikliğini ortaya koymaktadır. Becher, bu 32 sayfalık uzun taslak plan ile Osmanlı Devleti üzerinde bilimsel araştırma yapan dernek ve diğer kurumların organizesi ile yeni kurulacak olan enstitülerin projelerini ortaya koymaktaydı. Bu projede, Osmanlı Devleti ile ilgili araştırmalar yapan bütün kurum ve kuruluşların adları, hangi alanlarda çalıştıkları ve neler yapmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yine bu projede Berlin'de “*Türk Literatur Derneği*” nin kurulduğu ve bu derneğin devlet ve özel kuruluşların bütün imkânlarından faydalanarak, Berlin'de bir “*Doğu Bilimleri Kütüphanesi*” kurma hazırlığı içerisinde olduğu da ifade edilmiştir. Yine bu projeye göre, enfeksiyon hastalıkları için bir enstitü, İzmir'de bir Alman hastanesi, İstanbul'da bir ziraat enstitüsünün yanı sıra, Türk ve İslam hukuku ile Bizans tarihini araştırarak ve arkeolojik kazılar yapacak enstitülerin ön çalışmaları ortaya konmuştu.²⁰⁰; ancak bu ve benzer çok sayıdaki çalışmalar Osmanlı Devleti ve Almanya'nın savaşı kaybetmesiyle birlikte sonuçsuz kalmıştır.

199 “...*Bis kurz vor dem Kriege ist von deutscher Seite auf diesem Gebieten viel weniger gearbeitet worden als von Engländer und Franzosen, obwohl die nahen politischen Beziehungen dazu einzuladen...*” Bkz. Bkz. GStA, Kgl. Pr. Gesandtschaft Hamburg, Rep. 89, s. 5–29.

200 Aynı belge.

Sonuç olarak, Alman İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Osmanlı Devleti politikasının güçlü bir Osmanlı Devleti meydana getirmek yönünde olduğunu söylemek mümkündür. Bunu en iyi olarak Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim “İslam Dünyasının Prusya’sı” olarak formüle etmiştir. Bununla, Osmanlı Devleti’nin İslam ülkeleri içerisindeki konumu, Prusya’nın, Alman İmparatorluğu’na bağlı diğer Alman federe devletleri içerisindeki konumuna benzetilmiştir. Alman yöneticilerinin Osmanlı Devleti’ne bakışını en iyi, Alman Dışişleri Bakanlığı’na 11 Eylül 1917’de ulaşmış olan bir raporda belirlemektedir. Osmanlıların, Almanlara neden güvenmediğini konu eden, Almanların doğu halklarını yeterince tanımadıkları ve bunlara nasıl yaklaşacaklarını bilmediklerini uzun uzun anlattıktan sonra şöyle devam etmekte: “Doğu politikasını yürütebilmek için her şeyden önce Doğu insanının karakterini ve düşünce yapısını anlamak gerekir. Türkiye Mançurya sınırına kadar, Hindistan’a ve hatta Japonya’ya kadar bütün Doğu’nun anahtarı konumunda olduğu için, her şeyden önce Türkiye’yi öğrenmeye çalışmak ve onu kazanmak gerekir. Kim Türkiye’yi kazanırsa bütün Doğu’yu kazanır”²⁰¹.

Sömürge Altındaki Türklerin Bağımsızlık Mücadeleleri ve Enver Paşa

Sömürge altındaki Türkleri Rusya ve İngiltere’ye karşı ayaklandırarak hem bunların bağımsızlığını sağlamak hem de bu yolla Rusya ve İngiltere’yi zayıf düşürmek, Enver Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı boyunca takip etmiş olduğu önemli politikalarından biridir. Bu aynı zamanda Enver Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı’ndaki müttefiklerinden

201 PA-AA, *Türkei*, Nr. 158, Die Beziehungen zwischen der Türkei und Deutschland, Bd. 18, 11.09.1917.

destek görmek isteği konuların başında geliyordu. Aslında Almanya daha savaşın başında, savaş kazanıldığı takdirde, Osmanlı Devleti lehine doğu sınırında düzenlemeler yapılabileceğini kabul etmişti. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin savaş hedeflerinin Almanya tarafından kabul görüdüğü anlamına geliyordu.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'ndeki Türkçüler bu savaş, Rus İmparatorluğu boyunduruğunda yaşayan Türklerin esaretten kurtuluşu için iyi bir fırsat olarak düşünüyordlardı. Türkçüler “...*Dünya Savaşı'nı Mefkûre Muharebesi olarak tanımlamışlardır. Savaş aynı zamanda İtilafı Müsellese (üçlü itilaf) karşı verilen bir iktisadi bağımsızlık savaşı, Avrupa'nın ekonomik hegemonyasının yırtılıp atılması için iyi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu mülahazalarla, savaşa katılma kararının son tahlilde kaçınılmaz ve 1914 yılının Türk ve İslam Dünyası açısından bir yeniden uyanış, bir intibah yılı olduğu düşünülecektir*”²⁰²

Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Türkçülüğün bu amaçlarına ulaşması için Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'da askeri, diplomatik ve propaganda faaliyetlerinde bulunmak amacıyla özel birlikler hazırlatmıştır. Bu bağlamda Enver Paşa, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürü Kâzım Karabekir'i Kasım 1914 sonlarında çağırarak ondan bir İran haritası istemiş ve bu harita üzerinde kendisine hülasa olarak: “*Bir fırka askerle en kısa yoldan Tahran'ı işgal etmeli. İran'ı bu suretle Rus nüfuzundan kurtardıktan sonra, İran'da olduğu gibi, Türkistan, Afgan ve Hindistan'da dahi İngilizlerle Ruslar aleyhine hareketler yaptırmalı! Diğer*

202 Akçuraoglu, Yusuf, “Geçen Yıl: 1330 Senesi” *Türk Yurdu*, C. 8, No. 1, 1331, s. 2519'den Rıdvan Akın, *Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketleri 1908-1918*, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 165.

bir fırka ile Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüyerek Kafkas İslam memleketlerini Ruslar aleyhine harekete geçirmeli ve bu suretle şarktaki ordumuzun karşısında bulunan Rus ordusunu geriden vurmali. Bu fırkaya bizim Halil'i müna-sip görüyorum. Bu fırka bir dereceye kadar orduya yakındır. Elde demektir. Fakat Tahran'a gidip Hindistan, Afgan ve Türkistan'la meşgul olacak fırkaya kimi tayin edelim?" diye önce sormuş, sonra sözü dolaştırıp Kâzım Karabekir'e getirmiş ve bu göreve onu tayin ettiğini ve hazırlanması gerektiğini, kuvve-i seferiye'nin teşkili için icap eden emirleri vereceğini söylemişti²⁰³.

Kafkasya, Türkmenistan, Afganistan ve Hindistan'daki Müslüman halkları Rusya ve İngiltere aleyhine harekete geçirmek yeni bir şey değildi. Fakat Enver Paşa'nın yukarıdaki düşüncesinde dikkati çeken nokta, daha Sarıka-mış felaketi yaşanmadan önce, yani daha Osmanlı III. Ordusu bütün gücüyle ayaktayken bile, Kafkasya, Türkistan, Afgan ve Hindistan'daki Müslümanlarla irtibat kurulması işini, III. Ordu haricinde, emirlerini direkt Başkumandan Vekilinden alan ve başlarında Halil Bey, Kâzım Karabekir ve Ömer Naci gibi, güvendiği ve kendi fikirlerine yakın gördüğü subayların komutası altındaki kuvve-i seferiyeler ve bunlara paralel çalışan ve İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinin emrinde bulunan Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile yapmayı düşünmesidir. Zira Halil Bey'in: "*Lanet olası çölü (Mezopotamya) İngilizlere bırakalım! Türkistan'a gidelim! Orada küçük Cihangir'im (oğlu) için yeni bir imparatorluk kurmak istiyorum*"²⁰⁴ şeklindeki sözleri hayal ürünü bile olsa, onun belli ölçüde "*Türkçü*" istekleri olduğunu göstermekteydi. Bu kuvve-i seferiyelerin Kafkasya'ya

203 Sabis, a.g.e., C. II, s. 250.

204 Bihl, a.g.e., C. I, s. 242.

yönelik Turancı faaliyetleri, zaman zaman Almanlar tarafından şikâyet konusu olmuştur.

Yarbay Halil Bey²⁰⁵ kumandasındaki Birinci Kuvve-i Seferiye hakkında Sabis şunları yazmaktadır: *“İstanbul’dan bin türlü hayal ve ümitlere kapılarak Başkumandan Vekili’nin şahsi emirleriyle pek mükemmel bir surette teşkil ve techiz edilmiş ve taburları binden fazla muharipli dolgun mevcutlar ile hareket etmiş olan Birinci Kuvvei Seferiye mükemmel bir fırka idi. Tekmil mevcudu on üç bin insan, on bin tüfenk, sekiz makineli tüfenk, sekiz cebel topu, üç bin at ve katır sekiz yüz deveye baliğ oluyordu. Yalnız makineli tüfenkleri az, topçu kuvveti çok zayıf idi.”*²⁰⁶.

Birinci Kuvve-i Seferiye, 11 Aralık 1914’te Haydarpaşa’dan kademe kademe trenle harekete başladı. Aynı gün Başkumandan Vekili Enver Paşa, Köprüköy’den Halil Bey’e göndermiş olduğu telgrafta, bu birinci kuvve-i seferiyenin vazifesini şu sözlerle daha detaylı olarak açıklıyordu: *“Vazifeniz, fırkanızla İran’da Tebriz üzerinden Dağıstan’a yürüyerek orada umumi bir isyana esas olmak, yürüyüş esnasında Rus şimendifer ve telgraf hatlarını, hassaten Bakü-Tiflis hattını tahrip eylemek, Ruslar’ı Bahrihazer garbından*

205 Enver Paşa’nın amcası olan Halil Bey, Osmanlı Devleti’nin en genç paşalarından biriydi. 34 yaşında paşa olmuş ve Nisan 1916’da Goltz Paşa’nın ölümü üzerine boşalan Osmanlı VI. Ordu Kumandanlığı’na atanmıştı. Mart 1917’de, Alman Orduları Yüksek İdaresi’ne bağlı Politik Seksiyonu Halil Paşa’nın karakteri hakkında şöyle yazıyordu: *“...hareketli, optimist, nazik, ama sistemli çalışmayan ve teşkilatçılığa meyilli olmayan, kurnaz, becerikli, kendini aşabiymiş (zur Selbstüberhebung neigend), şüpheli, hassas, atılgan ve Almanlarla çalışmak arzusunda olan...”*. Bkz. PA-AA, *Türkei*, Nr. 159 Nr. 2...., Bd. 16. Krş. Bihl, a.g.e., C. I, s. 242. Ayrıca Halil Paşa’nın Turancılığı konusunda bkz.; Gehrke, Ulrich, *Persien in der deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges*, Stuttgart 1960, s. 285.

206 Bkz: Sabis, a.g.e., C. II, s. 424.

geri sürmek; yoldaki aşairi Ruslar aleyhine muharebeye teşvik ve sevk eylemektir."²⁰⁷

Ocak ayı başlarında Halil Bey Diyarbakır'a ulaştı. Kendisine Enver Paşa tarafından Musul üzerinden Tebriz'e hareket etmesi ve Rusları oradan tekrar defetmesi emri verildi. Halil Bey Mart başında Musul'a girdi, sonra Revandiz, Urmiye üzerinden yürüdü. Fakat 1 Mayıs günü Dilman'da Ruslar tarafından mağlup edildi²⁰⁸. Böylece, Rus engeline takılmış olan Birinci Kuvve-i seferiye için Azerbaycan üzerinden ilerleyerek Dağıstan'ı ele geçirip Rusların gerilerinde isyan etmeye hazır bulunan Müslümanları ateşleme emeli de son bulmuş oldu. Zira bu kuvvet düşmanla yaptığı ilk muharebeyi kaybetmiş, öte yandan Van'da çıkan Ermeni isyanını bastırmak için buradaki jandarma birlikleri tarafından yardıma çağrıldığında etkili olamamış ve Van elden çıkmış, bunun üzerine de Halil Bey fırkası ile birlikte geri çekilerek 20 Haziran 1915'te Bitlis'e geri dönmüştür²⁰⁹.

Başkumandan Vekili 15 Aralık 1914'te Köprüköy'den, İstanbul'da Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürü Kaymakam Kâzım Bey'e: "*Vazifeniz firkanızla İran'a yürümek ve Tahran'ı işgal ile İran hükümetini Rus nüfuzundan tahlis eylemek ve mümkün ise Türkistan dâhilinde isyan çıkartmaya çalışmak ve geçtiğiniz yerleri Rus ve İngilizler aleyhine tahrik etmektir. Afganistan cihetinde de tesire çalışmanız muvafık olur*"²¹⁰ diye görevlerini telgraf ile bildirmekteydi. Ancak bir müddet sonra Osmanlı ordusu-

207 Sabis, *Aynı Eser*, C. II, s. 255; Guse, *a.g.e.*, s. 34; Pomiankowski, *a.g.e.* s. 131-132; Jäschke, *a.g.m.*, s. 16.

208 Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 131.

209 Dilman Muharebesi ve Halil Bey'in bu muharebede sevk ve idarede yaptığı hatalar ile Birinci Kuvve-i Seferiye'nin faaliyetleri hakkındaki geniş bilgi için bkz. Sabis, *a.g.e.*, C. II, s. 247-261 vd.

210 Sabis, *a.g.e.*, C. II, s. 257.

nun durumu bu kuvve-i seferiye'nin oluşturulmasına imkân veremeyecek hale gelir. Çünkü Sarıkamış felaketinden sonra erimiş bulunan III. Ordu'nun takviyesi icap etmekte ve kısa bir süre sonra da İtilaf devletlerine karşı Çanakkale'nin savunulmasında askere ihtiyaç duyulmaktaydı.

Böylece, Rauf Bey Müfrezesinden sonra İran, Türkistan, Afgan ve Hindistan yönünde Kâzım Karabekir komutasında yapılması düşünülen ikinci bir girişim de hayata geçirilmeden sona ermiş oluyordu.

Bütün bu başarısızlıklara rağmen 1915 yılında Türkçülerin önde gelen isimlerinden olan Tekin Alp şöyle yazmaktaydı: “Biz, bu savaşa sadece bizi tehdit eden düşmanlarımızdan kendimizi korumak için girmedik. Savaş ile birlikte daha büyük bir hedefe yaklaşmak niyetindeyiz: Milli idealimizi gerçekleştirmek. Halkımızın milli ideali, bir taraftan düşmanımız olan Moskofu yok etmek ve böylece de İmparatorluğumuzun tabii sınırlarına ulaşarak, bütün Türk halklarıyla birleşmek, diğer taraftan da dini hassasiyetimizden dolayı İslam dünyasını dinsizlerin egemenliğinden kurtarmak ve onların bağımsızlığını vermektir...”²¹¹

Yine aynı şekilde, Ağustos 1915'te Enver Paşa, “40 milyon Türk'ü tek bir imparatorluk içerisinde görmek” istiyordu. Başka bir İttihatçı olan Dr. Nazım, Rusya'nın Balkan Slavları arasında başarı ile yürütmüş olduğu politikaların aynısını, Osmanlı Devleti'nin Rusya Türkleri arasında yürütmesi gerektiğini belirtiyordu²¹².

211 Tekin Alp ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu hedeflerine ulaşabilmesi için er veya geç bu savaşa katılmak zorunda olduğunu belirtmekte idi. Bkz. Alp, Tekin; *Türkismus und Pantürkismus*, Verlag Gustav Kiepenheuer, Weimar 1915, s. 53.

212 Bihl, a.g.e., C. I, s. 242.

İmparatorluğun “*milli hedefi*” olan “*tabii sınırlarına*” ulaşması, “*40 milyon Türk’ün tek bir imparatorluk içeri-sinde*” yaşaması ve Rusya’daki Türk halklarıyla birleşilmesi hedefi önündeki en önemli engel Rusya idi; ancak bu engel bir türlü aşılamıyordu.

Enver Paşa, Doğu Kafkasyalılara, Türk-İran sınırında iyi donatılmış, güçlü bir Türk birliğinin Rus birliklerini uğraştırmak için bulundurulması hususunda söz vermiş olmasına rağmen²¹³ III. Ordu’nun Ruslardan ağır darbe almasından dolayı bu sözünü yerine getiremiyordu. Doğu Kafkasya ile irtibata geçmenin şart olduğuna inanan Erzurum’daki Alman İrtibat Subaylığı, bunun tek yolunun Tebriz üzerinden geçmekle mümkün olacağını düşünüyordu. Çünkü Kuzey İran’da henüz güçlü bir Rus ordusu bulunmamakta idi. Doğu Kafkasya ile irtibatı sağlamak için, Erzurum’daki Alman İrtibat Subaylığı, Erzurum Konsolos Yardımcısı Max Erwin von Scheubner-Richter’i görevlendirdi. Scheubner, gönüllü veya çete birlikleri ile bir başarı elde edilebileceğine inanmıyordu. Bu sebeple de III. Ordu ‘dan temin edeceği düzenli bir birlik ile yola çıkmak istiyordu. Ancak bunu III. Ordu’dan sağlamak mümkün değildi²¹⁴. İşte tam bu sırada, Erzurum’da gönüllü birlikleri ile Ruslara karşı savaşan ve İttihat ve Terakki’nin komite üyelerinden olan Ömer Naci²¹⁵ ortaya çıktı.

213 Jäschke, a.g.m., s. 16.

214 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr..., Bd. 9. Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus Nr. 6., Erserum, den 28. November 1915.

215 Çerkez kökenli bir aileden gelen Ömer Naci, aynı zamanda İttihat ve Terakki Komitesi üyesiydi. 1906 yılı ihtilâli esnasında İran’da bulundu. Azerbaycan’ı iyi tanıdığı için Enver Paşa tarafından Türk-Azeri irtibatını kurmakla görevlendirilmişti. Meşrutiyetin ilanından önce, Selanik’te Mustafa Kemal’in kurmuş olduğu “*Vatan ve Hürriyet*” derneğinde faaliyet gösterdi. Ağustos 1914’te Erzurum’da Ermeni temsilcileri ile görüşerek, onların Türk planlarını desteklemeleri için iknaya çalıştı. 8 Ocak 1915’te beraberindeki birliklerle, kısa bir süre için de olsa Tebriz’i işgal etti ve Azerbaycan halkı-

Kuzey İran üzerinden Azerilerle irtibat kurmak isteyen Ömer Naci, İstanbul'daki İttihat ve Terakki Merkez Komitesi aracılığıyla III. Ordu'dan kendisine ve von Scheubner'e düzenli bir birlik verilmesini sağladı. Ömer Naci ve von Scheubner'in hedefleri aynı olduğu için ikisi birleşerek beraber hareket etmeye karar verdiler. Ömer Naci'nin birliğinde, iyi eğitilmiş ve genç beş yüz atlı ve bir dağ topu, Scheubner'in birliğinde ise yüz atlı, otuz gönüllü, beş Alman subayı ve bir dağ topu bulunuyordu. Scheubner'in birliğinin masrafları, Erzurum'daki Alman İrtibat Subaylığı'nın kasasından ödenmekte idi²¹⁶.

Ömer Naci ve Scheubner, 14 Ocak 1914'te geçişi bir süre için de olsa Tebriz'i işgal ettiler. Bu durumdan faydalanan Azeriler Ruslara karşı ayaklandılar. Doğu Kafkasya'daki Difai Hareketi'nin lideri Emir Aslan bu ayaklanmalarının amacının İsviçre benzeri bir Bağımsız Kafkas Cumhuriyeti kurmak olduğunu açıkladı. Bağımsız Kafkas Cumhuriyeti'nin toprakları Baku, Erivan, Terek ve Dağıstan bölgeleri ile Gence'den oluşacaktı. Enver Paşa Emir Aslan'ın Bağımsız Kafkas Cumhuriyeti düşüncesine destek veriyordu. Bu nedenle Enver Paşa, Ömer Naci ve Scheubnerdene, Emir Aslan'a yardım etmelerini istemiştir²¹⁷. Bu amaçla Ömer Naci ve Scheubner, Eylül 1915 sonlarına doğru Bitlis ve Başkale üzerinden Musul'a ulaşmak üzere yola çıktılar. Başkale'ye geldiklerinde, buradan Urmiye yönüne hareket etmek

nı yer yer Ruslara karşı ayaklandırdı. Bkz. PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr..., Bd. 9. Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus Nr. 6, Erserum, den 28. November 1915; PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11 d Geheim..., Bd. 13. Expedition von Scheubner, Bericht Nr. 33, Mossul, den 11. Mai 1916.

216 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr..., Bd. 9. Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus Nr. 6. Erserum, den 28. November 1915.

217 Jäschke, a.g.m., s. 16.

istedilerse de Van Gölü'nün güneyinde güçlü bir Rus direnişiyle karşılaştıklarından Musul yönüne harekete devam ettiler²¹⁸.

Scheubner karargâh kurma hazırlıklarını ve bazı işlerini halletmek üzere, Cizre'ye geldiklerinde birliğini terk ederek, Dicle üzerinden Musul'a gitti. Bu arada Cizre yakınlarında, bazı Arap grupları ile Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlardı. Cizre'de kalmış olan ve Scheubner'in birliğine de kumanda eden Ömer Naci, VI. Ordu Komutanı Goltz Paşa tarafından bu ayaklanmaları bastırmakla görevlendirildi. Scheubner kendi birliğinin, özellikle de bu birlikteki Alman subayların, Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olan ayaklanmalarda kullanılmasını istemiyordu. Bu nedenle Cizre'de bırakmış olduğu birliğindeki Alman subayları Musul'a çağırdı²¹⁹.

Scheubner, o sıralar Musul'da bulunan 51. Fırka Kumandanı Halil Bey'le temasa geçerek, Goltz Paşa'nın da tasvibiyle, 51. Tümen'den bir tabur asker almayı başardı²²⁰. Şubat 1916 yılı ortalarına doğru da Ömer Naci Bey'in emriyle, Ruslara karşı savaşan, bölgedeki bazı Kürt aşiretleri de Scheubner'in taburuna katıldılar. Ancak Scheubner, bu Kürt aşiretlerinin disiplinsiz olduklarını ve askerî eğitim almadıklarını, bu sebeple askerî yönden bir kıymeti olmadıklarını belirtmekteydi²²¹. Şubat 1916'dan Mayıs 1916'ya kadar İran topraklarında Ruslar ile Scheubner'in taburu arasında çatışmalar olmuştur. Ancak Scheubner, Rus birliklerini aşırı Güney Kafkasya'ya ulaşmaya muvaffak olamamıştır.

218 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr..., Bd. 9. Der Verbindunsoffizier für den Kaukasus Nr. 6. Erserum, den 28. November 1915.

219 Aynı Belge.

220 Aynı Belge.

221 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d geheim..., Bd. 13. Expedition von Scheubner, Bericht Nr. 33, Mossul, den 11. Mai 1916.

Ruslarla yapılan bu çarpışmalar esnasında silah ve cephane eksikliği had safhaya ulaşmıştı. Ayrıca Scheubner'in birliğinde tifo hastalığı baş göstermiş ve ölüm vakaları meydana gelmişti. Bu sıra da Rusların kuvvetli bir birlik ile Süleymaniye'ye saldıracakları haberi alınınca, buradaki zayıf Türk birliklerine yardımcı olmak amacıyla Scheubner geri çekilmek zorunda kalmıştır²²². Zaten bu arada Almanlarda da yardım etmek istedikleri Azeri lider Emir Aslan'ın, Ömer Naci'nin etkisinde kalarak, Türkçülerin isteği doğrultusunda hareket ettiği şüphesi uyanmıştı²²³. Böylece Ömer Naci ve Scheubner'in beraber başlatmış oldukları Emir Aslan'ın Difai Örgütü'ne²²⁴ yardım hareketi de sonuçsuz kalmış oldu.

Genç Türklerin Kafkasya'ya yönelik faaliyetleri sadece askerî operasyonlarla sınırlı kalmamıştır. Bir Osmanlı mareşali olan Fuat Paşa²²⁵, Enver Paşa'nın istek ve desteği ile İstanbul'da "*Kafkas Komitesi*" adı altında bir dernek kurmuştu. Komitenin amacı, Kafkasya halklarının başlatmış

222 Aynı Belge.

223 Jäschke, a.g.m., s. 16.

224 *Difai*, Doğu Kafkasya'da ve özellikle Azerbaycan'daki Türkler arasında kurulmuş, Doğu Kafkasya'nın bağımsızlığını savunan bir dernek. Kökeni 1905'te Ağaoglu Ahmet tarafından Baku'de gizlice kurulmuş olan "*Fedai*" derneğine kadar dayanmaktadır. Bkz. Jaecke, a.g.m., s. 16.

225 Mareşal Fuat Paşa, Çerkez asıllı bir Osmanlı subayı idi. Çanakkale'deki başarılarından dolayı 2. derecede Osmanlı madalyası ile taltif edilmiştir. Daha Ağustos 1914'den itibaren, bir başka Çerkez ileri geleni olan ve İstanbul'da ziraat Profesörlüğü yapan Aziz Mekker ile beraber çerkezlerin Ruslara karşı ayaklanmaları için çalışmalar yapmıştır. Aziz Mekker, 21 Aralık 1915'te, önce 10 bin, daha sonraları da 50 bin kişilik bir Çerkez grubunu Trabzon'da toplayıp, Ruslara karşı savaşılmaya hazır hale getirebileceklerini Wesendonk'a bildirmişti. Bkz. PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr., Bd. 9. Aziz Mekker an Wesendonk. 21. 12. 1915. Bir başka çerkez lideri olan Bekir Sami Beg de Osmanlı toprakları üzerinde bir "*Çerkez Lejyonu*" oluşturmayı Almanlara teklif etmiş ise de, böyle bir lejyonun, Osmanlı topraklarında Alman himayesinde olmasının, Osmanlılar ile Almanlar arasında sıkıntı oluşturabileceği düşünüldüğünden, Almanlar tarafından kabul görmemiştir. Bkz. Bihl, *Die Kaukasu*., C. I, s. 62.

olduğu bağımsızlık mücadelesini Türkiye'nin himayesi altında birleştirmeye çalışmaktı. “*Kafkasya Komitesi*”ne, Kuzey ve Güney Kafkasya halkları dâhildi. Bu komitenin başkanı, Mareşal ve Senatör Fuat Paşa idi ve üyeleri; İstanbul'da Ziraat Profesörü ve Çerkez asıllı olan Aziz Mekker, Osmanlı ordusunda sağlık müfettişi olan Dağıstan asıllı Dr. İsa Kotseki, Hristiyan Gürcü Georg Maçabelli ve Azeri kökenli Selim Bebutov gibi tanınmış şahsiyetlerden oluşuyordu. Komitenin temel hedefi Kafkas Türklerini Ruslara karşı ayaklandırarak, otonom bir Kafkas Federasyonu kurmaktı. Ayrıca Türkiye ile askerî ittifakı sağlayacak antlaşmalar imzalamaktı²²⁶.

Enver Paşa'nın desteğini almış olan Kafkasya Komitesi, hedeflerine ulaşmak için Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın da desteğini almaya çalışıyordu. Bu maksatla ve propaganda faaliyetlerinde bulunmak için, Enver Paşa'nın da isteği ile bütün masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak üzere, yukarıda belirttiğimiz komite üyelerinden oluşan bir heyet önce Viyana sonra da Berlin'de temaslarda bulundular²²⁷. Ancak her iki ülke de daha önce belirttikleri gibi, Kafkasya'daki ayaklanmalara destek verdiklerini ve bağımsız bir Kafkasya Devleti'nin kurulması taraftarı olduklarını belirtmekle yetindiler²²⁸. Zaten komite de 1916 yılı içerisinde içindeki Kuzey ve Güney Kafkasya üyelerinin

226 Selim Bebutov, Emir Aslan'ın grubuna dahildir. Ancak Emir Aslan'dan farklı olarak Aralık 1915'te Doğu Kafkasyadaki durumu değerlendirirken, burada bir ayaklanmanın başarılı olması için silah yardımının şart olduğunu belirtmektedir. Onun için de Viyana ve Berlin'e yaptıkları gezilerde hep silah yardımının düzenli olarak yapılmasını gündeme getirmiştir. Bkz.: PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr., Bd. 8. Kaiserlich Deutsche Botschaft an Seiner Exzellenz dem Reichskanzler Herrn von Bethmann Hollweg, Pera, den 17. November 1915. Krş. Jäschke, a.g.m., s. 17; Bihl, a.g.e, C. I, s. 239.

227 Aynı Belge.

228 PA-AA, *Georgien*, Nr. 1, Bd. 1. Zusammenstellung der deutschen Erklärungen an Georgien, A 21 908. 24. 05. 1918.

birbirleriyle anlaşamamaları üzerine, dağılmıştır. Komite-
nin Gürcü ve Azeri üyeleri, Komitelerinden ayrılarak, “*Ku-
zey Kafkasya’dan Türkiye’ye İltica Edenler Komitesi*” ne
girmişlerdir²²⁹.

Bu arada Yusuf Akçuraoglu tarafından kaleme alınan
ve İngiltere, Fransa, İtalya gibi Rusya haricindeki İtilaf
Devletleri de dâhil olmak üzere, İttifak ve tarafsız devlet-
lere hitap eden “*Rusya’daki Müslüman Türk-Tatar Halk-
ları Haklarının Korunması İçin Komitenin Muhtırası*” adlı
yazı, 1915 yılı sonlarında, Budapeşte’de yayınlanmıştır²³⁰.
Akçuraoglu bu muhtırada, Rusların, Rusya Çarlığı egemen-
liği altındaki Müslüman Türk halklarının yaratmış olduğu
medeniyeti nasıl yok ettiğini ve Rus Çarlığı’nın hâkim ol-
duğu bölgelerde medeniyetin nasıl gerilediğini vurgulaya-
rak, dünya devletlerinin dikkatini buralardaki Müslüman
Türk halklarına çekmeye çalışıyorlardı. Neticede, ister İti-
laf Devletler grubuna, isterse İttifak Devletler grubuna dâ-
hil veya tarafsız olsun her medenî devletten, bu Müslüman
Türk halklarının bağımsızlık mücadelesine yardımcı olma-
larını, Kırım, Buhara ve Semerkant gibi Türk Hanlıklarının
tekrar kurularak Osmanlı Devleti himayesine verilmesinin
desteklenmesini istiyorlardı²³¹. Akçuraoglu ile birlikte bu
muhtıraya Komite adına, İstanbul Üniversitesi’nde Profe-
sör ve aynı zamanda “*Fuyuzat*” dergisini çıkartmakta olan
Azerbaycanlı Ali Hüseyinzade, İlahiyat Profesörü Mehmet
Esat Çelebi-zade ve Mukimeddin Beycan da imza koydular.

229 Bihl, a.g.e., C. I, s. 240.

230 Bu muhtıra 1915 yılı sonlarına doğru, Druckerei des Pester Lloyd’ da basılır
ve “*Die Welt des Islams*”, C. IV, 1916, Sayı 1/2, s. 33-43’de yayınlanır. Krş.
Mende, a.g.e., s. 131; Jäschke, a.g.m., s. 17-18.

231 Bkz.: “Denkschrift des Komitees zum Schutze der Rechte der Mohamme-
danischen Türkisch-Tatarischen Völker Russlands”, *Die Welt des Islams*, C.
IV, 1916, Sayı 1/2, s. 41-43.

Rusya Türklerinin bağımsızlıkları için, diğer devletlerin dikkatlerini buraya çekme çabaları sonucu gerçekleştirilen bir diğer girişim de yine Yusuf Akçuraoğlu'ndan geldi. Akçuraoğlu, 9 Ocak 1916 tarihinde *“Rusya’da Yaşayan Müslüman Türk-Tatarlarının Bugünkü Durumu ve Amaçları”*²³² adı altında Alman Dışişleri Bakanlığı'na 12 sayfalık bir rapor gönderdi. Bu raporunda Akçuraoğlu, Rusya sömürgesinde olan Türklerin nüfusu, nüfus artış hızı, sosyal, ekonomik ve eğitim durumlarını detaylı bir şekilde verdikten sonra, Türklerin bu topraklarda yaratmış olduğu medeniyet üzerinde durmaktadır. Akçuraoğlu'na göre bu Türk medeniyetini Ruslar bölgeyi istila ettiklerinden beri sistematik bir şekilde yok etmekteydiler. Yine Akçuraoğlu'na göre, İttifak Devletleri Rusya boyunduruğundaki Türklere yardım etmek suretiyle, bu Rus barbarlığını durdurabilecek güçtedirler.

Rus boyunduruğundaki Türklerin, Rusya'ya karşı verdikleri mücadelede tek başlarına zayıf kaldıklarını da bu raporunda belirten Akçuraoğlu, Alman Hükümeti'ne *“...bizim amaçlarımızı bilen ve haklılığımıza inanan milletlerin yardımlarını bizden esirgemeyeceklerini ümit ediyoruz. Özellikle Alman halkı ve hükümetinin etkili bir şekilde yanımızda olacağı beklentisi içerisindeyiz”*²³³ diye yazmaktaydı.

Ağaoğlu Ahmet ve Hüseyinzade'nin 18 Mayıs 1916'da *“Türk, Tatar ve Kırgızlar”* adına Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a gönderdikleri telgraf²³⁴ ve 27–29 Haziran Lozan'da düzenlenen *“Milliyetler Kongresi”*nde Hristiyan

232 Orijinali *“Die gegenwärtige Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Bestrebungen”* Bkz. GStA, Gesandtschaft in Hamburg, Nr. 370, s. 112–118, (09. 01. 1916).

233 *“... Wir hoffen auf die Gewährung eines wirksamen Beistandes seitens der Nationen, die die Aufrichtigkeit unserer Absichten kennen; insonderheit hoffen wir, daß Volk und Regierung Deutschlands uns einen solchen Beistand nicht versagen werden...”*. Bkz. Aynı belge.

234 Bihl, a.g.e., C. I, s. 240.

ve Müslüman Gürcülerin yanı sıra, Aziz Mekker'le beraber Çerkezlerin ve Hüseyinzade ile beraber Azerilerin yer alması²³⁵, hep Rusya Türklerinin, diğer devletlerin dikkat ve yardımını Kafkasya ve Rusya himayesindeki Türkler üzerinde yoğunlaştırma gayretlerinin bir sonucudur.

Enver Paşa'nın Rusya boyunduruğundaki Türklerin kurtarılması yönündeki Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'daki askerî, diplomatik ve propaganda faaliyetleri bazı Alman yöneticileri tarafından "*turancı*" davranışlar olarak görüldüğünden olumsuz tepkilere de neden oluyordu. Almanya'nın Kafkasya Ajanı Mosel, 3 Mart 1915 tarihli raporunda, Genç Türkler Komitesi'nin kendi elemanlarını, işgal altındaki bölgelere kaymakam veya müdür sıfatı ile göndererek, bu bölgelerde propaganda yaptığını ve askerî faaliyetlerde bulunduğunu; ancak çoğu yeteneksiz olan bu kişilerin etraflarına topladıkları gönüllü birlikler ile yağma yaptıklarını ve halka kötü muamele ettiklerini belirterek, komitenin bütün Kafkasya'yı Osmanlı Devleti himayesine almak istediğinden şüphesi olmadığını söylüyordu. Mosel'e göre, Genç Türklerin bu tür davranmalarına sadece Hıristiyan Gürcülerin değil, Müslüman Gürcü ve Tatarların da karşı olduğunu yazmaktaydı. Mosel, silah eksikliğine rağmen Gürcü ve Tatarların ayaklanmak için organize olduklarını; ancak Türklere güvenmedikleri için ayaklanmaların başlamadığını yazdıktan sonra, zengin bir ülke olan Kafkasya'nın, Almanya için önemine dikkati çekerek, buranın Türklere bırakılamayacağını belirtiyor ve Kafkasya'daki bütün askerî faaliyetlerin Almanya'nın idaresinde yapılmasını istiyordu²³⁶.

235 Aynı yer.

236 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr..., Bd. 4. Bericht. Konstantinopel, 3. März 1915.

Yine Mosel, 22 Mart 1915²³⁷ ve 23 Mart 1915²³⁸ tarihli raporlarında, Kafkasya'daki Müslümanların ve Gürcülerin Türklere güvenmediklerini ve bu yüzden bölgede faaliyet gösteren Genç Türkler Komitesi'nin tamamen çekilerek, Türkiye'nin Kafkasya'nın bağımsızlığı için garanti vermesini ve Kafkasya'daki ayaklanmaların Almanlar tarafından organize edilmesini istiyordu.

Türk Komitacılarının Kafkasya'ya yönelik faaliyetlerinden rahatsız olan sadece Mosel değildi. 5 Nisan 1915'te Nadolny'i Alman Dışişlerine, Kafkasya'daki gönüllü birliklerin başlangıçta Türklerin askerî hareketlerine yardımcı olduklarını, fakat sonra Türklerin bunlara yanlış yaklaşımları, her şeyden önce Kafkasya'yı kendi topraklarına katmayı istemeleri ve geçici olarak alınan bölgelerdeki kötü yönetimlerinden dolayı bu halkların Türklerden soğuduklarını yazdıktan sonra: “*Gerçi bunların Alman yönetiminde ayaklanmaya hazır oldukların;, ancak Türklerle çalışmak istemediklerini*”²³⁹ ifade etmekteydi.

Almanya bölgede bulunan diğer Alman subaylarının bu ve buna benzer şikâyetlerini bertaraf ve Kafkasya'daki ayaklanmaları yeniden organize etmek için, Erzurum'da “*Alman İrtibat Subaylığı*” kurmuş ve bu göreve 15 Mayıs 1915'de Friedrich Werner Graf von Schulenburg'u atamıştır. Ancak kısa bir süre sonra Schulenburg'da, Türk komitacıların kendilerine yardım etmediklerini, zorluk çıkardıklarını ve Kafkasya'yı fethetmeyi “*özel hedefleri*” arasında gördüklerini,

237 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr., Bd. 4. Die Organisation im Kaukasus, 22. März 1915.

238 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr., Bd. 4. Die an die türkische Regierung zu stellenden Forderungen, 23. März 1915.

239 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr., Bd. 5. Stellvertretender Generalstab der Armee, Abteilung III b., An das Auswärtige Amt, Berlin, den 5. April 1915.

Berlin'e yazmış olduğu raporlarda defalarca belirtmiştir²⁴⁰. Böylece savaşın hemen ilk aylarından itibaren Türkçülük hususunda başlamış olan Türk-Alman anlaşmazlığı, savaş ilerledikçe artarak devam etmiştir.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Enver Paşa ve diğer ittifakçıların Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'daki askeri, diplomatik ve propaganda faaliyetlerinin temelinde, Genç Türklerin takip etmiş olduğu İslamcı ve Türkçü politikaların yattığını söyleyebiliriz; ancak Osmanlı Devleti savaşın içerisinde iken Mekke, Medine Emiri Şerif Hüseyin ve bazı Arap şeyhlerinin İtilaf Devletleri lehine Osmanlıya karşı isyan etmeleriyle artık bu iki seçenekten İslam birliğinin mümkün olamayacağı gerçeği iyice ortaya çıkmıştı.

Bu bağlamda 1916 yılından itibaren, İttihat ve Terakki çevrelerinde Türkçülük iyice hâkim olmaya başladı. Fakat Rus Ordusu'nun Anadolu içlerine kadar girmesi ve Çanak-kale hariç diğer cephelerde de umduğunu bulamaması, Osmanlı Devleti'ni kendi bağımsızlığını ve İmparatorluğun arta kalan topraklarını kurtarma gayreti içine sokmuştu. Bu sebeple Osmanlı Devleti, başlangıçta sadece Rusya'ya karşı Almanya ile imzalamış olduğu ittifak antlaşmasını genişletmenin yollarını aradı. Osmanlı-Alman İttifak Antlaşmalarının genişletilmesi ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde imzalanmış olan Osmanlı-Alman İttifak Antlaşmalarına bu çalışmanın II. Bölümünde "*İslam Dünyasının Prusyası*" başlığı altında değinmiştik.

240 Bu raporlardan ikisi için bkz. PA-AA, *Weltkrieg*, Nr 11d secr..., Bd. 11. Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus No. 9, Trapezunt, 15. Januar 1916; PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr..., Bd. 11. Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus No. 10, Trapezunt, 20. Januar 1916.

Enver Paşa'nın Türkçülük Faaliyetleri ve Müttefik Almanya

Her ne kadar Osmanlı Devleti ve özellikle Rusya Türkleri aydınları, Türkçülük mefhumunu belirginleştirmeye çalışıyor ve hayata geçirilme şeklini aralarında tartışıyorlar ise de, Birinci Dünya Harbi başladığında bu konu, henüz Osmanlı Devleti'nin dış politikasında gündemin birinci maddesini işgal etmiyordu. Osmanlı Devleti bu sıralar, Limni Adası da dâhil olmak üzere bütün Ege Adalarının Yunanlılara verilmesi meselesiyle meşgul oluyordu. Zira 13 Şubat 1914'teki Londra Antlaşması'nın beşinci maddesine göre, Ege Adalarının Yunanistan'a verilmesi Büyük Devletler tarafından kabul edilmişti. Fakat bunu bir türlü kabullenemeyen Osmanlı Devleti, hiç olmazsa bu adaların bir kısmına, ya direkt Yunanistan'la anlaşarak ya Büyük Devletlerin yardımıyla, diplomatik yollardan ya da son çözüm olarak savaş yoluyla tekrar sahip olmak istiyordu. Bu sebeple Yunanistan ile yapılacak herhangi bir savaş durumunda, tekrar bir Balkan blokuyla karşılaşmamak için, Bulgaristan ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştı.

Bulgaristan ile saldırmazlık antlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti heyetinde bulunan Cemal Paşa, bu antlaşmanın önemi için hatıratında şöyle diyor: *"Bulgaristan ile antlaşma imzalamış olmamız, bizim için gerçekten önemli idi; çünkü er veya geç bizim Yunanistan ile savaşa gireceğimiz belli idi. Limni (Lemnos), Midilli (Mytilene) gibi Ege Adalarının Yunanistan'a verilmesi bizim için imkânsızdı. Bundan dolayı, Yunanistan'la yapacağımız bir savaşta, Bulgaristan'ı tekrar Yunan tarafında görmemek için gerekli olan hazırlıkları yapmak bizim için gerekli idi. Ayrıca, Bulgaristan'ın Makedonya konusunda rahat durmayacağını ve buradaki halkları bağımsızlıkları için*

ayaklandırmaya zorlayacağını biliyorduk. Biz böyle bir durumda kârlı çıkmak istiyorduk ve ikinci bir Balkan blokunu karşımızda görmek istemiyorduk"²⁴¹.

Bu adaların tamamının Yunanistan'a verilmesine Rusya da karşı çıkıyordu. Bunu iyi değerlendirmeye çalışan Osmanlı Devleti, hemen Rusya ile diplomatik ilişkiye girerek, onun desteğini almaya çalıştı. Bunun sonucunda, Rusya ile önce Mayıs 1914'te Ermeniler konusunda anlaşmaya varıldı ve hemen akabinde de Enver Paşa, Ağustos'ta Rusya'ya bir ittifak teklifinde bulundu²⁴². Aslında Rusya'ya yapılan bu ittifak teklifi, 2 Ağustos Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'nı gizlemek ve Osmanlı Devleti'nin hala tarafsız olduğu mesajını Rusya'ya vermek amacını taşıyordu. Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ittifak teklifinde bulunacağını muhtemelen önceden Almanlara bildirmişti.

Osmanlı Devleti bir taraftan Rusya ile antlaşmanın yollarını ararken, diğer taraftan da, Karadeniz'deki üstünlüğü Ruslara bırakmamanın ve Yunanistan'la çıkacak muhtemel bir savaşta, ihtiyaç duyulan güçlü bir donanmanın oluşturulmasının tedbirlerini alıyordu. Nitekim bu konuda en büyük ümidi de İngiltere'ye ısmarlamış olduğu, "*Sultan Osman*" ve "*Reşadiye*" adlı savaş gemileri idi. Antlaşmaya göre "*Sultan Osman*" Temmuz 1914'te ve "*Reşadiye*"de 1915 yılı başlarında Osmanlı Devleti'ne teslim edilecekti. Böylece 1915 yılı başlarından itibaren, Osmanlı donanması, Cemal Paşa'nın yaptığı diğer bazı yeniliklerle birlikte güçlü kılınacaktı. Ancak Ağustos 1914'te, "*Sultan Osman*" gemisinin taksitlerinin tamamının ödenmiş olmasına rağmen,

241 Bkz. Djemal Pascha, *Erinnerungen Eines Türkischen Staatsmannes*, 2. Baskı, Drei Masken Verlag, München 1922, s. 55.

242 Jäscke, a.g.m., s. 9. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Ermeniler konusunda imzalanan 8 Şubat tarihli bu antlaşmanın tam metni için bkz. Djemal Pascha, a.g.e., s. 349 - 351.

İngiltere Bahriye Nâzırlığı tarafından her iki Osmanlı savaş gemisine el konulduğu açıklanmıştır. Dönemin Bahriye Nâzırı olan Cemal Paşa, İngiltere'nin bu gemileri vermemesinin şokunu hatıratında şöyle dile getiriyor: “1 veya 2 Ağustos'ta, Türkiye ‘Sultan Osman’ın son taksitini ödedikten yarım saat sonra, İngiliz Bahriye Nâzırlığı tarafından bu gemiye Türk bayrağının çekilmesi önlendi ve ‘Sultan Osman’ ile ‘Reşadiye’ gemilerine el konuldu. Bu acı haberi aldığımda, duymuş olduğum acı ve kederi hayatım boyunca unutamayacağım.”²⁴³

Savaşın başlaması ve 2 Ağustos 1914 Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'nın gizlice imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında da bazı değişiklikler oldu. Almanya, Balkanlar'da kendi yanında yer alacak bir Osmanlı, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan ittifakı arzu etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları üzerinde hak iddia etmesi, böyle bir ittifakın önünde engel teşkil ettiğinden, Osmanlı Devleti'nin bu isteğinden vazgeçmesi veya en azından bunu ertelemesi gerekmekteydi. Ege Adalarından şu anda bir şey koparamayacağını anlayan Osmanlı Devleti, Almanya'nın da teşvikiyle bütün dikkatini Doğu'ya çevirdi.

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, Sait Halim Paşa'ya 6 Ağustos 1914'te: “Eğer Almanya, savaştan galip çıkıp düşmanlarına barış antlaşmasını dikte ettirecek olursa, Türkiye'nin Rusya'daki Müslümanlarla ilişki kurması için, Doğu sınırında düzenlemeler yapmasına yardımcı olacağını taahhüt etmektedir”²⁴⁴ garantisini veriyordu. 2 Ağustos Osmanlı-Alman gizli antlaşmasından sonra Sait Halim Paşa'nın isteğiyle, Osmanlı Devleti'ne

243 Bkz. Djemal Pascha, *a.g.e.*, s. 124.

244 Wallach, *a.g.e.*, s. 141-142; Jächke, *a.g.m.*, s. 11; Sabis, *a.g.e.*, s. 108-109; Bihl, *a.g.e.*, C. I, s. 127.

Almanya'nın vermiş olduğu bu taviz, bir taraftan Almanya ile ittifaka isyan eden kabine üyelerinin başta Cavit Bey ve Sait Halim Paşa olmak üzere - yatışmasını sağlamış, diğeri taraftan da Enver Paşa gibi savaşa hemen girmekte tereddüt edenlerin karar vermelerini etkilemiştir.

Bu noktada sorgulanması gereken, Almanya'nın neden Osmanlı Devleti'ni doğuya yönlendirdiğı ve neden ona doğuda sınırlarını genişletmesinin mümkün olabileceğini bildirdiğidir? Kanaatimizce bu sorunun cevabını temelde iki nedende görebiliriz: Birincisi, Almanya'nın Balkanlar'da, savaş başladığında kendi yanında yer alacak bir Osmanlı, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan ittifakını planlamasıyla ilgiliydi. Böyle bir ittifakın hayata geçirilmesi ancak bu devletlerarasındaki problemlerin çözülmesiyle mümkündü. Dolayısıyla Almanya, Osmanlı Devleti'nin, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ı rahatsız edecek şekilde, Balkanlarda genişleme isteklerine karşılık, Doğuda daha çok Rusya'nın aleyhine bir sınır değişikliğini gerçekleştirmesini uygun görüyordu. Hem bu şekilde Almanya'nın beklentisi olan Osmanlı Devleti'nin bir an önce fiilen savaşa girmesi ve Rusya'ya harp ilan etmesi de sağlanabilirdi.

İkinci temel neden ise Almanya'nın “Doğu” (Ostpolitik) ve “İslam” politikalarıyla ilgiliydi. Birinci Dünya Savaşı başladığında II. Wilhelm'in önemli savaş hedeflerinden biri Almanya'yı bir dünya gücü haline getirmek, diğeri ise İngiliz ve Rus İmparatorluklarının dünyadaki gücünü zayıflatmaktır²⁴⁵. II. Wilhelm'e göre, İngiltere ve Rusya'nın gücü onların doğudaki sömürgelerini isyana teşvik ve tahrik etmek suretiyle zayıflatılabilirdi. Bu sömürgelerin çoğu ise Müslüman halklardan oluşuyordu. Esasen Alman İmparatorluğu'nun doğudaki Müslüman sömürge halklarına olan

245 Fischer, *a.g.e.*, s. 27-31.

ilgisi savaş öncesine kadar iniyordu. II. Wilhelm iktidarı ile birlikte (1888–1918) Almanya’dan, İngiliz ve Rus hâkimiyetindeki İslâm topraklarına, buradaki Müslüman halkların yaşantısını daha yakından tanımak ve Alman Dışişlerine rapor etmek, ayrıca Almanya’nın İngiltere’yi buralarda nasıl zayıflatabileceğini araştırmak ve İngiltere ile Rusya aleyhine propagandalar yapmak maksadı ile çok sayıda “*bilim adamı*” ve “*bürokrat*” gönderilmişti ve bunların sayısı gün geçtikçe artıyordu²⁴⁶. Bunlardan Almanya’nın Kahire Konsolosluğu’nda ateşe olarak görev yapan Max Freiherr von Oppenheim²⁴⁷, 5 Temmuz 1898’de Başbakanlığına yazdığı bir raporda; Müslümanlar arasında yardımlaşmanın güçlü olduğunu ve eğer Osmanlı sultanına cihat ilan ettirilebilirse 260 milyon Müslüman’ın Almanya’nın doğudaki hedeflerine ulaşması için faydalı olabileceğini belirtiyordu²⁴⁸. Zaten İngiltere’yi İslâm ülkelerindeki sömürgelerinde zayıflatmayı düşünen Kayzer II. Wilhelm de, yaklaşık üç ay sonra, Ekim 1898’de Osmanlı Devleti’ni ikinci defa ailesiyle birlikte ziyaret ettiğinde Şam’da, her iki devletin ileride daha

246 Doğu ve İslam ülkelerine resmi veya bilim adamı sıfatıyla giden ve genelde arkeoloji, dil, teoloji, tarih ve coğrafi konularda araştırmalar yapan bu kişilerin önde gelenlerinin biyografileri ve yaptıkları çalışmaların detayı hakkında bkz. Littmann, Enno, *Der Deutsche Beitrag zur Wissenschaft vom Vorden Orient*, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart ve Berlin 1942.

247 Von Oppenheim hakkında geniş bilgi için bkz. Treue, Wilhelm; “Max Freiherr Von Oppenheim. Der Archäologe und die Politik”, *Historische Zeitschrift* 209 (1969), s. 37-74. Nacrichtenstelle für den Orient hakkında toplu bilgi için bkz. Schabinger, Karl Emil, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter. Erlebnisse eines kaiserlichen Dragomans*, Baden-Baden 1967. Hagen, Gottfried, *Die Türkei im Ersten Weltkrieg. Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch - türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg*, (Yayına hazırlayan, Anton Schall), Frankfurt 1990, s. 35-42.

248 PA-AA, *Orientalia Generalia*, Nr. 9 Nr. 1. Berichte des Freiherrn von Oppenheim über orientalische Verhältnisse, Bd. 3. Oppenheim Bericht Nr. 48 an Reichkanzler Hohenlohe-Schillingsfürst, 5. 7. 1898. Krş. Bihl, Wolfdieter, a.g.e., C. I, s. 40.

sıkı ilişkiye gireceğinin işaretini veriyordu: “*Burada bütün zamanların en kahraman askerî Sultan Selâhattin’in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamit’e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon Müslüman bilsinler ki Alman İmparatoru onların en iyi dostudur*”²⁴⁹ diyerek Osmanlı Devleti ile birlikte, dünyadaki “300 milyon Müslümanın” koruyuculuğunu üstlendiğini ilan ediyordu.

Bu söylemlere paralel olarak Almanya bu tarihten itibaren Bağdat Demir Yolu Projesi’nin yapımı için önemli imtiyazlar elde etmişti. Dolayısıyla Alman İmparatorluğu’nun “*Doğu’ya Yönelmesi*” (Drang Nach Osten) ve İslam halklarına yönelik politikaları başta siyasi, ekonomik, stratejik ve askerî olmak üzere çok yönlü bir şekilde aşamalı olarak yürütülüyordu. “*Drang Nach Osten*” kavramı, Alman yayılmacılarının 19. yüzyıldan itibaren ortaya attıkları ve Almanya’nın Doğu özlemini ve Doğu’ya yönelmesi gerektiğini ifade eden bir kavramdı. Bu yayılmacılara göre Almanya Doğu’ya nüfus dahi ihraç edebilirdi ve bu yolla Doğu’da Alman kolonileri oluşturulabilirdi. Alman yayılmacılığının önemli savunucularından biri olan Dr. Paul Rochrbach’a göre: “*Almanya’nın geleceği Doğu’dadır... Türkiye’de... Mezopotamya’da... Suriye’dedir*”²⁵⁰.

Daha savaş resmen başlamadan kısa bir süre önce, 29 Temmuz 1914’te İstanbul’daki Alman Askeri Misyonu’ndan gelen ve herhangi bir savaş durumunda Osmanlı Devleti’ndeki Alman subaylarının Almanya’ya dönmek istediklerini

249 Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1983, s. 67.

250 Hopkirk, Peter, İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun (Çev: Mehmet Harmanacı), İstanbul 1995, s. 1’den Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya. Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003. s. 33.

belirten Liman von Sanders'in telgrafına Kayser II. Wilhelm: "...(*Onlar*) *kalmalıdır. İngiltere'ye karşı da savaşı ve ayaklanmayı körüklemelidir. Türkiye ile ittifak çalışmalarımızdan daha habersiz...*"²⁵¹ diye not düşüyordu. Böylece II. Wilhelm, Osmanlı Devleti'ndeki Alman subayları Müslüman halkların İngiltere'ye karşı kıskırtılmasında önemli bir araç olarak görüyordu.

Aynı şekilde yine Kayzer II. Wilhelm, bir gün sonra, 30 Temmuz 1914'te Almanya'nın Petersburg Büyükelçiliği'nden gelen bir telgrafın kenarına şu notu düşüyordu: "*Artık bütün bu faaliyetler (İngiliz Politikası) bütün çıplaklığıyla açığa çıkarılmalı ve onun Hristiyan barışçıl maskesi düşürülerek, barış konusundaki ikiyüzlülüğü teşhir edilmelidir. Türkiye'deki ve Hindistan'daki konsolosluklarımız ve ajanlarımız bütün Müslüman dünyayı bu nefret edilen, yalan söyleyen, vicdansız alçak halka (İngilizler) karşı, ayaklanmayı başlatmak zorundalar; çünkü biz savaşa bulaşacak olursak İngiltere en azından Hindistan'ı kaybetmelidir*"²⁵².

Almanya'nın bu genel savaşta İngiltere ve Rusya'ya karşı, onların sömürgelerindeki Müslüman halkı nasıl ve nelerde kullanmayı düşündüğü artık açıklık kazanmaya başlamıştı. 2 Ağustos 1914'te yani Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasında gizli ittifak antlaşması imzalandığı gün, Osmanlı Devleti'ni kendi saflarına tamamen çekmişliğin vermiş olduğu rahatlıkla Alman Genelkurmay Başkanı General von Moltke²⁵³, Kayzer II. Wilhelm'in yukarıdaki

251 Fischer, *a.g.e.*, s. 110.

252 *Die deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914 (D.D.)*, ed. Montgelas, von Graf Max, Schücking, Walter, C. II, Berlin 1919, Nr. 401, s. 130. Krş. Gehrke, Ulrich, *a.g.e.*, s. 1.

253 Helmuth Graf von Moltke, 1835 ile 1839 yılları arasında Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş olan Mareşal von Moltke'nin yeğeni olup, Birin-

sözlerine paralel olarak, Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu bir yazıda: “...Eğer İngiltere bize karşı savaşa girecek olursa Hindistan'da İngilizlere karşı ayaklanma körüklenmek zorundadır. Aynısı Mısır'da da yapılmalıdır... İran'ı da eğer mümkün olursa Türkiye ile beraber uygun bir zaman da Rus nüfuzundan kurtarmak için harekete geçmek gereklidir...”²⁵⁴ demektedir. Yine 5 Ağustos 1914'te Dışişleri'ne gönderdiği bir yazısında Moltke: “...En önemlisi... Hindistan, Mısır ve Kafkasya'daki ayaklanmalardır. Türkiye ile imzalamış olduğumuz anlaşma sayesinde Dışişleri bu düşünceleri gerçekleştirebilecek durumda olmalı ve İslâm fanatikliğini teşvik etmelidir...”²⁵⁵ diye yazıyordu. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girer girmez hemen Kafkas ve Kanal cephelerinde saldırı planları yapmasının temel nedeni de ortaya çıkmış oluyordu.

Almanya'nın Müslümanları ayaklanmaya kışkırtmasındaki beklentisi, özellikle İngiliz İmparatorluğu'ndan Mısır ve

ci Dünya Harbi başladığında Alman Genelkurmay Başkanı idi (Chef des Generalstabes). Kayzer II. Wilhelm'in yakın çevresinde yer alan Moltke, Alman Ordularının “Schlieffenplan” ı uygulayarak bu genel savaşı kısa bir sürede galibiyetle bitireceğine inanıyordu. Bu plana göre, Alman Orduları Belçika üzerinden Fransız ordularına geniş bir alanda saldırarak, büyük ve tek bir muharebede bu orduyu yok edecekti. Savaş sonrasında da çok tartışılan, Schlieffen tarafından ortaya konan ve von Moltke'nin de uygulamak istediği bu plan, Alman Genelkurmay'ınca istenilen sonucu vermedi. 5-12 Eylül tarihleri arasında, Paris'e 50 km. uzaklıktaki Marne'de yapılan savaşlarda Fransızlar Alman ordularını durdurmayı başardı ve Almanlar Fransız ordusunu yok edemedi. Bu da Birinci Dünya Harbi'nin uzamasına neden oldu. Marne yenilgisinde kendini sorumlu gören Moltke'nin psikolojik yapısı bozuldu. Her ne kadar 1914 yılı sonuna kadar resmen Genelkurmay Başkanı olarak kaldıysa da, 14.09.1914'den itibaren Alman ordularını yönetme görevini General Erich von Falkenhayn'a devretti. Bkz. *Neue Deutsche Biographie*, Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, C. XVIII, Duncker & Humblot, Berlin 1997.

254 Gehrke, a.g.e., s. 22.

255 Fischer, a.g.e., s. 113.

Hindistan'ın, Rus İmparatorluğu'ndan ise Kafkasya'nın koparılması ile ilgiliydi. Bu ülke halklarının büyük bir kısmını Müslümanlar oluşturuyor ve dini liderleri, Osmanlı Devleti'nin padişahı yani halife-sultan idi. 2 Ağustos 1914'te gizli olarak imzalanmış olan Alman-Osmanlı İttifak Antlaşmasıyla Kayzer II. Wilhelm, Müslüman halkları İngiliz ve Rus İmparatorluklarına karşı ayaklandırma düşüncesini gerçekleştirebilme yolunda Müslümanların en büyük dini makamı, halife ile müttefik olmakla bir adım daha atmış oluyordu. Şimdi sıra halifeyle bu konuda aktif iş birliği yapmaya gelmişti. İşte Almanya'nın, bizim yukarıda bahsettiğimiz, *“savaş kazanıldığı taktirde Osmanlı Devleti'ne doğuda sınırlarını genişletme imkânı sunmasını”* sözünü bu bağlamda değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. II. Wilhelm, İslam politikasını gerçekleştirebilmek için halifeye ihtiyaç duyuyor ve buna karşılık da Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'da sınırlarını genişletme ve Mısır'a tekrar sahip olma vaadinde bulunuyordu. Özellikle Kafkasya Turan'a giden yol üzerinde bulunması hasebiyle Enver Paşa için heyecan kaynağıydı.

Bu bağlamda, Kayzer II. Wilhelm, 15 Ağustos 1914'te Osmanlı Orduları Başkomutan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafında *“...Türkiye hemen saldırıya geçmelidir. Sultan hazretleri aynı zamanda halife olarak Asya, Hindistan, Afrika ve Mısır'daki Müslümanları cihata çağırmalıdır...”*²⁵⁶ diyordu. Savaşın başlamasıyla birlikte, 2 Ağustos 1914'te Dışişleri Bakanlığı'nda, bakanlık müsteşarı olarak göreve getirilen Oppenheim 18 Ağustos 1914'te Başbakanlığına: *“..Ancak Türkiye Mısır'a karşı harekete geçer ve Hindistan'da başlamış*

256 PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11. Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde im Kaukasus, Bd.1. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Berlin, den 04.09.1914.

olan ayaklanmalar körüklenebilirse İngiltere zayıflamış olur...”²⁵⁷ diye yazıyordu.

İstanbul’daki Alman Büyükelçisi Wangenheim da bunlara paralel olarak, Enver Paşa’nın Eylül ayı başında Arap şeyhlerine tehdit mahiyetinde bir telgraf gönderdiğini ve bu telgrafa cevap olarak, şeyh oğullarının Enver Paşa’yı hediyelerle ziyaret edip, babalarının Osmanlı Devleti emrine amade olduklarını söylediklerini ve İngilizlere karşı harekete geçmeye hazır bulunduklarını ifade ettiklerini, 4 Eylül 1914’te Berlin’e bildiriyordu. Buna göre, İbn-i Suud (Kuveyt şeyhi de emrinde olmak üzere, Basra ve Kuveyt üzerine), İbn-i Reşit, İmam Yahya ile birlikte Yemen’den Aden’e karşı harekete geçmek istiyordu. Seyyit İdris ise Mısır için düşünülüyordu. Bunların dışında Tunus’un Güney ve Cezayir’deki şeyhlerin de ayaklanmalara katılmaları sağlanacaktı. Yine bu telgrafta Hindistan ve İran’da güvenilir kişilerle ilişkilerin kurulduğu, Kafkasya’nın bütün bölgelerinde ayaklanmaların hızlı bir şekilde organize edildiği ve şu anda Harbiye Nâzırlığı’nda İslami Hareketler Merkezi’nin²⁵⁸ büyük bir gayretle çalışmakta olduğu dile getiriliyor; ancak Enver Paşa’nın hazırlıkları uzun zaman gerektirecek olan bazı ayaklanmaların daha hazırlık aşamasında

257 Bihl, a.g.e., C. I, s. 41.

258 İslami Hareketler Merkezi hakkında Ali İhsan Sabis Paşa şunları yazmaktadır: “...Başkumandan Vekili yaverlerinden Suvari Binbaşısı Mümtaz Bey’i Suriye’ye göndererek, orada para kuvvetiyle gönüllü mücahitler teşkiline memur etmişti. Irak’ta ve Kafkas Cephesi’nde bu çeşit kuvvetlerle Teşkilatı Mahsusa taburları kurulmağa başlanmıştı. Bunlardan karargâhı umumi haberdar değildi. Harbiye Nezaretinde, Enver Paşa’nın emri altında çalışan bir büro tarafından bu işler yapıldı....Binbaşı Süleyman Askeri Bey’in nezareti altında gönüllü kuvvetler teşkiline çalışıldığını ve bunlarla Irak’ta, Suriye’de, Kafkas Cephesi’nde İngilizlerle Rusların arkalarında akınlar yapılmasının düşünüldüğünü...”. Bkz. Sabis, a.g.e., s. 34-35.

iken Almanya'nın savaşı bitirmesinden endişe duyduğu da ifade ediliyordu²⁵⁹.

Oppenheim, Kayzer II. Wilhelm'i de etkileyen Ekim 1914'teki 136 sayfalık raporunda, bütün İslâm ülkelerinde İngiliz, Rus ve Fransız hâkimiyetine karşı başlatılacak olan ayaklanmaların bir tasvirini yapmakta idi. O: "...*Düşman-ların hükümranlığı altında yaşayan Müslümanları ayaklandırmamızın birinci şartı(nın), bütün Müslümanların halifesi olan Türk Sultanıyla sıkı bir çalışmaya girmekten...*" geçtiğine inanmaktaydı. Önem derecelerine bakılacak olursa Oppenheim Mısır ve Hindistan'daki ayaklanmaları birinci; Osmanlı'nın Ruslara karşı Kafkasya'daki savaşlarını ikinci; Tunus, Cezayir ve Fas'ta Fransızlara karşı gerçekleştirilecek olan ayaklanmaları da üçüncü derecede dikkate değer bulmaktaydı²⁶⁰.

Bu rapora göre, Müslüman halkın ayaklandırılması hususunda halife ile sıkı iş birliğine girecek olan Almanya, bu konudaki görev taksimlerini de yapmıştı. Buna göre, birinci derecede önemli olan Mısır ve Sudan'daki Arap Bedevileri ile Senusi Tarikatı mensuplarının ayaklanmalarını Osmanlı subayları organize edecekti. Almanya ise Osmanlı Devleti ile iş birliği ederek Süveyş Kanalı üzerinden İngilizlere karşı saldırıya geçecek ve bu şekilde İngiltere'nin Kuzey Afrika'dan atılmasını sağlayacaktı. Ayrıca Almanya kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'de posta teşkilatı kurarak, Müslüman halkın desteğini alacaktı. Rusya'ya karşı yapılması gerekenlere gelince; Osmanlı Devleti ve Alman İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu himayesi altında yaşayan

259 Bkz. PA-AA, *Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr., Unternehmungen ..., Bd. 1. Der K. Botschafter an Auswärtigen Amt, Therapia, den 04. September 1914.

260 PA-AA, *Der Weltkrieg*. Nr. 11 Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde. Allgemein, Bd. 2. Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde. Krş, Treue, a.g.e., s. 61-64.

Müslümanların bulundukları bölgelerde (Kırım, Kazan, Ufa, Orenburg, Kafkasya ve Orta Asya) ayaklanmaları ateşleyecek iyi bir propaganda çalışmasını beraber yürüteceklerdi²⁶¹.

Oppenheim'a göre, Kafkasya'daki Müslümanlar savaşçı bir yapıya sahip olmakla beraber, Ermeniler ve Gürcüler "... *korkak ve entrikacı...*"²⁶² idiler. Daha önce Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Çerkez, Çeçen ve Müslüman Gürcülerden 20–30 bin kişilik bir grup organize edilerek Ruslara karşı ayaklandırılacaktı. Azerbaycanlı gazete sahibi ve sanat dostu bir milyoner Hacı Zeynel Abidin Tagiyef'in²⁶³ desteğiyle Bakü'deki petrol tesislerinin bir kısmı bombalanarak kullanılmaz hale getirilecek ve Osmanlı Devleti, İran ve Afganistan ile birlikte, Rusya ve İngiltere'ye karşı bir ittifak cephesi oluşturacaktı. Hindistan 66,6 milyon Müslüman nüfusuyla (o zamanki toplam nüfusu 217,6 milyon) savaşın sonucunu direkt olarak etkileyecek ülkelerden biriydi. Afganistan, Mekke, Medine ve Türkiye Müslümanları, istedikleri taktirde, Hindistan Müslümanları üzerinde etkili olabileceklerdi.

Bu yazısında Müslüman halkların nasıl ve ne aracılığıyla ayaklandırılacağını, yapılabilecek veya yapılması gerekli olanları en ince detaylarına kadar anlatan Oppenheim, "*Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar Müslüman halkların ayaklandırılması şarttır. Bunun için de en büyük silahımız İslâmdır*"²⁶⁴ diye devam etmekteydi. Müslümanların ayaklanmalarında kimlerin neler kazanacaklarına da

261 Aynı belge.

262 PA-AA, *Der Weltkrieg*. Nr. 11 Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde. Allgemein, Bd. 2. Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde.

263 Geniş bilgi için bkz. Munschi, Hilal, *Die Republik Aserbeican*, Berlin 1930.

264 PA-AA, *Der Weltkrieg*. Nr. 11 Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde. Allgemein, Bd. 2. Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde.

değinen Oppenheim, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da kaybettiği yerlere, Ege Adalarına ve özerk yönetilmek şartıyla Mısır'a tekrar sahip olabileceğini, İran ve Afganistan'ın bağımsız, Hindistan'ın da hiç olmazsa otonomi elde edebileceğini söyleyerek yazısına şöyle son vermekteydi: “*Şu andaki savaşta Müslümanların saldırıya geçmesi İngiltere için ağır bir darbe olacaktır. Biz İngiltere'nin çökmesi için her şeyi yapmalı ve bütün imkânları kullanmalıyız*”²⁶⁵.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, daha savaş başlamadan, Kayzer II. Wilhelm ve Alman Dışişleri, sultan-halife olan Osmanlı padişahının İslâm dünyasında etkileyici bir siyasi ve dinî nüfuza sahip olduğuna inanıyorlar ve Osmanlı padişahının bu nüfuzunu kullanarak, sömürge altındaki Müslümanları ayaklandırabileceklerini düşünüyorlardı. Nitekim Almanların isteği doğrultusunda, 11 Kasım 1914'te “*Osmanlı Ordusu Başkumandanı, Sultan ve 300 milyon Müslümanın halifesi*” sıfatıyla Sultan Mehmet Reşat (1909–1918) orduya ve donanmaya gönderdiği iradesinde yıllardır İngiliz, Fransız ve Rus zulmü altında ezilen Müslümanların hak etmedikleri bu durumlarına son vermek için, bütün Müslümanları “*Cihata*” çağırıyordu. Padişah bu iradesinde, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan ettiği halde Rus donanmasının Karadeniz'e inerek İstanbul Boğazı'nın çıkışını mayınladığını, devletin bazı gemilerini bombalamak suretiyle Osmanlı Devleti haklarına tecavüz ettiğini, bu olaydan dolayı özür dilemesi gerekirken, İstanbul'daki büyükelçisini çektiğini ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kestiğini bildirmiştir. Aynı şekilde İngilizlerin de Çanakkale Boğazı'nı zorladıklarını belirten Sultan, Osmanlı Devleti'nin Alman ve Avusturya-Macaristan

265 Aynı belge.

İmparatorluklarıyla birlikte vatanını savunmak mecburiyetinde kaldığını açıklamıştır²⁶⁶.

Hemen akabinde de, 14 Kasım 1914'te Fatih Camii'nde Şeyhülislam Hayri bin Avni el-Ürgübi'nin (Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi) cihadın farz-ı 'ayn olduğunu belirten fetvası²⁶⁷, bir bayram havası içinde okunmuştur. Beş bölümden oluşan fetva, farklı diller konuşan Müslümanların anlayabilmeleri için dört değişik dilde (Arapça, Farsça, Tatarca ve Hinduca) 500 000 adet basılarak, Hindistan ve Kuzey Afrika'ya dağıtılmak üzere, bir kısmı da Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, Fatih Camii'nde fetva okunup namaz kıldıktan sonra yaklaşık 50 000 kişilik bir grubun ellerine Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı bayraklarını alarak bu olayı marşlarla kutladıklarını yazmıştır ²⁶⁸.

Anlaşılabacağı üzere cihat, bu defa mahiyeti itibariyle İslâm dinini yaymaktan ziyade, 90–100 milyonu İngiliz (sadece 70 milyona yakını Hindistan'da), 19–20 milyonu Rus ve 15 milyonu Fransız esaretinde olan yaklaşık 140 milyona yakın Müslümanı, esaretten kurtarmayı ve İslâm ülkelerine saldırmış olan düşmanlara karşı savaşarak İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'ni savunmayı ve onun gücünü artırmayı hedefliyordu²⁶⁹. Bu nedenledir ki cihat bütün gayri müslimlere karşı değil, sadece fetvada adı geçen İngiltere, Rusya, Fransa, Sırbistan ve Karadağ hükümetlerine karşı ilan edilmişti. İtalya ise bu tarihte henüz tarafsız olduğu için fetvada adı yer almamıştı. Öte yandan, fetva metninin

266 Bkz. *Europäische Geschichtskalender*, 55 (1914), s. 881–882.

267 Fetvanın metni için bkz. Bayur, *a.g.e.*, C. III, Kısım I, s. 320–322.

268 Bkz. PA-AA, *Türkei 134*, Allgemeine Angelegenheiten, Bd. 33. Der K. Botschafter an Auswärtigen Amt, Therapie, den 15. November 1914.

269 Kaurimsky, Emrich von, „Der Heilige Krieg vom Scheriatrechtlichen Standpunkte“, *Österreichische Monatsschrift für den Orient*, 41 (1915), s. 24.

tamamında gayr-i müslim sözcüğünün hiç kullanılmamış olması dikkat çekicidir²⁷⁰. Zira Osmanlı Devleti'nin müttefikleri de gayr-i müslimdi. Fetvada, bütün Müslümanlardan esas itibariyle istenen halifenin müttefikleri olan ve İslâm ülkelerini koruyan Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerine yardımcı olmalarıydı. Aksi halde bu devletlere karşı savaşacak olanlar cezalandırılacak ve cehennem ateşinde yanacaklardı.

II. Wilhelm'in isteği ve desteği doğrultusunda ilan edilmiş olan cihat beraberinde bir sorunu da getirmişti. O da “...pek çok Müslüman, bir Hıristiyan hükümdarının kendi inancından olanlara yönelik bir cihadı neden başlatıp desteklediğini soracaktı. Wilhelm'in, aralarında ünlü Doğu uzmanları da olan danışmanları buna hazır dılar. Doğu'nun cami ve pazar yerlerinde, Alman İmparatoru'nun gizlice İslam dinini seçtiği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Hatta, kendisine verdiği adla Hacı Wilhelm Muhammed, kılık değiştirerek Mekke'ye hacca bile gitmişti. Daha sonraları, tüm Alman ulusunun, imparatorlarının örneğini izleyerek, toplu halde İslamiyet'i seçtikleri söylentisi de yayılacaktı. Bütün bunların amacı, sıradan Müslümanların kafalarında Almanya'nın rolünü meşrulaştırmaktı”²⁷¹.

Almanlar, gerek kendi propagandistlerinin ve gerekse İstanbul'da iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin etkisiyle, “cihat” çağrısıyla İslâm ülkelerinden büyük beklenti içerisine girmişlerdi. Zira onlar, Müslümanların ayaklanmasıyla birlikte İngiliz, Fransız ve Rus ordularının bir kısmının bu ayaklanmaların bastırılmasında kullanılacağını,

270 Kendi ülkelerini sömüren ve bağımsızlıklarını engelleyen güçlere karşı savaşmayı emrettiği için fetvanın milliyetçilik yönü olduğu da savunulmuştur. Bkz. Hartmann, Martin, “İslampolitik”, *Koloniale Rundschau*, Band 11-12 (1914), s. 587.

271 Kılıç, a.g.e., s. 24.

böylece de Batı Cephesi'nde Almanya'ya ve Avusturya-Macaristan'a karşı cepheye sürecekleri asker sayısının azalmış olacağını hesaplıyorlardı. Almanya'nın cihat ilanından ve Osmanlı Devleti'nden neler beklediğini, dönemin Almanya İslâm politikasını ve propagandasını yürütenlerin ileri gelenlerinden biri olan ve Enver Paşa'yı Berlin'deki Askeri Ataşeliği görevinden beri iyi tanıyan Ernst Jäckh'in²⁷² 20 Ağustos 1914 tarihli şu ifadesinde görmek mümkündür: "...Türk güçleri karadan ve denizden Rusya'ya saldırarak Kafkasya'dan Kırım'a kadar olan Müslüman halkların ayaklanmasına ve Rus hükümranlılığı altından kurtulmasına yardımcı olabilir... İran 10 milyon nüfusuyla Rusya'ya ve İngiltere'ye karşı harekete geçmeyi bekliyor. Rusya yaklaşık 20 milyon Müslümana, İngiltere 100 milyona yakın Afrika ve Asya Müslümanlarına hükmetmektedir. İslam böyle bir değişimin sağlanması ve Alman silahlarının muzaffer olması için dua ediyor"²⁷³.

Dağınık bir coğrafyada yaşayan ve Osmanlılarla, dolayısıyla halife ile ilişkileri farklı düzeyde olan bu İslâm toplumlarının hep birden aynı hedefe yöneleceği, Alman ileri gelenlerinde genel kanaat halini almıştı. Fakat çok geçmeden,

272 Ernst Jäckh, o dönemin ileri gelen oryantalistlerindendi. 1875'te doğmuş, Yakın-Doğu ve özellikle Osmanlı Devleti üzerinde uzmanlaşmıştı. 1912 yılından itibaren Berlin Üniversitesi'nde Türk tarihi üzerine seminerler vermiş ve 1915'te profesör olmuştur. Oriyantalizm üzerine kitaplar yayınlamıştır. Savaş esnasında Oppenheim ve Matthias Erzberg ile birlikte, Doğu'da Alman propaganda faaliyetlerini yürütecek olan "*Nachrichtenstelle für den Orient*"i kurmuş ve bu teşkilatın faal bir elemanı olarak Osmanlı Devleti'nde propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. PA-AA, *Türkei*, Nr. 134, *Allgemeine Angelegenheiten* Bd. 35, Weizsäcker an Zimmermann, No. 4385, 22.12.1915. Ayrıca Ernst Jäckh-Enver Paşa yakınlaşması, mektuplaşmaları ve bu mektupların Enver Paşa'nın şekillenmesindeki önemi için bkz. Koloğlu, Orhan, "Enver Paşa Efsanesi'nde Alman Katkısı II. İslam Dünyasını Alman Kültürü ile Harekete Geçirme ve Dr. Jaechh", *Tarih ve Toplum*, C.14, S.79 (Temmuz 1990), s. 49-56.

273 Hartmann, a.g.e., s. 82-83.

cihat ilanından hemen sonra, bu beklentilerin boşa çıktığı görüldü. Zira söz konusu edilen bu İslâm toplulukları arasında herhangi bir menfaat birliği olmadığı gibi, menfaat birliğini sağlayacak güçlü bir halife de yoktu. Mesela halifenin cihat ilanına rağmen, Mısır Müslümanlarının çoğu, kendi geleceklerini İngiltere'nin yanında gördüklerinden, İngiliz hâkimiyetini Osmanlı hâkimiyetine tercih ederek, İngilizlerle beraber hareket etmişlerdi. Öte yandan silah ve organizasyon eksikliği bu ayaklanmaların yerel mahiyette kalmasına neden olmuştu. Bu yerel mahiyetteki ayaklanmalara Osmanlı ordusunun destek vermek maksadıyla, Kafkas ve Süveyş-Kanal cephelerinde başlatmış olduğu savaşlardaki başarısızlıklar eklenince ve İngiliz, Fransız ve Rusların karşı propagandaları etkili olunca, gerek Almanya gerekse Osmanlı Devleti cihat ilanından beklediği sonucu alamamıştı.

Alman İmparatorluğu'nun "İslampolitik"i ile İttihatçıların "Türkçü" politikalarının ortak çalışmalarından biri de İran ve Afganistan'daki Müslümanları kendi taraflarına çekme girişimleriydi. Savaş başladığında İslâm ülkeleri arasında Osmanlı Devleti haricinde iki bağımsız devlet daha vardı: İran²⁷⁴ ve Afganistan. Bunlardan İran her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nda, 1 Kasım 1914'te tarafsızlığını ilan etmiş ise de kuzeyde Rus ve güneyde İngiliz baskısı altında bulunuyordu. Nitekim Rusların Osmanlı-İran sınırının her iki tarafındaki Kürt aşiretlerini, Ermeni

274 Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere ve Rusya, İran'ı himayelerine almak için kıyasıya mücadele veriyorlardı. Bu mücadelenin sonunda İngiltere ve Rusya 1907 yılında İran'ı üç bölgeye ayıran bir antlaşma yapmışlardı. Buna göre İran'ın kuzeyi Rus, güneyi İngiliz himayesine giriyordu. Ortada kalan bölge ise bağımsız İran olarak kalıyordu. Geniş bilgi için bkz. Kurtcephe, İsrail, Balçioğlu, Mustafa, "Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın İran Siyaseti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 271.

ve Nasturileri ayaklandırmak için harekete geçmeleri²⁷⁵ ve İngiliz nüfuzunun güneyde artarak devam etmesi, hem İran'ın tarafsızlığına gölge düşürüyor hem de İran ve Afganistan üzerindeki Osmanlı-Alman projelerinin uygulanmasına engel teşkil ediyordu.

Almanya, İran Şahı ile Afganistan Emiri'nin desteklerinin kazanılması halinde, Alman ve Türk subayları komutasındaki bu ülke ordularının Hindistan yönünde harekete geçirilebileceğini hesaplıyordu. Almanya bu amaca ulaşmak için bol altın dağıtıyor ve yerine getirilemeyecek vaatlerde bulunuyordu. İran ve Afganistan'ın kazanılması Osmanlı Devleti açısından da yararlı olabilirdi. Zira böyle bir politika Enver Paşa'nın, Kafkasya, Orta Asya ve Hindistan'daki Müslümanları Rus ve İngiliz boyunduruğundan kurtarma politikalarında yarar sağlayabilirdi.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya, cihat ilanına da dayanarak, İran'ı (Şiî olmasına rağmen) Osmanlı Devleti tarafında savaşa sokmağa çalışmıştır. Bu şekilde hem Osmanlının Kafkasya'daki yükü hafifletilecek hem de Afganistan ve Hindistan Müslümanlarının ayaklanmalarına İran'ın da yardımcı olması sağlanacaktı²⁷⁶. Nitekim 5 Nisan 1915'te Alman Genelkurmay Başkanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na Nadolny imzasıyla gönderilen bir yazıda²⁷⁷, İngiliz ve Rusların İran'ın tarafsızlığını dikkate almadan, İran'daki Alman faaliyetlerini güç kullanarak engelledikleri ve kendi nüfuz alanlarını sürekli genişleterek tehlikeli olmaya başladıkları belirtiliyordu. Bu tehlikenin ise ancak İran'ın tarafsızlığını kaldırıp, Osmanlı Devleti yanında

275 Kurtcephe-Balcıoğlu, a.g.m., s. 273.

276 Fischer, a.g.e., s. 113-114.

277 PA-AA, *Der Weltkrieg Nr. 11d secr.*, Unternehmungen....Bd. 5. Sektion Politik Berlin des Generalstabes an Auswärtiges Amt, 05.04.1915. Krş., Gehrke, a.g.e., s. 99-100.

savaşa girmesiyle bertaraf edilebileceği ve bu şekilde Kafkasya Müslümanlarına silah ve para yardımı yolunun açılacağı da ayrıca ifade ediliyordu.

Nitekim Wangenheim, 6 Ekim 1915'te, Osmanlı Devleti'nin Musul, Bağdat, Basra ve Irak Kolordusundan oluşturulan VI. Ordu Komutanlığı'na atanan Mareşal von der Goltz'e görevleri arasında “*İran kuvvetlerinin İttifak Devletleri ve Türkiye tarafında yer alması ve bu yönde İran'da gerçekleştirilecek bütün faaliyetlere başkanlık etmesi*”²⁷⁸ olduğunu da bildiriyordu.

Bu çabalar sonucu, her ne kadar Almanya ile İran arasında 6 ve 14 Eylül 1915 tarihlerinde İran'ın Rus ve İngiliz kuvvetlerine saldırması ve komşu devletler olan Afganistan ve Buhara'nın Rus nüfuzundan kurtarılması ve buna karşılık İran'ın Almanya'dan para ve silah yardımı ve savaş sonrası bağımsızlığını elde etmesi konularında bir anlaşma imzalandıysa da, bu antlaşma Almanların bu taahhütleri yerine getirememesi ve ayrıca İngiliz ve Rus güçleri karşısında zayıf kalan İran'ın saldırıya geçmeye cesaret edememesinden dolayı sadece kâğıt üzerinde kalmıştır²⁷⁹. İran'ı savaşa sokma çabalarının sonuç vermediğini gören Almanya, 1916 yılı başlarından itibaren İran'da daha çok ekonomik açıdan etkili olmaya çalışmıştır²⁸⁰.

278 PA-AA, *Türkei Nr. 159, Nr. 3*, Türkische Militärs, Bd. 38. Der K. Botschafter an Auswärtigen Amt, Pera, den 6. Oktober 1915.

279 Gehrke, *a.g.e.*, s. 172-175; Fischer, *a.g.e.*, s. 113-114.

280 Alman hükümeti, İran ile ekonomik ve politik ilişkilerini genişletmek için yüksek derecede bürokrat, konsolos ve banka müdürlerini bir araya getirterek 20 Ocak 1916'da Hamburg'da Alman-İran Ekonomi Derneği'ni (Deutsch-Persische Wirtschaftsverband e.V) kurdurur. Bu derneğin en önemli amacı, İranlı tüccar ve politikacıların ilgisini Almanya'ya çekmek ve Almanya-Osmanlı-İran üçlüsü ile ekonomik ve politik projeler geliştirmektir. Bkz. GStA, *Kgl. Pr. Gesandtschaft Hamburg Nr. 370*, s. 57-62, *Nr. 371*, s. 155-156, *Nr. 372*, s. 14.

Afganistan'daki Osmanlı-Alman ortak faaliyetleri konusuna baktığımızda da karşımıza *“Rauf Bey Müfrezesi”* çıkmaktadır. Daha Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmeden önce, Alman Genelkurmayı'nca planlanıp²⁸¹ Enver Paşa tarafından hayata geçirilen; amacı, İran, Afganistan ve Hindistan'da, İngiltere aleyhine propagandalar yapmak ve ihtilâller çıkarmak olan *“Rauf Bey Müfrezesi”* teşkil edildi. Şöyle ki 1914 yılı başlarında İngiltere'den dönen Bahriye Binbaşı Rauf Bey, Enver Paşa'yı ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında Enver Paşa kendisine *“...Afganistan'ı İngilizlere karşı harbe hazırlamak ve Hindistan'da tahriklerde bulunmak...”* maksadıyla bir heyet teşkil etmesi görevini vermişti. Ayrıca Enver Paşa, Alman İmparatoru'nun bu görev için daha önce İran Konsolosluğu yapmış olan von Vas Muss adlı Farsça bilen tecrübeli bir diplomatı sandık dolusu altınlarla İstanbul'a gönderdiğini görüşmesinde Rauf Bey'e söylemişti²⁸². *“Enver Paşa'nın bu görevi çok mühim bir vatanî hizmet sayması ve ancak kendisinin bu işi yapabileceği yolundaki ısrarı üzerine Rauf Bey çarnaçar bu görevi kabul”* ettiğini hatıralarında yazmaktadır²⁸³.

Enver Paşa, müfrezenin teşkili ile bizzat ilgileniyordu. Teşkil işlerini yürütmek üzere Harbiye Nezareti Şark Şubesi Masası Başkanı Binbaşı Ömer Fevzi Bey'i görevlendirmişti. Ömer Fevzi Bey, müfrezenin teşkiline seferberlikten hemen sonra gizli bir şekilde başladı. Müfrezenin komutanı Rauf Bey'in ismi, müfrezeye dahil olan subaylardan bile

281 Vogel, Renate, *Die Persien-und Afghanistan expedition Oskar Ritter v. Niedermayers 1915/16*, Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung, Bd. 8. Biblio Verlag, Osnabrück 1976.

282 Kurtcephe-Balcıoğlu, “Birinci Dünya Harbi Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi -”, OTAM, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 249.

283 Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, C. I, S. 1, s. 17, Mart 1962'den Kurtcephe-Balcıoğlu, a.g.m., s. 249.

gizli tutuluyordu. Rauf Bey'in şahsının bu heyette tanınması halinde İngilizlerin hareketi anlayacaklarından şüpheleniliyordu. *"...Gizlilik o dereceye varmıştı ki, heyete dahil olan subaylar dahil oldukları heyeti, hatta teşkil eden arkadaşlarını, görev ve amaçlarını bilmiyor ve Fevzi Bey'e de soramıyorlardı"*²⁸⁴.

Rauf Bey müfrezesi üç katile halinde teşkil edilmişti. İlk katile 15 Eylül 1914'te trenle İstanbul'dan hareket etmiş, 19 Eylül'de Halep'e varmıştı²⁸⁵. Bu arada Eylül başlarında Berlin'den hareket etmiş olan yine Afganistan hedefli ve 15 subaydan oluşan Alman heyeti İstanbul'da Rauf Bey müfrezesine katılmış ve bu müfrezenin ilk kafilesi ile onlar da Halep'e hareket etmişlerdi²⁸⁶. Ancak, beraber çalışmak zorunda olan bu Alman ve Osmanlı subayları arasında daha Halep yolundayken anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştı. Anlaşmazlığın ana sebebini, müfrezenin organizasyon eksikliği ve Almanların bir Osmanlı subayının emri altında çalışmak istememeleri oluşturunuyordu.

Müfrezedeki Osmanlı ve Alman subayları arasındaki anlaşmazlıklar İstanbul ve Berlin'e bildirilince, Osmanlı tarafı Afganistan'a kadar uzanmaktan vazgeçerek İran'da kalmayı uygun görmüş, Almanlar ise kendi subaylarını yeniden organize etmeye karar vererek, Berlin'den Oskar Ritter von Niedermayer'i²⁸⁷ bu amaçla göndermişlerdi. Niedermayer

284 Kurtcephe-Balcıoğlu, a.g.m., s. 251-252.

285 Kurtcephe-Balcıoğlu, a.g.m., s. 253.

286 Vogel, a.g.e., s. 49.

287 Oskar Ritter von Niedermayer (1885-1948), Erlangen Üniversitesi'nde Coğrafya ve Jeoloji okurken İran'a merak sarar. Tanıştığı İranlılardan Farşayı öğrenir ve "Bahai" tarikatına girer. İlk defa 1912'de kazanmış olduğu bir bursla İran ve Hindistan'a araştırmalar yapmak üzere gider. 1914 yılı Aralık'ında Afganistan emirini ikna edip, onun İttifak Devletleri yardımıyla Hindistan üzerine yürümesini sağlamak amacıyla bir heyetle Afganistan'a gönderilir. Bu arada İran Hükümeti'ni İttifak Devletleri tarafına çeke-

13 Aralık 1914'te Halep'e varmıştır. Ancak Bağdat'ta, Rauf Bey'in malzeme eksikliği ve Kafkas Cephesi'ndeki III. Ordu'nun Ruslara karşı başarısızlıklarından dolayı Afganistan'a gitmekten vazgeçtiğini öğrenince, İstanbul'daki Alman Büyükelçisinin telgrafına uyararak belli bir süre İran'da kalmış ve İran'ın İttifak devletleri tarafına çekilmesi için faaliyetlerde bulunmuştur²⁸⁸.

Niedermayer ve ekibi büyük zorluklardan sonra 1 Ekim 1915'te Afganistan'a varabilmiş; ancak 25 gün geçtikten sonra, 26 Ekim 1915'te Afgan Emiri ile görüşebilmiş; ancak bu görüşmeden herhangi bir sonuç elde edememiştir. Nitekim 12 Mart 1916'da Afgan Emiri, Hindistan'daki ayaklanmanın, Afganistan'ın Hindistan'a saldırmasına gerek kalmadan da başlayabileceğini, Alman veya Osmanlı Ordusu'nun 20 bin kişiyle Belucistan'a girebileceğini söyleyerek Afganistan'ın bu savaşa girmeyeceğini ve artık bu konuda rahatsız edilmek istenmediğini bildirmiş, bunun üzerine Afganistan'da bulunan Niedermayer ve diğer Alman grupları hedeflerine ulaşamadan yurtlarına geri dönmek zorunda kalmışlardır²⁸⁹.

Rauf Bey Müfrezesi'nin amacına ulaşamayacağını kesinleşmesi üzerine, Eylül 1915'de Harbiye Nezareti'nden gelen emir üzerine müfreze lağvedilmiştir. Rauf Bey müfrezesini anılarında değerlendiren Ali İhsan Sabis Paşa şunları yazmaktadır. *“Enver ve Cemal paşaların değerli bir bahriye zabitini, bahriyeden ayırıp İran'a ve Afganistan'a mektup*

bilmek için çaba sarfeder. Haziran 1917'de Irak'taki “Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı” emrinde subay olarak görev yaparken, Hicaz Bölgesi'nde İngilizlere karşı propaganda yapmak ve ayaklanmalar organize etmek üzere görevlendirilir. Böylece İngiliz Lawrens'in rakibi olur. Hitler döneminde de Alman Ordusu'nda subay olarak çalışan Niedermayer 1948'de cezaevinde ölür. Bkz., Vogel, *a.g.e.*, s.23-34).

288 Vogel, *a.g.e.*, s. 61-68; Gehrke, *a.g.e.*, s. 66-78.

289 Vogel, *a.g.e.*, s. 94.

ve hediye götürmeğe memur etmeleri ne kadar fena ise bu bahriye zabitanın şu teklifi bir vazife telakki edib kabul etmesi ve mesleğinden, iş göreceği yerden ayrılması da o derece makbul olmayan bir harekettir. Sırf itaat fikri ile hareket bile edilmiş olsa, yine kabul edilemez”²⁹⁰.

İran ve Afganistan’daki Osmanlı-Alman ortak girişimleri büyük ümitlerle başlamış; ancak hedeflenen başarı elde edilememiştir. Bunun en önemli nedeni, müttefiklerin kendi askerî ve ekonomik güçlerine, gerçeklere ters düşecek kadar çok güvenmeleri, buna karşın İngiliz ve Rus güçlerini küçümsemeleridir. Ayrıca Osmanlı İslamcılarının ve Türkçülerin cihada fazla ümit bağlamaları ve bunun neticesinde de hayali beklentiler içine girmeleri de başarısız politikaların nedenlerinden olmuştur. Öte yandan İran ve Afganistan’da faaliyet gösterecek hemen hemen bütün grupların, müfrezelerin, heyetlerin aralarındaki anlaşmazlıklar, Osmanlı-Alman çekişmesi, organizasyon bozukluğu, malzeme ve personel eksikliği, Almanya-Osmanlı-İran-Afganistan kara ve demiryolu ulaşımını bağlayan tek yol olan Balkanların ancak Kasım 1915’te Sırbistan’ın işgal edilmesiyle güvenlik altına alınabilmesi gibi teknik nedenler de bu faaliyetlerin başarıya ulaşmasını engelleyen diğer faktörler olmuştur.

Görüldüğü gibi Almanya’nın “İslampolitiği” ile İttihatçıların “Türkçü” politikaları her iki devletin çıkarları açısından bakıldığında örtüşmekteydi. Enver Paşa’nın daha çok Alman taraftarı olmasının ve Almanya ile müttefik olarak Birinci Dünya Savaşı’na girmek istemesinin bir nedeni de Alman İmparatorluğu’nun İslam politikası ile Enver Paşa’nın bu savaşta beklenenlerinin önemli ölçüde uyuşmasıydı. Almanya’nın Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması imzalamasının da en önemli nedeni her iki devletin

290 Sabis, *a.g.e.*, C. 1, s. 232.

çıkarlarının bağdaşmasıydı. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı boyunca İttihatçıların “Türkçü”, “İslamcı” ve “Osmanlı” karışımı politikalar izlemelerinin arka planında Almanya önemli bir rol oynuyordu.

Çıkarların örtüşmesi dışında her iki devletin yöneticilerinin politikalarını belirlemedeki düşünce tarzları ve araçları da benzerlik göstermekteydi. II. Wilhelm yönetimindeki Almanya ile İttihatçılar yönetimindeki Osmanlı Devleti, daha çok uygulanması zor, gerçekçi olmayan ve “hayal” olarak tabir edilen politikalar peşinde idiler. Politikalarının aracı ise halifeye itaat edeceklerini varsaydıkları Müslüman halklar oluşturmuyordu. Bu tarz politikaların Birinci Dünya Savaşı ve öncesi “dönemin ruhuna” uygun düştüğünü söylemek mümkündür. Zira, bu çalışmamızın birinci bölümünün sonunda da belirttiğimiz gibi 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki teknolojik ve insan düşüncesindeki gelişmeler sınır tanımıyordu. İnsanoğlu daha önce sadece hayal edebildiklerini bu dönemde artık gerçeğe dönüştürmüştü. Motorlu taşıtlar; uçak, denizaltı, elektrik, tank bu dönemdeki teknolojik icatlardan sadece bir kaçıdır. Ayrıca milli devletlerin kurulması, “millet” kavramının yükselen değeri olması, yeni felsefi akımların ortaya çıkması ve özgürlükçü düşüncelerin yayılması yine bu dönemin özelliklerindendi. Teknoloji ve düşünce alanlarındaki hayallerinin bir kısmını gerçeğe dönüştürmeyi başaran insan, politika ve devlet yönetimindeki hayallerini de gerçekleştirebileceğine inanmaya başlamıştı. Bahsi geçen dönemdeki teknolojik ve düşünsel gelişmelerin önemli bir kısmının Almanlar tarafından gerçekleştirildiği de göz önünde tutulacak olursa, Almanların dış politikadaki hayalciliği ve Enver Paşa’nın onların Birinci Dünya Savaşı’nı kazanacağına olan inancı daha iyi anlaşılacaktır.

Üçüncü Bölüm

**BOLŞEVİK İHTİLÂLİ İLE DEĞİŞEN
ŞARTLAR KARŞISINDA ENVER PAŞA**

Turan Coğrafyasında Osmanlı-Alman Mücadelesi

Ekim 1917 İhtilâli, Rus Çarlığı'nın iç bünyesinde köklü değişikliklere neden olmuştu. Bolşevik İhtilâli'nin sloganlarından olan *"her ulusun kendi geleceğini kendisinin belirlemesi"* ilkesi doğrultusunda Transkafkasya'daki milletler, Rus İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız devlet olma yoluna girmişlerdi. Öte yandan beklenmedik bir anda patlak veren Bolşevik İhtilâlinin Transkafkasya'da neden olduğu kaos durumu, Alman İmparatorluğu'nun Kafkasya politikasını uygulayabilmesi için önemli bir fırsat doğurmuştu. Zira Alman İmparatorluğu'nun Transkafkasya'ya olan ilgisi, daha önceden de belirttiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar dayanıyordu.

Ekim İhtilâli'ne kadar Kafkasya politikasını Osmanlı Devleti ile birlikte şekillendiren II. Wilhelm'e göre Kafkasya'ya giden yol, İstanbul üzerinden geçiyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın tahminlerden daha uzun sürmesi Alman İmparatorluğu'nun "savaş ekonomisi"ni zora sokmuştu. Alman "savaş ekonomisi"nin ham maddeye olan ihtiyacına paralel olarak Almanların Transkafkasya'ya olan ilgisi artıyor ve Osmanlı Devleti'nden bağımsız politikalar takip etmesini gerektiriyordu. Rus Bolşevik İhtilâli Almanlara Transkafkasya'daki yeraltı zenginliklerini kendi "savaş ekonomileri" doğrultusunda kullanma fırsatı vermişti. Kafkasya gerek yer altı madenleri ve gerekse ham petrol rezervleriyle Alman İmparatorluğu'nun ihtiyacını fazlasıyla karşılayabilecek düzeydeydi ve Almanya bu imkanları müttefiki Osmanlı Devleti ile paylaşma taraftarı değildi.

Bu ekonomik potansiyelin yanı sıra, Kafkasya'nın demografik yapısı ve stratejik önemi, II. Wilhelm dönemi dış politikasının önemli ayaklarından biri olan "İslampolitik" açısından değerliydi. Nitekim Kafkasya'da II. Wilhelm'in "İslam Politikasını" uygulayabileceği Müslüman nüfus mevcuttu ve ayrıca Müslüman olmayan Gürcülerin büyük çoğunluğu da Alman İmparatorluğu'na sempati ile bakıyorlardı. Ayrıca Kafkasya, Orta Asya pazarına ve İngiltere'nin önemli sömürgelerinden biri olan Hindistan'a uzanan yolda köprü konumundaydı. II. Wilhelm'e göre Almanya'nın "*güneşteki yerini*" alabilmesi ve "*dünya gücü*" olabilmesi için bu savaşta rakipleri olan İngiltere ve Rus İmparatorluklarını mağlup etmesi gerekiyordu. Bunun da yolu bu ülkeleri sömürgelerinde vurmaktan geçiyordu. Kafkasya hem Rusya'nın sömürgesi olması itibariyle hem de İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'a uzanan yol üzerinde bulunması dolayısıyla önemli bir kavşak durumundaydı. Bu açılardan Transkafkasya'ya ve Bakü'ye baktığımızda, bu bölgenin Alman İmparatorluğu'nun "Doğu ve İslam Politikaları"nın bir ayağını oluşturduğunu görüyoruz.

Rus Ekim İhtilâli sadece Almanya için değil, müttefik Osmanlı Devleti için de Kafkasya'da yeni olanaklar doğurmuştu. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda "*Elviye-i Selaseyi*"²⁹¹ Rus işgalinden kurtarmayı ve Orta Asya Türkleri ile bağlantı kurmayı doğudaki "savaş hedefleri" arasına

291 "Elviye-i Selâse", Osmanlı Devleti'nin Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri için kullandığı "Üç Vilayet" anlamına gelen bir kavramdır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda Osmanlı'dan Rusya'ya geçmiş olan bu "üç vilayet", Brest-Litovsk antlaşması ile beraber tekrar Osmanlı'ya bırakılmış ve Osmanlı Kafkas Ordusu'nun 25 Mart 1918'de başlatmış olduğu ileri harekât ile 14 Nisan 1918'de Osmanlı topraklarına katılmıştır. 11 Eylül 1918'de Osmanlı Dâhiliye Nezareti bu bölgenin idari yapısını düzenleyerek, Kars ve Batum livalarından oluşan Batum Vilayeti'ni teşkil etmiştir. Bkz., Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV, 249/65.

koymuştu. Öyle ki Osmanlı Devleti daha savaşa filen girmeden İstanbul'daki Alman Büyükelçisinden bu konuda garanti bile almıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında "Sarıkamış Felaketi"ni yaşaması ve Rusların Karadeniz sahil şeridinden Trabzon'a kadar ilerlemeleri, Osmanlı Devleti'ni Kafkasya Cephesi'ndeki savaş hedeflerinden coğrafi olarak uzaklaştırmıştı.

Ekim İhtilâlinde sonra Rus Kafkas ordusunun dağılması, Osmanlı Devleti'nin savaşın başlarındaki "Elviye-i Selaseyi" kurtarma ve Orta Asya Türkleri ile bağlantı kurma hedefinin tekrar canlanmasına neden olmuş ve Osmanlı Devleti'ne Bakü yolunu açmıştır. Böylece bu savaşta iki müttefik devlet olan Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti, Kafkasya konusunda karşı karşıya gelmiş oluyorlardı²⁹².

Alman ve Osmanlı İmparatorluklarının Transkafkasya politikalarında Brest-Litovsk Antlaşmasının²⁹³ bir dönüm noktası olduğunu görmekteyiz. Almanya'nın Kafkasya Politikasını Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti ile beraber, Brest-Litovsk Antlaşmasından sonra da Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Rusya'da Şubat ve Ekim İhtilâllerinden sonra, iktidara gelmiş olan Bolşevikler, Rusya'nın savaştan çekildiğini ilan ederek İttifak Devletleri'nden "*ilhaksız ve tazminatsız*" bir barış antlaşması istediler. Bunun üzerine Rusların istediği bir şekilde olmasa da 3 Mart 1918'de İttifak Devletleri

292 Kafkasya'daki Alman-Osmanlı mücadelesi hakkında ayrıca bkz. Çolak, Mustafa, "Der Deutsch-Osmanische Kampf um Transkaukasien im Kontext des Turanismus und der Weltmachtpolitik (1918)", *Euro Agenda/Avrupa Günlüğü*, 5/9 (2/2006), s. 79-93.

293 Brest-Litovsk müzakereleri ve bu müzakereler esnasında Osmanlı heyetinin Kafkasya konusundaki görüş ve istekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.

ile Bolşevik Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı. Ancak “*Transkafkasya Hükümeti*” Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalandığı gün, bir telsiz konuşması ile “...*Transkafkasya Hükümeti’nin bilgisi ve onayı olmadan, onun sınırlarını belirleyen bütün antlaşmaları kendisi için bağlayıcı olarak görmemekte ve geçersiz kabul etmekte...*”²⁹⁴ olduğunu Rusya’ya ve İttifak Devletleri’ne bildirerek, Brest-Litovsk Antlaşması’nı tanımadığını ilan etmişti. Zira Brest-Litovsk Antlaşması’nın 4. maddesi Osmanlı Devleti ile “*Transkafkasya Hükümeti*” arasındaki sınırı belirtiyor ve Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne bırakıyordu.

Alman sosyalistlerinin karşı çıkmasına rağmen²⁹⁵ Kars, Ardahan ve Batum’un Osmanlı Devleti’ne bırakılmasına Alman Hükümeti Brest-Litovsk’ta razı olmuştu. “*Transkafkasya Hükümeti*” ise Brest-Litovsk Antlaşması’nın tamamını kabul etmediğini ilân ederek Bolşevik Rusya’dan bağımsız olarak Osmanlı Devleti ile bir antlaşma imzalamak istiyordu. Bu amaçla 7 Mart 1918’de Trabzon’a bir heyet göndermiş; ancak 23 Nisan’a kadar süren bu görüşmelerde herhangi bir sonuç alınamamıştı. Bu arada, Rusların Kafkasya’dan çekilmesiyle birlikte doğan kargaşa ortamından faydalanmak isteyen Osmanlı III. Ordusu’nun ileri harekâta geçmesi üzerine “*Transkafkasya Hükümeti*” tekrar barış istemiş ve bu defa Almanya’nın da katılımıyla

294 PA-AA, *Russland 97a*, Russisch..., Bd. 11. Wkl. Leg. Rat Schöler an Auswärtiges Amt, Brest-Litovsk, den 4. März 1918.

295 21 Mart 1918’de Alman sosyalistleri adına Reichstag’da konuşan Ledebour, Alman ve Avusturya hükümetlerinin Osmanlı askerinin bu araziye (Kars, Ardahan, Batum) işgal etmelerine müsaade etmemeleri gerektiğini, bu arazinin yeni Kafkasya Hükümetiyle anlaşarak çözüme kavuşturulması gerektiğini dile getiriyordu. Alman sosyalistleri, bu bölgede yaşayan Ermeniler ile Gürcüler arasında sorunlar yaşanabileceğine dikkat çekiyorlardı. Geniş bilgi için bkz., BOA, HR.SYS, 2885/39.

11 Mayıs'ta taraflar Batum'da²⁹⁶ bir araya gelmişler; ancak bundan da istenilen sonuç alınamamıştı.

Osmanlı Kafkas Ordusu'nun 25 Mart 1918'de başlatmış olduğu ileri harekât 14 Nisan 1918'de Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı'ya geri geçmesi ile sonuçlanmıştır. 14 Nisan'da Batum'a gitmiş olan Ahmet Refik şunları yazmaktadır: “...Biraz ötede Osmanlı askerleri düzenli saflarla dizilmişler Bando tatlı tatlı marşlar çalıyordu. Bu manzara cidden heybetli. Sahilden toplar atılıyor. Osmanlıların gelişi parlak bir surette alkışlanıyor... Şehir alınalı bir gün olmuş. Halk Osmanlı erkânını görmek için sokaklara dökülmüş. İskeleler, gümrük dairesi, caddeler ahali ile dolu... Sokaklar alkış sedalarıyla çınlıyor. Ellerini açıp dua edenler, gururlu bakışlarla gözlerini zabitlerimizden ayırmayanlar, otomobillere koşup sarılanlar, titrek, heyecanlı Gürcü şivesiyle ve karışık bir Türkçe ile hislerini bağıra bağıra söyleyenler pek çok...”.

Öte yandan Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte Rus Kafkas ordusu dağılmış ve Transkafkasya'da bir kaos ortamı doğmuştu. Bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyen Ermeni çetelerinin tutumu, bölgedeki Müslüman sivil halkın can güvenliği için tehlike arz ediyordu. Brest-Litovsk Antlaşması henüz imzalanmamış olduğundan Osmanlı ordusu da bölgeyi işgal edemiyordu. Bunun üzerine Enver Paşa, Alman Yüksek Ordular İdaresi'ne çekmiş olduğu telgrafta “(Ermeni) işgali altındaki bölgelerde yaşayan Müslüman halkın) güvenliği için ya bu bölgelerin Ermeni birliklerinden arındırılması ya da buralarda önemli miktarda Rus askerinin bulundurulması büyük önem arz etmektedir”²⁹⁷

296 Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında. İki Komite İki Kıtıl*, (Yayına Hazırlayan, Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 1998. s. 30-31.

297 Bkz. BOA, HR.SYS, 2876/3-1.

diyerek barış antlaşması imzalanana kadar Osmanlı ordusunun Transkafkasya yönünde ileri harekâta bulunmayacağını, ancak düzenin korunabilmesi için Rus ordusunun da tamamen çekilmemesini istiyordu. Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin isteği de bu yönde idi²⁹⁸.

Buna mukabil Enver Paşa, 4 Şubat 1918 tarihinde Brest-Litovsk'da bulunan Talat Paşa'ya çekmiş olduğu bir başka telgrafta, bölgede düzeni sağlamak için Osmanlı ordusunun ileri harekâta geçmesinin ateşkes antlaşmasına aykırı olmayacağını bildiriyordu²⁹⁹.

Enver Paşa'nın İstifa Tehdidi

Batum görüşmelerinde³⁰⁰, Almanya'nın istediği neticeler çıkmamıştı. Almanya her şeyden önce Osmanlı ordusunun Transkafkasya'daki ileri harekâtının durdurulmasını istiyordu. Bu gerçekleşmediği gibi Batum görüşmelerinde Türk tarafı, Transkafkasya Devletleri ile imzalamış olduğu ikili antlaşmalarla Almanlar karşısında kazançlı çıkmıştı Zira Batum görüşmelerinde Enver Paşa'nın amcası Halil Bey, 4 ve 8 Haziran tarihlerinde bağımsız Transkafkasya Devletleri (Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan) ile imzalamış olduğu antlaşmalarla Brest-Litovsk sınırını Osmanlı Devleti lehine genişletiyordu. Osmanlı Devleti Batum doğusunda kalan bazı toprak parçaları ile birlikte, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin büyük bir kısmını elde ediyordu. Ayrıca Gümrü-Çulfa demiryolunda Osmanlı Devleti'ne geçiyordu.

298 Bkz. Mühlmann, Carl, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig 1940, s. 134; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. ncü Ordu Harekâtı*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 418.

299 Bkz. BOA, HR.SYS,2876/3-1.

300 Trabzon ve Batum Konferansları hakkındaki Osmanlı belgelerinin önemli bir kısmı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bkz., Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

Böylece Osmanlı Devleti için bu yolla Tebriz ve İran ile ilişki kurmak ve Nahcivan'ın da Osmanlılara geçmesi ile Azerbaycan ile komşu olmak mümkün oluyordu. Halil Bey'in Mehmet Emin Resul ile imzaladığı antlaşma da, Azerbaycan demiryollarını, Bakü limanını ve askerî gücünü Osmanlıların emrine veriyordu.³⁰¹.

Türk tarafının Batum'da imzalamış olduğu bu antlaşmalar Brest-Litovsk Antlaşması'nın geçerliliğini tehlikeye sokmuştu. Zira Osmanlı ordusunun Transkafkasya'daki ilerleyişinden ve Türklerin Bakü'yü almasından endişelenen sadece Almanya değildi³⁰²; Rusya'da aynı endişeleri paylaşıyordu. Rus hükümetini yatıştırmak için, Alman Dışişleri, Bolşevik Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe aracılığı ile diplomatik girişimlerde bulunmuş ve Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olmak üzere bir Alman-Rus Antlaşması imzalamayı teklif etmişti.

Diğer taraftan da Almanya, Osmanlı Devleti'ne karşı Transkafkasya'daki nüfuzunu güçlendirmek için 3-4 Haziran toplantılarında, General Kress'in Tiflis'e hemen hareket etmesini ve Gürcistan'daki demiryollarının Türkiye'ye karşı güvenliğinin sağlanması için de Ukrayna'daki Alman ordusundan iki birliğin Kress emrine verilmesini kararlaştırmıştı³⁰³. Bu karardan birkaç gün sonra İstanbul üzerinden Tiflis'e hareket etmiş ve 23 Haziran'da Poti'ye ulaşmış olan Kress³⁰⁴, Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden (*Oberste*

301 Bayur, *a.g.e.*, C. III, Kısım IV, s. 194 vd.

302 Almanya, 28 Eylül 1916 tarihli Osmanlı-Alman Antlaşması'nın 3. maddesine dayanarak Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya Devletleri ile imzalamış olduğu bu antlaşmaları tanımayacağını açıklamıştır. Bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 152.

303 PA-AA, *Russland 97a*, Russisch-..., Bd. 16. Protokoll der am 4. Juni im Auswärtigen Amt stattgehabten Besprechung über Kaukasusfrage.

304 General Kress'in Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., Friedrich Kressenstein, Freiherr Kress von, *Meine Mission im Kaukasus*

Heeresleitung) aldığı emir gereği, Kafkasya'daki gelişmeleri Gürcistan aracılığıyla Alman kontrolü altına almaya çalışıyordu. Bu amaçla Kress, Kafkasya'nın yer altı madenleri ve ekonomisiyle ilgili diğer çalışmalarının yanı sıra, Gürcistan'da askerî birlikler oluşturup, bunları Almanya yanında savaşa sokma imkânının bulunup bulunmadığını ve Gürcistan çekirdek olmak üzere, Almanya ile birlikte hareket edecek bir "*Kafkasya bloku*" oluşturmanın mümkün olup olmadığını üzerinde de çalışıyordu³⁰⁵.

Bu arada Osmanlı ordusunun Transkafkasya'daki ilerleyişini savaş nedeni sayan Gürcü Hükümeti; Osmanlı ordusuyla savaşmaya hazırlanıyordu³⁰⁶. Almanya Gürcistan'a asker sevk etmeye başlamış ve Alman askerleri Gürcistan sınırlarını Türklere karşı korumaya başlamışlardı. Bu konuda Kressenstein'in anılarında şöyle denilmektedir: "*Scheuring ve subaylarının büyük beceri ile elde ettikleri başarılar için teşekkürler. Onlar Türk subayları tarafından komuta edilen ve düzenli Türk birlikleri tarafından desteklenen Tatar (Azeri) çetelerini, müttefikler arasında sıcak bir çatışmaya meydan vermeden sınırın öbür tarafına attılar. Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin baskıları sonucu Enver Paşa, Tiflis üzerine yürüme planından vazgeçti ve birliklerini Gürcü sınırının gerisine çekti. Her ne kadar birliklerimizin (Alman) Güney Gürcistan'daki operasyonları sırasında çetin mücadeleler olmadıysa da bu operasyonlar avcı taburundan 4 ölü, 12 ağır yaralıya mal olmuştur. Böylece Gürcistan'la olan dostluğumuz Alman kanı ile mühürlenmiş oldu*"³⁰⁷.

(Yayınlayan David Paitschadse), Verlag Samschoblo, Tbilissi 2001.

305 Baumgart, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis...*, s. 185-186.

306 BOA, HR.SYS, 2886/7.

307 "...Dank dem grossen Takt und der Geschicklichkeit Scheurings und seiner Offiziere war es gelungen, die von türkischen Offizieren geführten und von

Her ne kadar Alman-Gürcü yakınlaşması Alman kanı ile mühürlenmiş olsa da 14 Haziran'da Alman Dışişleri'nin yaptığı açıklamada, Almanya'nın ne Gürcistan'ı himayesine almasının ne de herhangi bir şekilde kendine bağlamasının söz konusu olmadığını ve Gürcü ordusunun organize edilerek Almanya yanında savaşa sokulmasının imkân dâhilinde bulunmadığını belirtiliyordu³⁰⁸.

Batum görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması ve Lossow'un³⁰⁹ Alman Orduları Yüksek İdaresi için Batum'dan göndermiş olduğu raporlar, Kafkasya meselesinde baştan beri Türk yanlısı bir tutum izlemiş olan Ludendorff'un bu tavrını değiştirmesine neden olmuştur. Zira Mayıs ayının ortalarından itibaren, Osmanlı Genelkurmay Başkanı General Seeckt aracılığı ile Enver Paşa'yı sürekli uyaran Ludendorff, Osmanlı Ordusu'nun Kafkasya'daki ilerlemesini durdurup İran ve Mezopotamya'ya yönlendirilmesi gereği

regulären türkischen Truppen gestützten Tatarenbanden über die Grenze zurückzuwerfen, ohne dass es zum offenen Kampf mit unseren Bundesgenossen gekommen war. Dem Drucke der deutschen OHL nachgebend hatte Enver auf den offenbar geplanten Vormarsch gegen Tiflis verzichtet und seine Truppen über die georgische Grenze zurückgezogen. Wenn es sich bei der Expedition unserer Truppen in Südgeorgien auch nicht um schwere Kämpfe gehandelt hatte, so hatten sie dem Jägerbataillon doch 4 Tote und 12 Schwerverwundete gekostet. Unsere Freundschaft mit den Georgiern war mit deutschem Blut besiegt worden” Bkz., Kressenstein, a.g.e., s. 68.

308 Baumgart, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis...*, s.190.

309 General Otto von Lossow, daha önceden de değindiğimiz gibi, Alman İmparatorluğu'nun İstanbul'daki ataşemiliteri ve Batum görüşmelerinde Alman heyetinin başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Batum görüşmelerine “gözlemci” statüsünde katılmış olan Alman heyetinde ayrıca şu önemli isimler bulunuyordu: Şam ve Tiflis'te Alman başkonsolosluğu ve Erzurum'da irtibat subaylığı yapmış olan Kont Friedrich von der Schulenburg, Yakın Doğu konusunda ve bilhassa Gürcü tarihi ve medeniyeti üzerine çalışmalar yapmış uzman bir diplomat olan Otto Günter von Wesendonk ve daha sonraları Tiflis'e özel bir misyonla gönderilmiş olan General Kressenstein. Bkz., Şahin, a.g.e., s. 539.

üzerinde duruyor; ancak onun bu isteğine İstanbul'da pek aldırış edilmiyordu.

Ludendorff, 15, 20 ve 25 Mayıs'ta General Seeckt'e göndermiş olduğu telgraflarda, General Seeckt'ten Enver Paşa üzerindeki “*bütün nüfuzunu*” kullanarak, Osmanlı ordusunun operasyonlarını İran ve Mezopotamya üzerine çevirmesini sağlamasını istemekteydi. Türk tarafının bu telgraflara verdiği cevaplar, Kafkasya konusunda Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki görüş ayrılıklarının ciddi boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır. Enver Paşa, 20 Mayıs tarihli cevabi telgrafında, Kafkasya'nın Bolşeviklerin hâkimiyeti altına girme tehlikesi ile karşı karşıya olduğundan ve Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı işledikleri cinayetlerin vahametinden bahsederek, Türkiye'nin bu olaylara “seyirci kalamayacağını” belirtmekte idi³¹⁰.

Bu gergin ortamda Türkiye'nin müttefiklerine danışmadan 4 ve 8 Haziran'da Kafkasya'daki bağımsız devletler (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) ile antlaşmalar imzalaması ve bu antlaşmaların Lossow'un Poti'de Chenkeli ile imzalamış olduğu antlaşmalarla bazı noktalarda çakışması; özellikle Türk tarafının Gürcistan demiryollarında hak iddia etmesi eklenince, Ludendorff, General Seeckt'i devreden çıkararak kendisi doğrudan Enver Paşa ile irtibata geçti. 8 Haziran tarihli tehdit edici telgrafında Ludendorff, Kafkasya'daki Türk-Alman anlaşmazlığının Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin tutumundan değil, Osmanlı Devleti'nin müttefiklerini ve Brest-Litovsk Antlaşması'nı hiçe sayarak Kafkasya'da Türkçü politikaları doğrultusunda hareket etmesinden kaynaklandığını belirttikten sonra, Osmanlı Devleti'nin, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın onayını almadan Transkafkasya Devletleri ile

310 Mühlmann, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis...*, s. 197 vd.

imzalamış olduğu antlaşmaları kendilerinin tanımadığını belirtti. Böylece Alman Dışışlerinden sonra, Alman Orduları Yüksek İdaresi de Türkiye'nin imzalamış olduğu bu antlaşmaları geçersiz saydığını açıklıyordu. Mühlmann'a göre: *“Böylece, dört yıldan beri devam eden Alman-Türk ittifakı ilk defa Kafkasya yüzünden kopma noktasına gelmişti”*³¹¹.

Ludendorff'un 8 Haziran tarihli telgrafına benzer bir telgraf da 9 Haziran'da Hindenburg tarafından Enver Paşa'ya gönderildi. Yazıda sert bir dille, savaşın genel durumunun İttifak Devletleri'nin Transkafkasya'da yeni düşmanlar edinmesine müsaade etmediğini ifade eden Hindenburg, bu durumun Kuzey İran ve Mezopotamya'daki İngiliz birliklerinin işine yarayacağını belirttikten sonra, özellikle savaş ekonomisi için çok önemli olan Bakü petrollerine zarar gelmemesi adına, Osmanlı Devleti'nin Bakü'ye yönelik bütün çalışmalarını durdurmasını istiyordu. Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin Enver Paşa'ya yönelik bu sert tutumuna Enver Paşa, *“bu şartlarda”* Alman Orduları Yüksek İdaresi ile birlikte çalışamayacağı cevabını vererek, istifa tehdidinde bulundu. Ancak General Seeckt'in araya girmesi ve Enver Paşa'nın da Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin tavsiyelerini değerlendireceğini ve Brest-Litovsk Anlaşması'nın Kafkasya'da çizdiği sınırların haricindeki yerleri Osmanlı ordusunun boşaltacağını bildirmesi üzerine, Alman Orduları Yüksek İdaresi ile aralarındaki soğukluk kısmen de olsa tekrar giderilebilmiştir.

Hindenburg'un yukarıdaki telgrafında *“savaşın genel durumunun İttifak Devletleri'nin Transkafkasya'da yeni düşmanlar edinmesine müsaade etmediğini”* belirtirken kast ettiğı yeni düşmanlar Ermeniler ve Gürcüler idi. Zira Transkafkasya'da Osmanlı Ordusu'nun ileri harekâta

311 Mühlmann, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis...*, s. 200-201.

geçmesiyle birlikte, Ermeni ve Gürcü birlikleri Türk ilerleyişine karşı koymaya çalışıyorlardı. Özellikle Ermeniler, Transkafkasya'nın her tarafında teşkilatlanmışlar ve ülkelerini savunmak için ölünceye kadar mücadeleye devam karar almışlardı. Hatta Ermeni Meclisi Reisi "...*mahv olacak isek namusumuzla mahv olalım...*"³¹² diyerek Ermenilerin bütün güçleriyle ve fanatikçe İttifak Devletleri'ne karşı savaşacaklarını belirtmiştir.

Bu arada Dışişleri Bakanı Kühlmann'ın 4 Haziran toplantısında dile getirdiği "*Kafkasya'daki Türk birlikleri ile Alman birlikleri arasında silahlı çatışma*" çıkma ihtimali endişesi, neticede vuku bulmuştu. Şöyle ki, Tiflis-Poti demiryolu hattının korunmasında ve kurulacak olan Gürcistan ordusunun eğitiminde kullanılmak üzere, haziran ayı başlarında gönderilen iki Alman taburu, yardımcı kuvvetleri ile birlikte Poti'ye ulaşmıştı. Alman Orduları Yüksek İdaresi Gürcistan'a askerî birlik göndereceğine dair Osmanlı yetkililerine herhangi bir bilgi vermemişti. 10 Haziran'da Enver Paşa, Alman Orduları Yüksek İdaresi'ne gönderdiği telgrafta, Karakilise'de Türk birlikleri ile Ermeni birlikleri arasında çıkan çatışmada Alman askerlerinin Ermeniler tarafında yer aldığına dair duyumlar aldığını, buna önce inanmak istemediğini, ama alınan esirler arasında Alman askerlerinin de bulunduğunu ve bunları silahsızlandırarak geri gönderdiklerini yazmaktaydı. Bunun gibi Sohum'daki Alman birliklerinin bölgelerindeki Müslüman ahaliden silahları toplayıp Hristiyanlara dağıtmaları da Enver Paşa'nın şikâyetleri arasında idi³¹³.

312 Bkz. BOA, HR. SYS., 2885/55.

313 Bkz. PA-AA, *Russland 97a*, Russisch-..., Bd. 16. Der K. Leg. Sekretar Berckheim an Auswärtiges Amt, Hauptquartier, den Juni 1918.

Yine Enver Paşa'ya göre, Almanya'nın Kafkasya'ya asker gönderme fikri Lossow'dan çıkmıştı ve bu durum vahim sonuçlar doğurabilirdi. Enver Paşa, Alman askerinin orada olmasının Ermeni ve Gürcü halk arasında, Kafkasya konusunda Türkler ile Almanya arasında anlaşmazlık olduğu hissini doğuracağını ve bunun da her iki ülkenin çıkarlarına zarar vereceğini belirtmekte idi³¹⁴.

Her ne kadar, Kafkasya'daki Alman birliklerinin Türklere karşı Ermeniler ile birlikte savaştıkları haberi Schulenburg tarafından “*yalan*” olarak nitelendirildiyse de³¹⁵, görünen gerçek şu idi: Kafkasya konusunda Almanya ile Osmanlı Devleti artık birbirlerine olan güvenlerini tamamen yitirmiş, bölgede bulundurdıkları askerî birlikleri birbirine karşı caydırıcı güç olarak kullanır olmuş ve çıkarlarını ancak bu yolla korumaya çalışır duruma gelmişlerdir. Öyle ki daha sonraki dönemlerde, Tiflis'te bulunan General Kress, Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden Türklere karşı sürekli takviye kuvvet isteyecek ve Alman Orduları Yüksek İdaresi bir ara Ukrayna'da bulunan 217. Piyade Tugayı'nın Kafkasya'ya hareket etmesini emredecektir³¹⁶.

Ludendorff'un Enver Paşa'yı Kafkasya'da Durdurma Çabaları

Almanya ile Türkiye arasında had safhaya ulaşan güvensizlik ve çıkar çatışması, hiç şüphesiz her iki ülkenin savaşı devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu Bakü petroleri

314 Aynı belge.

315 Schulenburg bu telgrafında Karakilis İstasyonu'nu korumakla görevli Alman Komando Birliği'nin, Kars'ta Türklerin elinde esir bulunduğunun kesinleştiğini de belirtmektedir. Bkz., PA-AA, *Russland 97a*, Russisch-..., Bd. 17. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 11. Juni 1918.

316 Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 324.

konusunda da kendisini göstermiştir. Şöyle ki, Batum görüşmelerinde Kafkasya üzerinde genel bir mutabakata varılamaması ve Türk tarafının artık Brest-Litovsk sınırlarını tanımadığının ortaya çıkması, Bakü'nün kimin eline geçeceği veya kimde ve hangi şartlarda kalması gerektiği tartışmalarını gündeme getirmişti.

Bolşevik Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe, Haziran ayı başlarında Kühlmann'a, "...eğer Türkler Kafkasya'daki ileri harekâtına devam edip Bakü üzerine yürüyecek olurlarsa Rusya buna, Türklere karşı savaş açarak cevap verecektir..."³¹⁷ diyerek Rusya'nın Bakü'nün Türklerin eline geçmesine kesinlikle müsaade etmeyeceğini belirtmişti. Çünkü Bakü petroleri Rusya için hayati bir önem taşıyordu. Öyle ki Troçki'nin "*Bakü Moskova'dan daha önemlidir*"³¹⁸ dediği bile söylenmektedir

Zira Rusya, 1918 yılı başlarındaki petrol ihtiyacının dörtte üçünü Bakü'den karşılıyordu. Yine aynı şekilde Moskova'nın doğusundaki Orta Asya ve Taşkent demiryolları ile Volga nehrindeki gemi ulaşımı için gerekli olan petrolün tamamı Bakü'den sağlanıyordu.

Bolşevik İhtilâli esnasında Grozni petroleri tahrip edildiği ve Hazar Denizi etrafındaki petrol yataklarında düşük kalitede petrol üretildiği için, bu dönemde Rus endüstrisinin büyük bir bölümü Bakü petrolerine ihtiyaç duyuyordu³¹⁹.

Baku petrollerinin Rusya için öneminin farkında olan Kühlmann, 4 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı'ndaki "*Kafkasya Toplantısı*"nda, Joffe'nin kendisine, Kafkasya probleminin

317 "Ein weiteres Vordringen der Türken, das er als gegen Bakü gerichtet betrachtete, würde russischerseits mit einer Kriegserklärung an die Türkei beantwortet werden" (Bkz. Baumgart, a.g.e., s. 184).

318 Bkz., Baumgart, a.g.e., s. 198.

319 Bkz. PA-AA, *Russland 97a*, Russisch-..., Bd. 17. Der Chef des Admiralstabes der Marine, Berlin 13. Juni 1918.

ele alınmasında Rusya'nın gözden uzak tutulmaması gerektiğini, Bakü'nün Osmanlı Devleti tarafından alınmasının Alman-Rus ilişkilerini çok olumsuz etkileyeceğini söylediğini, bu sebeple Türklerin Bakü'yü almak için yapacakları girişimlerin engellenmesi gerektiğini belirtiyordu. Osmanlı Devleti'nin Bakü'ye yönelik herhangi bir operasyonunda, daha Türkler Bakü'ye girmeden, Ermenilerin bütün petrol tesislerini yok edecekleri haberini aldıklarını belirten Kühlmann, bu durumda Bakü'nün Osmanlı Devleti eline sağlam geçmesi ihtimalinin zor olduğunu söylüyordu. Onun için Bakü'nün işgali, Moskova ile anlaşarak, mutlaka Alman askerleri tarafından gerçekleştirilmeliydi³²⁰.

Aynı toplantıda General Lossow'da Nuri Paşa birliklerinin Bakü'yü zorladıklarını, oradaki savaş esirlerinin ve Tatar (Azeri) halkının yardımı ile hükümet üzerinde baskı kurduklarını anlatıyor ve Bakü'yü Alman birliklerinin alması halinde, Ermenilerin Bakü'deki petrol tesislerine dokunmayacakları haberlerini aldığını söylüyordu³²¹.

Bakü'nün Almanya için neden vazgeçilmez olduğunu 2 Temmuz 1918 tarihli Spa toplantılarında Ludendorff özetlemekteydi. Ludendorff'a göre: Savaş uzadıkça Almanya'nın savaş ekonomisi için gereksinim duyduğu petrol ve hammadde ihtiyacı artmaktadır. Dolayısıyla Almanya'nın şu anda Romanya'dan getirttiği petrol, savaşın ileriki aylarında yetersiz kalacaktır. Öyle ki eğer Kafkasya'dan Almanya'ya hammadde ve petrol akışı garanti altına alınamazsa, 1919 yılında Almanya'nın ekonomik durumu belirsizleşecektir. Dahası Ukrayna'daki mahsulün kullanılabilir duruma

320 PA-AA, *Russland 97a*, Russisch-..., Bd. 16. Protokoll der am 4. Juni im Auswärtigen Amt stattgehabten Besprechung über Kaukasusfragen.

321 Aynı belge.

getirilmesi, Ukrayna'ya sağlanabilecek petrole bağlıdır. Romanya'nın bu ihtiyacı karşılayacak yeterli rezervi yoktur³²².

Bakü petrollerinin Almanya için taşıdığı önemi vurgulamak için, bu petrollerin dörtte birinin Almanya'nın barış zamanındaki ihtiyacını karşılayabilecek miktarda olduğunu söylemek yeterli olur kanaatindeyiz.

Bakü petrollerinin Almanya için “*hayati önem*” taşıdığı kararı, 2 Temmuz 1918 tarihli Spa toplantılarında çıkar çıkmaz, Alman Orduları Yüksek İdaresi bir taraftan General Seeckt aracılığı ile Enver Paşa'dan Osmanlı ordusunun Bakü'ye yönelik operasyonlarını durdurmasını isterken, diğer taraftan da Alman Dışişleri, Rus Büyükelçisi Joffe ile Bakü problemine diplomatik bir çözüm bulmak üzere görüşmelere başladı. Hemen aynı gün, 2 Temmuz'da Joffe, Bakü petroleri üzerinde Almanya ile anlaşabileceklerini belirtti³²³. Rusya böyle davranmakla Bakü'yü almaya hazırlanan Osmanlı Devleti'ni Almanlar aracılığı ile durdurabileceğini düşünüyordu.

Bakü petroleri konusunda Rusya ile anlaşabileceğini gören Almanya için sıra şimdi Osmanlı Ordusu'nun Bakü'yü almasına engel olmaya gelmişti. 13 Temmuz'da Hindenburg, Enver Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafında, Osmanlı Devleti'nin şu anda bütün gücünü toplayarak Suriye, Mezopotamya ve İran'da İngilizlere karşı durması gerektiğini belirterek, Bakü'ye karşı yapılan operasyonların durdurulmasını istedi. Enver Paşa'nın 16 Temmuz tarihli cevabi telgrafi olumlu idi ve Osmanlı Ordusu'nun Kuzey Kafkasya, Gürcistan ve Bakü'ye yönelik operasyonlarından vazgeçtiğini bildiriyordu. Ancak Enver Paşa'nın bu sözüne rağmen

322 Zürrer, Werner, *Kaukasien 1914–1918. Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer*, Droste Verlag, Düsseldorf 1978, s. 90.

323 Baumgart, a.g.e., s. 199.

Bakü'ye yönelik Osmanlı askerî operasyonları durmadı. Bu konuda Enver Paşa'nın "*çifte standart*" mı uyguladığı, yoksa Kafkasya'daki Osmanlı kumandanları ile Nuri Paşa'nın, Enver Paşa'dan gelen emirlere mi uymadıkları, Alman Orduları Yüksek İdaresi tarafından tam bilinmiyordu. Ancak Yusuf Hikmet Bayur'un ortaya koyduğu belgelerden Enver Paşa'nın burada "*çifte standart*" uygulayarak bir taraftan Almanlara, Osmanlı Ordusu'nun Bakü'ye girmeyeceği sözünü verdiği, diğer taraftan da Nuri Paşa'ya gönderdiği gizli emirlerle Bakü'deki Türklerin Ermeni zulmünden kurtarılmasını istediği görülmektedir³²⁴.

Bayur'a göre, Enver Paşa burada "*ikili*" bir politika takip ediyordu. Hatta bu yüzden "*İslam Ordusu*" Komutanı Nuri Paşa'ya İstanbul'dan, birbiri ile çelişen telgraflar geliyordu. İstanbul'da Harbiye Nezareti'nde, Alman subayların da okuyabilecekleri resmi telgraflar, Bakü'ye yönelik ileri harekâtların durdurulmasını emrederken, gizli emirler Bakü'nün zaman kaybedilmeden alınmasını istiyordu³²⁵. Zaten Enver Paşa, Bakü ve Kafkasya'daki politikalarını mümkün olduğu kadar Almanlardan gizli olarak yürütmeye çalışıyordu. Bu maksatla akrabalarını ve en çok güvendiği subayları bu cepheye çift maaş ve yüksek rütbeler vererek gönderiyordu. Mesela "*Şark Ordular Grubu*" Komutanı Halil Paşa, Enver Paşa'nın amcası, "*Kafkas İslam Ordusu*" Komutanı Nuri Bey ise kardeşi idi³²⁶.

324 Enver Paşa'nın, Osmanlı Ordusu'nun Bakü üzerine yürümeyeceğine dair Hindenburg'a söz vermesine rağmen, Nuri Paşa'nın "*İslam Ordusu*" ile Bakü üzerine yürümesi olayını Baumgart ya Enver Paşa'nın "*ikiyüzlü*" bir politikası, ya da Kafkasya Cephesi'ndeki Türk subaylarının İstanbul'dan gelen emirleri dinlememesi olarak yorumlamaktadır (Bkz. Baumgart, a.g.e.s. 200).

325 Bkz. Bayur, a.g.e., C. III. Kısım IV, s. 222-223.

326 Daha geniş bilgi için bkz. Sürmeli, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 191.

Enver Paşa'nın Almanlara karşı “*çifte standart*” uygulayacağına inanmayan General Seeckt, istifa noktasına gelmişti. Ağustos ayı başlarında Bakü'nün Osmanlı Devleti'nin eline geçtiği haberleri Alman Orduları Yüksek İdaresi Kumandanlığı'na ulaştı. Bunun üzerine Ludendorff, 4 Ağustos'ta Enver Paşa'ya bir telgraf çekerek; Bakü'ye yönelik Osmanlı askerî harekâtının hemen durdurulmasını, aksi halde, Osmanlı Devleti'ndeki bütün Alman subaylarının geri çağrılacağına tehdidinde bulundu ve İttifak Devletleri'nin Rusya ile yeni bir savaşı göze alamayacağını yazdı. Ancak Kress'in 6 Ağustos tarihli telgrafı Bakü hususundaki gerginliği bir an olsun yatıştırabilirdi. Zira Bakü'yü almak için 5 Ağustos'ta saldırıya geçmiş olan Nuri Paşa'nın “*İslam Ordusu*” geri püskürtülmüştü. Bu şekilde Bakü'ye yönelik Osmanlı operasyonları geçici bir süre için durmuş oldu³²⁷.

Bakü'ye yönelik Osmanlı saldırılarının geçici olarak durmasının gerçek nedeni ne Ludendorff'un yukarıda belirttiğimiz tehdit edici telgrafı ne de Hindenburg'un çabaları idi. Şöyle ki, insan ve silah gücü bakımından zayıf olan “*Kafkas İslam Ordusu*” eksiklerini gidermek için zaman kazanmaya çalışıyordu. Nitekim 5 Ağustos'taki başarısız Bakü saldırısından sonra Nuri Paşa, Bakü'nün zaptı için en az 5 000 taze kuvvet, iki sahra bataryası ile düşman deniz kuvvetlerine karşı dört ağır batarya, bir tayyare müfrezesi, bir telefon bölüğü, halen mevcut olan silahlar için 28.000 atım top mermisi, 1000 sandık mavzer mermisi, 500 sandık Rus piyade tüfeği mermisi, menzil hizmetleri için 20 kamyon istemektedir. Nuri Paşa'nın bu istekleri kısmen de olsa yerine getirildi. Mesela Şark Ordular Grup Komutanlığı 1 200

327 Geniş bilgi için Bkz. *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 573-593.

muharip mevcutlu ve 12 makineli tüfekli 107. Kafkas Alayını 9 Ağustos'ta Karakilise'den Bakü'ye hareket ettirdi³²⁸.

14 Ağustos'ta Spa'da, Ludendorff ile bir araya gelmiş olan Külmann'ın halefi Hintze, General Seeckt'in raporlarını da dikkate alarak Bakü'nün geleceği konusunda aralarında bir antlaşmaya vardılar. Buna göre, Bakü Rus yönetiminde kalacak, *"eldeki bütün imkânlar kullanılarak"* -İstanbul'a gönderilen kömür ve diğer malzeme kesilerek ve Tiflis üzerinden Bakü'ye giden menzil yolları Türklere kapatılarak- Türklerin Bakü'ye girmesi engellenecek ve Almanya'nın Bakü petrollerinden yararlanmasını öngörecektir bir antlaşmanın Rusya ile imzalanması sağlanacaktı. Ludendorff'un daha önce Alman Dışişlerine teklif ettiği, Bakü'nün Rus, Alman ve Türkler tarafından ortak yönetilmesi fikri, Berlin'de Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak hazırlanmakta olan Alman-Rus Antlaşması'na aykırı düşeceği gerekçesi ile Hintze tarafından kabul görmedi³²⁹.

Bu arada Bakü'deki durum değişmişti. İktidarı ellerinde bulunduran Bolşevikler, 31 Temmuz'da Menşevikler tarafından bir darbe ile yönetimden uzaklaştırılmışlardı.

328 Aynı yer.

329 Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak, Almanya ile Rusya arasında 27 Ağustos 1918'de resmen imzalanan bu antlaşma ile Brest-Litovsk'dan sonra meydana gelen politik gelişmeler ve finans meseleleri karara bağlanmıştı. Bu antlaşmanın 4. maddesine göre Almanya Rusya topraklarının başka bir devletin eline geçmesini desteklemeyecek (burada söz konusu olan Bakü'nün Türklerin eline geçmesi), 7. maddesine göre Rusya Letonya ve Estonya'nın bağımsızlığını kabul edecek, 13. maddesine göre de Rusya Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul etmesine karşı çıkmayacak. Ayrıca bu antlaşmaya göre Berlin, Ukrayna'dan öte işgal etmiş olduğu toprakları, genel barış veya Rusya, Ukrayna ve Almanya ile imzalanacak olan bir barışın taraf ülkelerinin tasdikinden sonra boşaltacağını kabul ediyordu. Antlaşmaya eklenen iki gizli madde ile de Rusya, Bakü'ye çıkarma yapan İngiliz askerlerini, Almanların yardımı ile buralardan çıkaracağını taahhüt ediyordu. Geniş bilgi için Bkz. Bihl, *a.g.e.*, C. II, s. 72 vd.

Almanlar ile Brest-Litovsk'ta ek bir antlaşmanın hazırlıklarını sürdüren Moskova'daki Sovyet yönetimi, bu haberlerin Almanlar üzerinde olumsuz etki yapacağını bildiklerinden gizli tutmuşlardı. Bakü'de yönetimi ele alan Menşeviklerin ilk işi, Kuzey İran'da bulunan İngiliz generali Dunsterville'den şehri koruması için yardım istemek olmuştu. Bu istek üzerine 4 Ağustos'ta Bakü'ye ilk İngiliz birlikleri girmiş ve 17 Ağustos'ta bunları yenileri takip etmiştir.

Ağustos ayı ortalarından itibaren hem Tiflis'ten hem de İstanbul'dan İngiliz birliklerinin Bakü'ye girdiği yönünde haberler Berlin'e ulaşmaya başladı. Gerek Kress ve gerekse o sıralar Berlin'de bulunan Seeckt, bu yeni durum karşısında fikir değiştirerek Osmanlı Ordusu'nun Alman birliklerinin yardımıyla bir an önce Bakü'yü almalarının zorunlu olduğunu belirttiler. Bunun üzerine Ludendorff Alman Dışişleri'nden, Bakü'deki İngiliz birliklerinin Alman destekli Osmanlı askerleri tarafından atılması için Sovyet makamlarının onayının alınmasını istedi. 20 Ağustos'taki Joffe-Hintze görüşmesinde Joffe, Bakü'deki Ermeni halkın İngiliz yönetimini Osmanlı yönetimine tercih ettiklerini, bu sebeple Bakü'nün İngilizlerden geri alınmasında Osmanlı askerinin kullanılmasına karşı olduğunu, zaten bunun hazırlanmakta olan antlaşmanın 14. maddesine de aykırı bulunduğunu belirtiyordu. Zira Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak imzalan Alman-Rus Antlaşması'nın 14. maddesine göre Almanya, Bakü etrafından çekilen bir sınırı (Kura Nehri'nin denize döküldüğü yerden Petropavlovsko'ya, oradan Semaha ve Eğrioba'dan düz bir çizgi ile Bakü şehri sınırlarının ve Semaha ile Kuba'nın bulunduğu noktaya, oradan da Bakü'nün kuzey sınırından denize kadar) üçüncü bir ülkeyi

(burada söz konusu olan ülke Osmanlı Devleti'dir) geçirmeyeceğini taahhüt etmekteydi³³⁰.

Joffe, 20 Ağustos'ta Hintze ile yaptığı görüşmede Bakü'nün alınmasında Alman askerinin kullanılmasına şartlı "evet" demişti. Buna göre göre, Almanların işgalindeki Bakü'de Bolşevikler iktidarda olacak ve İngiliz tehlikesi buradan uzaklaştırıldıktan sonra Almanlar, şehri tekrar boşaltacaklardı. Joffe'nin bu isteklerini haklı bulan Hintze, Ludendorff'un yukarıda belirttiğimiz talebini de Brest-Litovsk Antlaşması'nı bozacağı gerekçesi ile reddetti ve eğer Ludendorff ısrar ederse istifa edeceğini de açıkladı³³¹.

Hintze'nin bu çıkışından sonra Ludendorff da Rusya ile imzalanacak antlaşmayı destekleyeceğini belirterek, bu arada İstanbul'a dönmüş olan General Seeckt'ten, Osmanlı Ordusu'nun yukarıda belirtilen antlaşmanın 14. maddesinde çizilen sınırları geçmemesi için Enver Paşa'yı ikna etmesini istedi. Tiflis'teki General Kress'e de Bakü'yü almak üzere Kafkasya'da bulunan bütün Alman birliklerini hazır duruma getirmesi emrini verdi ve bölgedeki Alman birliklerinin güçlendirilmesi için Ukrayna'dan bir atlı tugayın da kendisinin emrine verileceğini bildirdi³³².

Böylece Hintze'den sonra Ludendorff da Türklere karşı Bolşevik kartının oynanmasını kabul etmiş ve Almanya'nın Bakü'deki çıkarlarının Bolşevikler sayesinde korunabileceği düşüncesinde mutabık kalmıştı. Hintze'ye göre 27 Ağustos Alman-Rus Antlaşması'nın 14. maddesinde belirtilen sınırlara Osmanlı ordusunun geri dönmesi ancak bir Alman-Rus yakınlaşması ile mümkün olabilirdi. Ancak bu yakınlaşma Osmanlı-Alman ilişkilerini olumsuz etkileyebileceği gibi,

330 Bkz. Bihl, *a.g.e.*, C. II, s. 101.

331 Baumgart, *a.g.e.*, s. 201.

332 Kressenstein, *a.g.e.*, s. 97; Baumgart, *a.g.e.*, 201-202.

ilişkileri kesilme noktasına da getirebilirdi. Bu da Alman Dışişleri ile Osmanlı Devleti'nde görevli Alman diplomat ve askerleri endişelendiriyordu.

Osmanlı Devleti, 27 Ağustos Alman-Rus Antlaşması'nın imzalanmasından ancak bir gün sonra Bernstorff aracılığı ile bu antlaşmadan haberdar edildi. Bu haber İstanbul'da şok etkisi yaptı. Konu İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde ve Meclis-i Vükelâ'da tartışmalara yol açtı. Bu antlaşma bir taraftan Enver Paşa'da Bakü işinin Türk askeri tarafından kendi başına halledilmesi kanaatini büsbütün kuvvetlendirirken³³³, diğer taraftan da Talat Paşa'nın, bunun Alman meclisinde onaylanmaması için çaba sarf etmesine neden oldu. Hemen akabinde Talat Paşa'nın görüşmelerde bulunmak üzere 3 Eylül'de Berlin'e hareket etmesi kararlaştırıldı³³⁴.

27 Ağustos Alman-Rus Antlaşması ile her iki taraf da yerine getirilmesi mümkün olmayan şartlar ile kendilerini yükümlü kılmışlardı. Mesela Ruslar Bakü'de elde ettikleri petrolün dörtte birini Almanlara vereceklerini taahhüt ediyorlardı. Hâlbuki 31 Temmuz'dan itibaren Bakü yönetimi artık Bolşeviklerin elinden çıkmıştı ve 1 Ağustos'tan itibaren Rusya'nın kendisi bile Bakü'den petrol alamıyordu. Yani Rusya Almanya'ya artık kendisinin sahip olmadığı Bakü petrollerinden pay vermeyi taahhüt ediyordu. Rusların kendilerinin bile Bakü petrollerinden faydalanamadıklarını Alman Dışişleri ancak bu antlaşma imzalandıktan sonra, 30 Ağustos'ta Rus hükümetinin bir telsiz konuşmasında öğrenebilmişti. Petersburg basını da Eylül ayı başlarından itibaren bu yönde haberler vermeye başlamıştı³³⁵. Anlaşılan o ki, İttifak Devletleri ordularının bütün cephelerde gerilemeye

333 Sürmeli, *a.g.e.*, s. 260.

334 Bu antlaşmaya karşı Türk basınında çıkan sert tepkiler için bkz., Bayur, *a.g.e.*, C. III, Kısım IV, s. 227 vd.

335 Baumgart, *a.g.e.*, s. 203.

başladığı bu dönemde, Rus hükümeti bu haberlerin yayınlamasını serbest bırakarak antlaşmanın daha başlangıçta ölü doğduğunu belirtmek istiyordu.

Yine bu antlaşmaya göre Almanya, Bakü'yü İngilizlerden alıp Ruslara geri vereceğini taahhüt ediyordu. 2 Eylül'de Tiflis'ten yazan Kress, Rusların ısrarla dile getirdikleri *"Türk askerinin katılımı olmadan Bakü'nün alınması"* isteklerinin, şu anda Kafkasya'daki mevcut duruma göre imkânsızlığını söylüyordu. Zira o, *"...İstanbul'daki Türk Hükümeti, kendi ordusunun, antlaşmada belirtilen sınırların gerisinde kalacağını belirtse bile, onların vereceği emirler Kafkasya'daki komutanlar tarafından dinlenmeyecektir"*³³⁶ diyerek, Berlin'in bölgedeki gerçek durumu göz ardı ederek masa başında aldığı kararların, cephenin gerçeğiyle bağdaşmadığının altını çiziyordu.

Nitekim Kress'in dedikleri doğru çıkmıştı. Kress Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden aldığı direktifler gereği, Bakü'ye saldırı için hazırlıklarına devam ederken -yukarıda belirttiğimiz Almanya'nın Türkleri engellemek için harcamış olduğu tüm çabalara rağmen- Osmanlı ordusunun Bakü'yü alması engellenememiş ve 15 Eylül'de Nuri Paşa *"İslam Ordusu"* ile Bakü'ye girmişti³³⁷. Osmanlı ordusunun Bakü'ye girmesi, sadece Azerbaycan'da değil Azerbaycan dışındaki Türk halkları tarafından da sevinçle karşılanmıştır. Örneğin Batum ahalisi, Bakü'ye Osmanlı askerinin girmesinden sonra, Batum'daki Osmanlı yöneticilerini ziyaret ederek, memnuniyetlerini bildirmişlerdir. Batum livası yetkilileri de halkın bu memnuniyetini padişaha bildirmişlerdir³³⁸.

336 PA-AA, *Russland 97a*, Russisch-..., Bd. 24a. Waldburg an Auswärtiges Amt, Tiflis, den 02.09.1918; Kressenstein, *a.g.e.*, s. 100.

337 *Birinci Dünya...*, s. 593 vd.

338 Bkz. BOA, *DH.KMS.*, 48/67.

Joffe ise Bakü'ye Türk askerinin girişini sert bir şekilde protesto ederek, 27 Ağustos Alman-Rus Antlaşması'nın çiğnendiğini belirtmiştir. Ancak Nadolny'nin, Alman tarafının bu antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getireceğini ve Türkiye'ye Bakü'yü boşalttıracaklarını garanti etmesi üzerine³³⁹ söz konusu Alman-Rus Antlaşması yürürlükte kalabildi.

Öte yandan Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin ve Dışişleri Bakanlığı'nın, Tiflis'teki General Kress'e gönderdiği telgraflar haberleşme ağının bozuk olmasından dolayı geç ulaşıyordu. Mesela, Dışişleri'nin 21 Ağustos'ta gönderdiği ve Bakü'nün Alman askerleri tarafından alınmasına Rusya'nın razı olduğunu, Türk askerinin Bakü'ye girmesine kesinlikle izin verilmemesini isteyen telgrafı, Kress ancak 31 Ağustos'ta alabilmişti. Yine Dışişleri'nin 31 Ağustos'ta, 27 Ağustos tarihli Alman-Rus Antlaşması'nın içeriğini bildiren telgrafı, ancak 10 Eylül'de Kress'e ulaşabilmişti. Berlin'den gelen emir ve direktiflerin Kress üzerinden, Halil Paşa'nın "*Şark Orduları Grup Kumandanlığı*"nda kurmay başkan olarak görev yapan Alman subayı, Yarbay Erns Paraquin'e ulaşması daha da fazla zaman alıyordu. Öte yandan kuryeler aracılığı ile yapılan haberleşmeleri Türk tarafı kasıtlı olarak geciktiriyordu. Mesela, Alman Orduları Yüksek İdaresi Komutanlığı, Bakü'ye Türk askerinin sokulmasına karşı olmasına rağmen, Bakü'nün Türkler tarafından alınma planları bir Alman subayı olan Paraquin tarafından en ince detayına kadar hazırlanmıştı. Zira Paraquin bu planları hazırlarken Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin isteği doğrultusunda hareket ettiğini zannediyordu. Bakü'ye Türk askerinin sokulmaması yönündeki Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin 21 ve 22 Ağustos tarihli telgrafı ona hiç ulaşmamıştı. Ancak Bakü Türklerin eline geçtikten

339 Bihl, *a.g.e.*, C. II, sf. 122.

sonra 16 Eylül'de o, General Seeckt'in 1 Eylül tarihli telgrafını alabildi ve Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin Bakü konusundaki isteğini öğrenebildi³⁴⁰.

Almanya'nın bundan sonra Türkler ile anlaşarak Bakü'ye asker sokma çabaları da sonuç vermemiştir³⁴¹. Zaten 18 Eylül'de Makedonya'daki Alman-Bulgar Cephesi Fransız ve İngiliz orduları tarafından yarılmış ve 25 Eylül'de Bulgaristan düşmandan ateşkes istemek zorunda kalmıştır. Batı Cephesi'nde de Almanya, 8 Ağustos'tan itibaren Fransızlar karşısında bir varlık gösteremiyordu. Savaşın genel gidişatı İttifak Devletleri'nin aleyhine dönmüş, kısa bir süre sonra da hem Osmanlı Devleti hem de Almanya İtilaf Devletleri'nden barış istemek zorunda kalmışlardır.

Enver Paşa'nın Yurdu Terk Etmesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Ekim 1918 tarihine gelindiğinde, İttifak Devletleri'nin Bulgar Cephesi çökmüş ve Osmanlı Devleti'nin Güney Cephesi de çökmek üzereydi. Almanlar da Batı Cephesi'nde Fransız ve İngilizler karşısında zor duruma düşmüşlerdi. Artık büyük savaş İttifak Devletleri'nin mağlubiyeti ile sona ermek üzereydi. Bu durumda, Osmanlı Devleti'ni bu savaşa sokmakla sorumlu tutulan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından oluşan Talat Paşa Kabinesi, 13 Ekim 1918'de resmen istifa etmek zorunda kalmıştı. Böylece savaş boyunca Osmanlı Devleti'ni yönetmiş olan İttihatçılar yönetimden el çekmiş oluyorlardı. Bu bağlamda Enver Paşa'nın da yaklaşık beş yıldır üstlenmiş olduğu Harbiye Nâzırlığı görevi de son bulmuş oluyordu oluyordu.

340 Bkz. Bihl, *a.g.e.*, C. II, s. 116-119.

341 Kressenstein'in, Bakü'de Alman çıkarlarını korumak için buraya asker gönderme çabaları için bkz., Kressenstien, *a.g.e.*, s.102-103.

İttihat ve Terakki yöneticileri, Alman İmparatorluğu'nun kendilerine verdiği desteğin de etkisiyle Birinci Dünya Savaşı'nı fırsata çevirip Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya ve modernize etmeye çalışmışlardır. Fakat savaş sona yaklaştığında tersi bir durum ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti çöküyor, tarihe karışıyor ve bunun sorumlusu olarak da savaş boyunca devleti yönetmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları görülüyordu. Dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticileri adil olmayan mahkemelerde yargılanıp mahkûm edileceklerini düşünüyorlardı. Bu nedenle, 20 Ekim 1918'de Enver Paşa'nın yardımcısı General von Seeckt'in Enver Paşa'ya yaptığı "*Almanya'ya gelmek istemesi halinde boğazda hazır tuttuğu gemilerden birini emrine verebileceği*"³⁴² teklifini Enver Paşa arkadaşlarına açmış ve bu teklif üzerine ittilhatçılar düşünmeye başlamışlardı.

General von Seeckt'in Enver Paşa'ya yaptığı tekliften kısa bir süre sonra, 27 Ekim 1918'de, Talat Paşa, Enver Paşa ve önde gelen diğer bazı İttihatçı isimlerin, ülkelerini terk etmek istediklerini İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff Alman Dışişlerine bildirmiştir. Büyükelçiye göre Sadrazam İzzet Paşa, bir taraftan ülkeyi terk etmek isteyen ittilhatçılara yardımcı olmak isterken, diğer taraftan da bu yardımdan dolayı daha sonraları muhalefet tarafından saldırıya uğrayıp, sıkıştırılacağını düşünüyordu. Onun için İzzet Paşa, Almanya'ya geçecek olan bu ittilhatçıların, ileride Osmanlı hükümetinin istemesi üzerine, geri iade edileceklerine dair Alman hükümetinin bir açıklama verip vermeyeceğini bilmek istiyordu³⁴³.

342 Soytürk, Mete, "İttihatçı Paşalar Nasıl Yurtdışına Kaçtılar", *Popüler Tarih*, S. 63 (Kasım 2005), s. 47.

343 PA-AA, *Türkei Nr.159* No2, Bd. 19, Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt –Berlin-, Constantinopol, 27 Oktober 1918.

Bunun üzerine Alman Dışışleri Bakanlığından verilen cevapta, Talat ve Enver paşaların Almanya ile ittifak antlaşması imzalamış ve bu antlaşmaya savaş boyunca sadık kalmış şahsiyetler olarak bahsedilmiş, Alman İmparatorluğu kapılarının bunlara her zaman açık olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Alman Dışışleri Bakanlığı, eğer bunlar Osmanlı Devleti'ndeki iç siyasi durumdan dolayı, ülkelerini terk ederek Almanya'ya gelmek isterlerse, bunlardan hiçbir yardımın esirgenmemesi gerektiğini de İstanbul'daki Büyükelçiliği'nden istiyordu. Sadrazamın, Alman hükümetinden talep ettiği, gerekirse Enver ve Talat paşaların daha sonra iadesine dair açıklamanın da verilemeyeceği, yine Alman Dışışleri tarafından belirtiliyordu³⁴⁴. Böylece Almanya, Enver ve Talat paşalara desteğinin tam olduğunu ve bunları hiçbir zaman iade etmeyeceğini beyan ediyordu.

Sadrazam ile Alman Büyükelçiliği arasında bu yazışmalar devam ederken, Enver, Talat ve Cemal paşalar ile Beyrut Valisi Azmi, eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahaettin Şakir, Cemal Azmi ve İsmail Hakkı Paşa'dan oluşan ittihatçı grup, 1 Kasım 1918 Cuma gününü 2 Kasım Cumartesi'ye bağlayan gece, Alman bayrağı taşıyan bir torpidobotu ile Sivastopol'a hareket etmişlerdir³⁴⁵.

Yukarıda adı geçen ittihatçıları taşıyan Alman torpidosu 3 Kasım günü Sivastopol'a ulaştı. Aynı gün Kırım'daki Alman askerî yetkililerinin yardımı ile Ak Mescit'e (Simferopol), oradan da 7 Kasım'da gizli bir şekilde takma isimler

344 PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 19, Telegramm des Auswärtigen Amts an den Ksl. Botschafter in Konstantinopel vom 30 Oktober 1918.

345 Sivastopol'a kaçırma operasyonunu planlayıp yönetmiş olan Alman deniz Yüzbaşı Hermann Baltzer'in ve Sivastopol'dan sonra İttihatçı misafirleri ile ilgilenmiş olan Alman Koramiral Albert Hopman'nın bu konudaki anıları ve bunların değerlendirmesi için bkz. Soy Türk, İttihatçı Paşalar Nasıl..., s. 46-53.

altında mahiyetleriyle birlikte Berlin'e varmak üzere yola çıktılar. Berlin'e doğru hareket eden İttihatçılar arasında Enver Paşa yoktu. Zira Enver Paşa, Ak Mescit'te kalıp Transkafkasya'daki İslam Ordusu'nun operasyonlarını sürdüren amcası Halil Paşa ve kardeşi Nuri Bey'in yanına geçmek istemişti. Ancak İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği görevini yürüten Waldburg, Alman Dışişlerinden, Enver Paşa'nın Kafkasya'ya geçmesine müsaade edilmemesini, böyle bir durumun İstanbul'da kabine krizine neden olabileceğini ve bunun sonucunda yeni kurulacak kabinede İtilaf Devletleri taraftarlarının ağırlık kazanacaklarını, bunun da Alman çıkarlarına uygun olmayacağını belirtmekteydi³⁴⁶; ancak Enver Paşa Kafkasya'ya geçmeye kararlıydı.

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği ve Alman Dışişleri Bakanlığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin Almanya dışında herhangi bir başka yere gitmelerini, Alman çıkarları açısından tehlikeli görüyorlardı. Zira Almanya'da ikamet etmek zorunda kalan İttihatçıların Alman yetkililerinin kontrolünde olacağı ve yargılanmalarının da imkânsız olacağını düşünüyorlardı. Almanya, İttihatçıların savaş suçlusu olarak yargılanmaları halinde Almanya'yı zor duruma sokacak ifadeler kullanabileceklerinden endişe ediyordu. Nitekim bu İttihatçı liderler İstanbul'daki Divan-ı Örfi Mahkemelerinde ancak gıyaben yargılanabilmiş ve Almanya'da yazdıkları anılarında da Almanya'yı suçlayıcı herhangi bir açıklamada da bulunmamışlardır.

Sivastopol'a ulaştıktan sonra Almanların engellemelelerine rağmen Enver Paşa'nın ısrarla Kafkasya'ya geçmek istediğini yukarıda belirtmiştik. Sivastopol'daki ilk denemesi

346 PA-AA, *Türkei Nr 159 No 2*, Bd. 20, Der K. Geschäftsträger an Auswärtiges Amt, Pera, den 4. November 1918; Mustafa Çolak, "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 58 (Mart 2004), s. 5-6.

takasının kayalara bindirmesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu arada İtilaf Devletleri'nin, Transkafkasya'daki Osmanlı birliklerini etkisiz hale getirip kumanda heyetini de dağıttıklarını öğrenen Enver Paşa Kafkasya yerine Berlin'e, İstanbul'dan beraber yola çıktığı arkadaşlarının yanına gitmeye karar verdi. Nisan 1919'da Berlin'e gidip Babelsberg kasabasına yerleşti ve Almanya'da yeniden teşkilatlanmaya çalışan İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerine katıldı³⁴⁷.

Bolşeviklerin Kafkasya üzerinde söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte, Enver Paşa önce Moskova'ya, oradan da Bolşevikler ile anlaşarak Güney Kafkasya'ya geçmek istiyordu. Enver Paşa Berlin'den Moskova'ya gidebilmek için Nisan 1919 ile Ağustos 1920 tarihleri arasından tam dört defa yola çıkmış, her defasında engellerle karşılaşmış ve ancak dördüncü denemesinde Moskova'ya ulaşabilmiştir³⁴⁸.

Enver Paşa, kardeşi Kâmil Bey'e 6 Mart 1920'de yazdığı mektupta şöyle demektedir: “...Ben Moskova'ya giderek şimâl ve cenûb Kafkasya ile Türkistanlılar müstakil olmak şartıyla hatta icabında Sovyet Hükûmeti ile bir sulh veya ittifak yapmak üzere anlaşmalarına çalışacağım...”³⁴⁹. Dolayısıyla Enver Paşa'nın ilk hedefi Berlin'den Moskova'ya geçmektir. Bu amacını gerçekleştirmek için Enver Paşa, Harbiye Nâzırlığı dönemindeki en yakın çalışma arkadaşı olan Alman General Hans von Seeck'ten yardım istemiştir. Ayrıca Bolşeviklerin önemli isimlerinden biri olan Karl Radek aracılığıyla Moskova'daki Lenin hükûmeti ile

347 Hanioglu, M. Şükrü, “Enver Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 263.

348 Enver Paşa'nın Berlin'den Moskova'ya geçme girişimleri hakkında detaylı bilgi için bkz Özden, Kemal, “Enver Paşa'nın Berlin'den Moskova'ya Geçme Girişimleri (1919-1920)”, *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu 25 Kasım 2014*, Bildiriler, C. I. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 185-250.

349 *Enver Paşa'nın Özel Mektupları* (Yayına Hazırlayan: Arı İnan), İmge Kitabevi, Birinci Baskı, Ankara 1997, s.73.

diyaloga geçmiştir. General von Seeckt'in temin ettiği bir uçak ile Berlin'den Moskova'ya gitmek üzere havalandı, ancak uçak Litvanya'da arızalanarak zorunlu iniş yapmıştır. Enver Paşa, sahte belgelerle yolculuk yaptığından, gerçek kimliği anlaşılamamıştır. Litvanya'da iki ay kadar hapis yatmış ve ancak bir yıl sonra, Ağustos 1920'de Moskova'ya varabilmiştir. Bütün bu süreci Enver Paşa, Moskova'dan amcası Halil Paşa'ya şöyle özetlemiştir:

“Vatandan ayrılınca Kafkasya'ya geçmeyi düşündüm. Kırım'a çıktıktan sonra Kafkasya'ya gitmek için bindiğim yelkenli yolda battı, bir tahta parçasının üzerinde ve açık denizde günlerce kaldıktan sonra bin bir güçlükle Kırım'a dönebildim. Moskova'ya kadar gitmek zordu. Alman tayyaresiyle Berlin'den Moskova'ya hareket ettim fakat tayyare yolda arıza yaptı Kovno'ya inmek zorunda kaldık ve burada tevkif edildim. Kendimi Manastırlı bir eczacı olarak tanıtıyordum, durumdan şüphelendiler, tevkif edildim. Fotoğraflarımı çektiler ve soruşturmaya başladılar. Bu sırada tevkifhanede tanıdığım bir dost vasıtasıyla Berlin'e haber gönderdim, aynı kanaldan gelen cevapta belli bir gün ve saatte bir Alman tayyaresinin Kovnov hapisanesi yakınına meydana ineceğini, hiç beklemeden tayyareye binmemi bildiriyorlardı. O gün yanımda silahlı bir nöbetçi olduğu halde meydan civarında dolaşıyordum, tam bildirildiği vakitte bir Alman tayyaresi meydana indi, nöbetçi telaşlanmıştı. Elinden silahını aldım, kendisine doğrulttum ve uçağa attım kendimi. Moskova'ya böylece gelebildim işte...”³⁵⁰.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, bütün engellemelere ve olumsuz şartlara rağmen Enver Paşa,

350 Sorgun, M. Taylan, *Halil Paşa, Bitmeyen Savaş*, 7 Gün Yayınları, İstanbul 1972, s. 338.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Güney Kafkasya'ya ulaşmak istiyordu. Peki neden? Bu sorunun cevabını yine Enver Paşa'nın kendisi vermektedir. Moskova'daki Türk Elçiliğinde 1921 yılında General Ali Fuat Cebesoy, Enver Paşa ile son dönemdeki önemli bazı askerî olaylar hakkında konuşuyorlardı. Ali Fuat Cebesoy'un, Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olarak Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru, savaşı kaybetmeye başladığımız bir zamanda neden Güney Kafkasya'ya ve İran'a askerî yığınak yapıldığına dair bir sorusu üzerine Enver Paşa şöyle demiştir:

“Harbin 1918’de aleyhimize olarak nihayet bulacağını tahmin etmemiştim. Bizden ve Almanya’dan evvel Bulgarların ve Avusturyalıların çökeceğini ve memleketimizin bundan sonra Garp’tan bir yardım bekleyemeyeceğini düşünmüştüm. Bu sebeple Şark’ta memleketimiz için bir dayanak ve bir kuvvet membaı aramağa mecbur oldum. Bu maksadı temin edebilmek için iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistan’a doğru sevk etmiştim. Eğer cephelerimizin çökmesi felaketi birkaç ay daha sonraya kalmış olsaydı, hem Şark’ta temine çalıştığım ikmal membalarını temin ve hem de Anadolu’nun ortalarında kuvvetli ihtiyatlar yığmağı vücuda getirecektim. Birincisini temin ederken hem müttefiklerimiz ve hem de biz mağlup olmuştuk...”³⁵¹

Anlaşılabacağı üzere Enver Paşa, müttefiklerimizin ve bizim savaşı kaybettiğimizin belirtileri ortaya çıkınca, dönemin Harbiye Nâzırı olarak Osmanlı askerî birliklerinin bir kısmını Kafkaslara sevk etmiş ve bunların başına en güvendiği komutanları veya akrabalarını atamıştı. Amacı ise mütarekeden sonra Kafkaslarda teşkiline çalıştığı bu ordu ile ilerine işgale uğrayacağını tahmin ettiği Anadolu’yu işgalden

351 Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 39.

kurtarmaktı. Zira Enver Paşa'ya göre Mondros Mütarekesi'nden sonra savaş bitmemiş, sadece “*savaşın ikinci safhası*”, bağımsızlık savaşı başlamıştı. Onun, “*unutmayın, daha önce Balkan Savaşı'nı ikinci safhada kazanmıştık*”³⁵² dediği de söylenmektedir. Ancak bu savaşı ikinci safhada kazanamayacaktı. Zira yukarıda kendisinin de belirttiği gibi yeteri kuvveti toplayabilmek için yeteri kadar zaman kalmamıştı. Mağlubiyet erken gelmişti.

Enver Paşa, Harbiye Nâzırlığı döneminde Kafkaslar ve Anadolu içlerine yeteri kadar kuvvet toplayamamış olsa da, mütarekeden sonra Anadolu'nun kurtuluşunun, Doğu'dan yapılacak askerî harekâtlarla mümkün olacağını düşünüyordu. Başka bir deyişle Enver Paşa'nın İstanbul'u terk ettikten sonra ısrarla Kafkaslara geçmek istemesinin nedeni; hem Güney Kafkasya ve Türkistan'ın bağımsızlığını sağlamak hem de Mondros Mütarekesi'nden sonra işgale uğramış olan Anadolu'nun kurtuluşunun ancak Kafkasya'dan mümkün olabileceğine inanmasındandır. Nitekim Ali Fuat Cebesoy'a göre: “*Enver Paşa'nın Şark'ta kurmuş olduğu ordular Millî Mücadele'de elimizde taze kuvvetler ve teçhizat bulunmasını sağlamıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın kumanda ettiği 15. Kolordu, 9. Ordunun birliklerinden vücuda gelmişti*”³⁵³.

Aslında Enver Paşa'nın Anadolu ve İstanbul'u Doğu'da toplanacak olan bir ordu ile düşmandan temizleme düşüncesi yeni değildi. Çanakkale Savaşları esnasında Osmanlı Genelkurmayının ortaya koyduğu bir strateji idi. Düşmanın Çanakkale'yi geçerek İstanbul'a ulaşması durumunda alınacak önlemler arasında, Anadolu'daki birlikleri toplayıp İstanbul üzerine yürüme fikri de bulunuyordu.

352 Özdemir, *Üç Jöntürk'ün Ölümü...*, s. 236.

353 Özdemir, *Üç Jöntürk'ün Ölümü...*, s. 235.

Bütün bunların ışığında, Enver Paşa'nın İstanbul'u terk ettiği 1-2 Kasım 1918 gecesinden, Ruslar tarafından öldürüldüğü 4 Ağustos 1922 tarihine kadarki süreçte bir taraftan Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya geçerek, Anadolu'yu işgalden kurtarmak amacıyla olduğunu diğer taraftan da Anadolu'da devam eden Kurtuluş Savaşı'na zarar vermek istemediğini söylemek mümkündür. Enver Paşa'nın bu amacını hem yurt dışında muhtelif zamanlarda Mustafa Kemal'e yazdığı mektuplarından hem de dönemin Osmanlı basınından görmek mümkündür. Örneğin 1 Mayıs 1922 tarihli Peyam-ı Sabah gazetesi Enver Paşa'nın Kafkasya'dan Trabzon'a geçme hazırlığı içinde olduğu, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Enver Paşa'ya destek verdiği ve Trabzon'daki Enver Paşa yandaşlarının örgütlenmelerini Küçük Talat Paşa ile Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın sağladığı konusunda dedikoduların olduğunu yazmaktaydı³⁵⁴. Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal ise hem Enver Paşa'yı hem de yurt dışındaki diğer ittifakçı liderleri Anadolu'ya sokmamaya kararlıydı³⁵⁵.

Bu arada Anadolu'da Sakarya Savaşı kazanılmış, Mustafa Kemal'in Millî Mücadeledeki liderliği tartışmasız hale gelmişti. Enver Paşa'da bu aşamadan sonra hem Anadolu'da ikilik çıkarmamak hem de kendisi için bir başarı şansı görmediğinden, yanında Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski liderlerinden Kuşçubaşı Hacı Sami ve bir kısım eski ittifakçılarla birlikte Bakü'den Buhara'ya geçti. Burada Türkistan'ın bağımsızlığını sağlamak için Ruslarla mücadeleye girişti; ancak 4 Ağustos 1922'de Belcuvan bölgesindeki Abıderya Köyü yakınlarındaki Çegan Tepesi'nde Bolşevik Ruslara karşı girdiği bir çatışmada öldürüldü.

354 Peyam-ı Sabah, 1 Mayıs 1922.

355 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Özdemir, *Üç Jöntürk'ün Ölümü...*, s. 248 vd.

Enver Paşa'nın Ruslar tarafından öldürüldüğü haberi bütün dünyaya yayıldığında, Doğu milletleri arasındaki hayranları önce buna inanmak istemediler. Onun öldürüldüğü haberinin Ruslar tarafından propaganda amaçlı çıkarıldığını ileri sürdüler. Zira Doğu milletleri arasında Enver Paşa önemli bir yer tutuyordu; ancak Enver Paşa'nın en yakın mücadele arkadaşlarından Miralay Ali Rıza'nın, Hindistan'da çıkan gazetelere, Enver Paşa'nın öldüğüne dair beyanat vermesi³⁵⁶, Enver Paşa hayranlarının bütün ümitlerini sona erdirmiştir.

Enver Paşa ve ittihatçı arkadaşları 1918 yılının 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gecesi bir Alman torpidosu ile yurdu terk ettiklerinde hepsinin amacı en kısa zamanda tekrar çok sevdikleri vatanlarına geri dönmektir. Yurdu terk etmelerinin nedeni adil olmayan mahkemelerde yargılanıp cezalandırılacaklarını düşünüyor olmalarıydı. Onun için "geçici bir süreliğine" vatanlarını terk ediyorlardı. Bu nedenle de yurt dışında kaldıkları süre zarfında Anadolu'da başlamış olan Millî Mücadele'nin her safhası ile ilgilenmişler ve katkı sağlamak istemişlerdir. Bunu hem Enver Paşa'nın hem de diğer ittihatçıların Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış oldukları mektuplarından anlamak mümkündür.

Aslında vatan işgale uğradığı takdirde Anadolu'dan veya Kafkaslardan bir milli mücadele başlatma fikri ve hazırlıkları Birinci Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkmıştır. İlk olarak Çanakkale Savaşları esnasında, düşman donanması boğazları geçip İstanbul'u işgal ettiği takdirde Osmanlı Genelkurmayının mücadeleyi nasıl devam ettireceği sorusu üzerine çalışılmış ve böyle bir durumda Anadolu içlerine askerî yığınak yaparak savaşı devam ettirme planları

356 Bu beyanat için bkz., Cihangir, Erol, *Emir Şekip Aslan ve şehid-i muhterem Enver Paşa*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2005. s. 99-100.

yapılmıştır. Düşman Çanakkale’de mağlup olunca bu plan uygulanmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna yaklaştığında, Mart-Nisan 1918’de Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Osmanlı Devleti’nin müttefikleri ile birlikte bu savaşı kaybettiklerini anlamış ve askerî tedbirler almaya çalışmıştır. Aldığı en önemli tedbir ise **Kafkasya’daki Osmanlı Üçüncü Ordusu’nu yeniden teşkilatlandırarak güçlendirmek** ve ayrıca çok güvendiği kardeşi **Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam Ordusu’nu kurmak** olmuştur. Enver Paşa savaş kaybedilince düşmanın Anadolu’da dâhil olmak üzere vatanı işgal edeceğini tahmin edebiliyordu. Böyle bir işgale karşı Güney Kafkasya’da yapmış olduğu askerî yığınağı kullanarak savaşın “ikinci safhasını” başlatmak ve bu askerî birlikler ile Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırmayı hedefliyordu. Ancak bunu Enver Paşa değil Mustafa Kemal Paşa başarabilmiştir.

SONUÇ

Enver Paşa konusunda hem Türkiye’de hem de Almanya’da azımsanamayacak kadar bilimsel çalışmanın mevcut olduğunu biliyoruz. Ancak dikkatimizi çeken husus, bu çalışmalara kaynaklık eden her iki ülkedeki arşiv malzemelerinin birbirinden bağımsız, ayrı ayrı kullanılmasıdır. Türkiye’de yapılan çalışmaların Alman kaynaklarını, Almanya’da yapılan çalışmaların ise Türk arşiv malzemelerini değerlendirmeye tabi tutmadıklarını görmekteyiz. Hâlbuki her iki ülkedeki arşiv malzemesi ve bu yöndeki bilimsel çalışmaları aynı resmin birer parçaları gibi, birbirini tamamlar niteliktedir. Bunları karşılaştırmadan ve bir bütün olarak ele almadan yapılacak olan çalışmaların eksik kalacağı muhakkaktır. Biz burada Almanya ve Türkiye’deki ulaşabildiğimiz arşiv malzemelerinin yanı sıra, yayınlanmış bilimsel eserleri de değerlendirerek konuyu incelemeye çalıştık.

Enver Paşa, 1913 Bâbiâli Baskını’ndan sonra kurulan ve İttihatçı ağırlıklı olan Sait Halim Paşa Kabinesi’nde Harbiye Nâzırlığı görevini üstlenirken ve Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesini isterken iki önemli ideali

vardı: Birincisi kendi doğal sınırları içerisinde, modernleşmesini tamamlamış ve milletlerarası platformda tam bağımsız olarak tanınmış bir Osmanlı Devleti meydana getirmek; ikincisi ise Rusya himayesindeki Türkistan'ın özgürlüğe kavuşmasını sağlamaktı.

Enver Paşa'ya göre, tam bağımsız ve modernleşmesini tamamlamış bir Osmanlı Devleti'nin yönetimde dayanaacağı unsur Türkler olacaktı. Zira “zamanın ruhu” bunu gerektirmekteydi. Zaten Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Türk olmayan halkların Osmanlı Devleti'ne isyanları, “Osmanlılık” ve “İslamcılık” düşüncelerinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını gösterdiği gibi “Türkçülük” düşüncesinin ön plana çıkmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinin ve ekonomisini düzeltebilmesinin ancak büyük devletlerden oluşan iki bloktan birinin yanında savaşa girmesiyle mümkün olabileceğini düşünüyordu. Bu bağlamda askerî üstünlüğün İttifak Devletleri'nde olduğuna ve savaşı da İttifak Devletleri'nin kısa bir sürede kazanacağına inanıyordu. Öte yandan İttihat ve Terakki Komitesi'nin ileri gelenleri, özellikle Talat Bey, Halil Bey ve Sadrazam Sait Halim Paşa, genel bir savaşta Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmeye çalışacağını, bunun da Osmanlı Devleti'nin Rusya himayesine girmesi anlamına geleceğini zaman zaman Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'a anlatıyorlardı. Bu İttihatçılar böyle bir tehlikenin, ancak yapılacak bir Osmanlı-Alman ittifakıyla önlenebileceğini savunuyorlardı. Dolayısıyla Almanya ile ittifak yapma teklifleri önce Osmanlı Devleti yöneticilerinden gelmiştir. Buna karşılık ilk başlarda Wangenheim, bir Osmanlı-Alman İttifakı'nın Almanya'ya “*faydadan çok yük getireceği*” gerekçesiyle

başlangıçta bu fikre karşı çıkmıştır. Ancak II. Wilhelm'in “*Oportünist*” nedenlerden dolayı gerekli görmesi sonucu Osmanlı-Alman İttifakı gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı-Alman İttifakı çerçevesinde, Alman imparatorluğunun “Doğu” ve “İslam” politikaları ile Enver Paşa'da savaş boyunca olgunlaşmış “Türkçülük” düşüncesi kısmen de olsa örtüştüğünden Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ortak girişimlerde bulunmuşlardır. Zira Ekim 1917 Rus Bolşevik İhtilâli'ne kadar Almanya için Kafkasya ve Orta Asya'ya giden yol, İstanbul üzerinden geçiyordu. Ancak beklenmedik bir anda patlak veren Rusya'daki Bolşevik İhtilâli, Alman menfaatleri için önemli bir fırsat doğurmuştu. Fakat aynı fırsat Alman İmparatorluğu'nun müttefiki Osmanlı Devleti için de söz konusu idi. “Türkçü” ve “İslâmcı” politikalarla Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmayı amaçlayan Enver Paşa'nın öncelikli hedefleri arasında, Orta Asya'daki Türkler ile Anadolu Türklerini, arada yabancı bir devlet olmayacak şekilde, coğrafi olarak birleştirmek de vardı. Bu nedenle Anadolu ile Orta Asya arasında yer alan Transkafkasya bölgesinin Türk hâkimiyetinde olması gerekiyordu.

Enver Paşa, Bolşevik İhtilâli'nden sonra Kafkasya'da ortaya çıkmış olan Almanya- Osmanlı Devleti çıkar çatışmasında hiçbir şekilde taviz vermek istemiyordu. Zira Kafkasya onun misyonu içerisinde önemli bir yere sahipti. Kafkasya hem Turan'a giden yol üzerinde yer alıyor hem de içinde Türk nüfusu barındırıyordu. Kaldı ki Enver Paşa kendisi Almanya karşısında taviz verse bile Kafkasya'daki ordu komutanları buna rıza göstermeyeceklerdi. Enver Paşa'nın ayakta kalabilmesi için politik ve askerî başarıya ihtiyacı vardı. Bu fırsat şimdi Kafkasya'da önüne çıkmış ve bunu Almanlar karşısında heba etmek istemiyordu. Hatta

Enver Paşa için Kafkasya o kadar önemli idi ki diğer cep-
helerde Osmanlı askeri ile Alman askeri aynı safta savaş-
malarına ve Osmanlı Devleti Suriye Cephesi'nde çökme
noktasına gelmesine rağmen o, Kafkas Cephesi'nde özel
birlikler tutmuş ve Almanya'ya karşı çatışmaya girmiş, Os-
manlı askerleri Alman askerlerinden esir almışlardı. Böy-
lece Osmanlı-Alman İttifakı savaşın başından beri ilk defa
kopma noktasına gelmişti. Bu şartlarda çalışamayacağını
belirten Enver Paşa, Alman Orduları Yüksek Komutanlı-
ğı'na istifa edeceğini bildirmiştir. Ancak İstanbul'daki Ge-
neral von Seeckt'in devreye girmesiyle bu istifa teşebbüsü
önlenebilmiştir.

Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı boyunca Alman Ordu-
ları Yüksek İdaresi ile uyumlu çalışmaya özen göstermiştir.
Ama hiçbir zaman "Almanların kuklası" haline gelmemiş-
tir. Bugün bunu Alman ve Türk arşiv belgelerinde görmek
mümkündür. O Osmanlı menfaatlerinin Almanya yanında
yer almayı gerektirdiğini düşündüğü için Almanya ile itti-
fak kurma taraftarı olmuş ve bu ittifakı devam ettirmiştir.
Enver Paşa'nın yanıldığı önemli husus, Almanya'nın askerî
gücüne çok güvenmesi ve savaşa katılmakta aceleci dav-
ranmasıdır. Bununla beraber Almanya'nın "İslam ve Doğu
Politikaları" ile Enver Paşa'nın Orta Asya'ya kadarki Türk
unsurlarıyla bağlantı kurma politikaları birbiriyle uyuşu-
yordu. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanların
doğu ile ilgili savaş hedefleri ile İttihat ve Terakki'nin sa-
vaş hedefleri paralellik gösteriyordu. Ancak hem İttihatçı-
ların hem de II. Wilhelm ve ekibinin bu hedefleri gerçekçi-
likten daha çok hayal ürünü idi. Bu noktada Enver Paşa'yı
ve II. Wilhelm'i "hayalci" olarak nitelendirmek mümkün-
dür. Ancak bu sınırsızca düşünme ve bu düşünceleri poli-
tika olarak uygulama durumu, II. Wilhelm ile Enver Pa-
şa'nın yaşadıkları dönemdeki sınır tanımayan teknolojik

ve bilimsel gelişmelerin ruh hali şeklinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda hemen hemen aynı dönemlerde yaşamış olan Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'yı karşılaştırdığımızda; Enver Paşa'nın çağının bütün özellikleri ve hayalperestliğini taşıyan bir karakter, Mustafa Kemal ise gerçekçi, planlı ve programlı bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enver Paşa ve İttihat Terakki Cemiyeti yönetimi, Birinci Dünya Savaşı boyunca yaptıkları yönetim ve askerî hatalarının sonucu Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmışlardır. Osmanlı Devleti'ndeki 1908 İhtilâli'ni yapmış olan hürriyet aşığı genç ve ihtilâlcî bir avuç İttihatçı, kısa bir süre sonra imparatorluğun tiranları haline gelmişlerdi. İttihatçıların bir kısmı 1914 yılından itibaren kişisel hırslarını, ülke yönetiminde iktidar olmak için sınırsız taleplerini, Almanya'nın askerî başarıları ile de süsleyerek ülkenin yönetimini tek başına ellerine almışlardır.

Enver Paşa ve arkadaşları büyük insanlar olduklarına ve vatani kurtarma misyonu için yaratıldıklarına inanıyorlardı. Ama bunun için gerekli eğitim ve donanımına sahip değillerdi. Fakat yine de, Enver Paşa'nın, bitmez-tükenmez enerjisi, idealistliği ve Harbiye Nâzırlığı döneminde tam da sistematize edilmemiş Türkçülüğü, Anadolu ve Orta Asya Türklüğünün canlanmasına ve ayaklanma gücünün artmasına etki etmiştir. Kozmopolit Osmanlı Devleti'nin külleri üzerinde millî karakterli Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının temellerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Enver Paşa'nın önemli katkıları vardır.

Tarihte yenilip de kaybetmiş, fakat fikirleri ve tutkuları sayesinde kahraman olarak toplumların hafızasına kazınmış çok az komutan vardır. Bu nadir insanlardan biri de Enver Paşa'dır. Çoğu zaman insanlığa faydalı olabilmek ve

dolayısıyla tarihe mal olabilmek için mutlaka başarılı olmak gerektiğine inanırız. Onun için de makyavelist bir yaklaşımla, her ne pahasına olursa olsun kazanmak isteriz. Zira kahraman olmak için kazanmak gerektiğine inanırız. Hâlbuki her zaman kazanan kahraman, her kahraman da kazanan demek değildir. Tarihe baktığımızda her ne pahasına olursa olsun kazanmaya çalışanların değil, her türlü engelle rağmen tutkularının ve ideallerinin peşinde koşanların toplumlar nezdinde kahraman olduklarını görürüz. Enver Paşa'nın yanı sıra Napolyon ve Gazi Osman Paşa sadece bunlardan bir kaçıdır. Dolayısıyla sıradan olanlar değil, sıra dışı olanlar insanlık tarihinin hafızasına kazınmaktadır.

Yıkılmak üzere olan koca bir medeniyetin giriştiği büyük bir savaşta kaybetmek zorunda kalan Enver Paşa, düşünceleri ve tutkuları sayesinde bugün birçokları için ilham kaynağı olmuştur. Tarihin böylesine önemli bir şahsiyeti üzerine bilimsel bir çalışma yapmak haksız ve ideolojik eleştirilere açık olmak anlamına geldiğinin farkındayız. Buna rağmen bu üçüncü baskıya yapmış olduğumuz küçük eklemeler ile Enver Paşa ile ilgili bilimsel çalışmalara az da olsa katkı sağladığımızı ümit ediyorum.

BİBLİYOGRAFYA

**Politisches Archiv des Auswärtiges Amt (Alman Dışişleri
Bakanlığı Arşivi),
Berlin (PAA-AA)**

Der Weltkrieg

Nr. 11, Nr. 11d, Nr. 11d secr., Bd. 1, Bd. 4, Bd. 5, Bd. 8, Bd. 9, Bd. 11,
Nr. 11 d Geheim..., Bd. 13.

Grosses Hauptquartier

Georgien, Nr. 1, Bd. 1; Türkiye, Nr. 18, Bd. 3; Transkaukasien, Nr.40b
1. Ziele Enver Paschas. Bd. 1.

Orientalia Generalia

Nr. 9 Nr. 1.

Russland

Nr. 97a, Bd. 11, Bd. 16, Bd. 17, Bd. 24a.

Türkei

Nr.159 No2, Bd. 13, Bd. 14Bd. 15 Bd. 16 Bd. 17 Bd. 19 Bd. 38; Nr.134,
Bd. 33, Bd. 35; No 198, Bd. 8; Nr. 159, Nr. 3; Nr 139, Bd. 38;
Nr. 158.

Geheimes Staatsarchiv pruessischer Kulturbesitz (Prusya Devlet Gizli Arşivi) Berlin (GStA)

Gesandtschaft Hamburg Nr. 370, s. 57–118.

Gesandtschaft Hamburg Nr. 371, s. 155–156.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasi İradeler Katalogu (HR. SYS)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürlüğü (DH.KMS)

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Deutsche Quellen zur Geschichte des Ersten Weltkrieges. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit. (yayınlayan: Wolfdieter Bihl), Darmstadt 1991.

Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einige Ergänzungen. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky. (Yayınlayan: von Graf Max Montgelas - Walter Schücking), C. I-IV, Berlin 1927.

Gazete ve Mecmualar

Berliner Tageblatt

Die Welt des Islams

Der Tag

Deutsche Tageszeitung

Frankfurter Zeitung,

Germania

Hamburger Fremdenblatt

Osmanischer Lloyd

Makale ve Kitaplar

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908–1914* (Çevr. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1986.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

- Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında. İki Komite İki Kıtıl*, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 1998.
- Akçura, Yusuf; *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Akın, Rıdvan, *Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketleri 1908–1918*, Der Yayınları, İstanbul 2002.
- Aksu, Kenan, *İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa*, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Aksun, Ziya Nur, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- Allen, W.E.D.-Muratoff, Paul, *Caucasian Battlefields. A History of The Wars On The Turco-Caucasian Border 1828–1921*, Cambridge At The University Press 1953.
- Alp, Tekin; *Türkismus und Pantürkismus*, Verlag Gustav Kiepenheuer, Weimar 1915.
- Arslan, Emin Şekip, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, Samsun İl Matbaası, Samsun 1948.
- Aşıroğlu, O. Gazi, *Enver Paşanın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları (Acı Zamanlar)*, Burak Yayınları, İstanbul 1992.
- Aydemir, Ş. Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.I, II, III, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993.
- Babacan, Hasan, "Enver Paşa", *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa 1874–1921*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Bademci, Ali, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa (1917–1934)*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.
- Baden, Prinz Max von, *Erinnerungen und Dokumente*, Berlin-Leipzig 1927.
- Basler, Werner, *Deutschlans Kriegszielpolitik 1914–1918*, Kiel 1951.
- Baumgart, Winfried, *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien-München 1966.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

- Bernstorff, Graf Johann Heinrich, *Erinnerungen und Briefe*, Zürich 1936.
- Beydilli, Kemal, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar –XVII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Ihre Basis in der Orient-Politik und Ihre Aktionen 1914-1917*, C. I-II, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz 1975.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harrekâtı*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Birinci, Ali, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi”, *Tarih ve Toplum*, S. 52 (1988), s. 209-215.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Cihangir, Erol, *Emir Şekip Aslan ve Şehid-i Muhterem Enver Paşa*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2005.
- Çağlayan, Tuncer Kaya, *İngiliz Belgelerine Göre İngiltere ve Osmanlı Arasında Ayrı Barış Girişimleri*, Palmiye Kitapları, Samsun 2003.
- Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914–1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- Çolak, Mustafa, “Tehcir Olayı’nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: ‘Talat Paşa Davası’”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, S. 58 (Mart 2004), s. 1-47.
- Çolak, Mustafa, “Der Deutsch-Osmanische Kampf um Transkaukasien im Kontext des Turanismus und der Weltmachtpolitik (1918)”, *Euro Agenda/Avrupa Günlüğü*, 5/9 (2/2006), s. 79–93.
- Devlet, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Djema! Pascha, *Erinnerungen Eines Türkischen Staatsmannes*, 2. Baskı, Drei Masken Verlag, München 1922.
- Enver Paşanın Anıları* (Yayına Hazırlayan: Halil Erdoğan Cengiz), İletişim yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1991.
- Erer, Tekin, *Enver Paşanın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, Mayataş Yayınları, İstanbul 1973.

- Ergün, Mustafa, „Die Deutsch-Türkischen Erziehungsbeziehungen Waerend des Ersten Weltkrieges“, *O.T.A.M.*, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 194-207.
- Eyicil, Ahmet, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 228–244.
- Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*, Droster Verlag, 4. Baskı, Düsseldorf 1994.
- Gehrke, Ulrich, *Persien in der deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges*, Stuttgart 1960.
- Gencer, Mustafa, *Bildungspolitik, Modernisierung und Kulturelle Interaktion. Deutsch-türkische Beziehungen (1908–1918)*. Lit Verlag, Münster 2002.
- Guse, Felix, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest*, Koehler & Amelang, Leipzig 1940.
- Güçüyener, Şükrü Fuat, *Birinci Cihan Harbinde Tanıdığım Kahramanlar: Enver Paşa*, Gün Basımevi, İstanbul 1991.
- Güçüyener, Şükrü Fuat, *Enver Paşa*, Anadolu Türk Kitap Deposu Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1943.
- Hagen, Gottfred, *Die Türkei im Ersten Weltkrieg. Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch-türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg*, Frankfurt 1990.
- Hanoğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902)*, C. I, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.
- Hanoğlu, M. Şükrü, “Enver Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, T.D.V Yayınları, İstanbul 1995.
- Hanoğlu, M. Şükrü, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989.
- Hartmann, Martin, “İslampolitik”, *Koloniale Rundschau*, C. 11-12 (1914), s.580-604.
- Haupt, Werner, „Deutsche unter dem Halbmond. Die Geschichte der deutschen Militärberater in der Türkei“, *Deutsches Soldatenjahrbuch*, 15. *Deutscher Soldatenkalender*, München 1967.

- Helfferrich, Karl, *Die deutsche Türkenpolitik im neuen Deutschland. Grundfragen deutscher Politik in Einzelschriften.* (Yayına Hazırlayan Hermann Jordan), Berlin 1921.
- Hermann Vámbéry, *Reise in Mittelasien*, Leipzig 1873.
- İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Araştırma Basın Yayın, İstanbul 1987.
- İybar, Mahmut, "I. Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtuldu?", *Belleten*, C: XLIII, S. 169, T.T.K Yayınları, Ankara Ocak 1979.
- İnan, Arı, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, İmge Yayınevi, Ankara 1997.
- Jäschke, Gotthard, "Der Turanismus der Jungtürken zur osmanischen Aussenpolitik im Weltkrieg", *Die Welt des Islams*, C. 23, Sayı 1/2, s. 1-54.
- Jäschke, Gotthard, „Die deutsch-türkische Waffenbruderschaft“, *Der Deutsche Krieg* 24, Stuttgart-Berlin 1915.
- Jäschke, Gotthard, "Die Staatsverträge der Türkei seit Beginn des Weltkrieges", *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms- Uni. Zu Berlin* 37 (1934), 2. Abteilung Westasiatische Studien, s. 97-132.
- Kandemir, Feridun, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Güven Yayınevi, İstanbul 1943.
- Karabekir, Kâzım (Yayınlayan: Faruk Özerengin-Emel Özerendn), *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Türdav Ofset, İstanbul 1982.
- Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa Ve İttihat Terakki Erkânı*, Tekin Yayınları, Ankara 1990.
- Karaman, Sami Sabit, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yayınları, İstanbul 2002.
- Kaurimsky, Emrich von, „Der Heilige Krieg vom Scheriatsrechtlichen Standpunkte“, *Österreichische Monatsschrift für den Orient*, 41 (1915), s. 24.
- Kendi Mektuplarında Enver Paşa* (Yayına Hazırlayan: M. Şükrü Hanioğlu), Der Yayınları, İstanbul 1989.
- Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya. Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

- Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- Koloğlu, Orhan, “Enver Paşa Efsanesi’nde Alman Katkısı (1908–1913) – 1”, *Tarih ve Toplum*, C.13, S.78 (Haziran 1990), s. 334-342.
- Koloğlu, Orhan, “Enver Paşa Efsanesi’nde Alman Katkısı II. İslam Dünyasını Alman Kültürü ile Harekete Geçirme ve Dr. Jaeckh”, *Tarih ve Toplum*, C.14, S.79 (Haziran 1990), s. 49–56.
- Kressenstein, Freiherr Kress von, *Meine Mission im Kaukasus* (Yayınlayan David Paitschadse), Verlag Samschoblo, Tbilissi 2001.
- Kurtcephe, İsrail-Balcıoğlu, Mustafa, “Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Harbi’nde Almanya’nın İran Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 271-285.
- Kurtcephe, İsrail-Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Harbi Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-”, *OTAM*, Sayı 3 (Ocak 1992), s. 247–270.
- Kutay, Cemal, *Atatürk Enver Paşa Hadiseleri: Yakın Tarihin Meçhul Sahifeleri*, Ercan Matbaası, İstanbul 1956.
- Kutay, Cemal, *Enver Paşa Lenin’e Karşı*, Ekincil Yayınları, İstanbul 1955.
- Kühlman Richard von, *Erinnerungen*, Heidelberg 1948.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıtlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.
- Ludendorff, Erich, *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*, Berlin 1919.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908*, İletişim Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1989.
- Mende, Gerhard, *Der Nationale Kampf der Russlandtürken. Ein Beitrag zur Nationalen Frage in der Sovietunion*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1936.
- Menemencioğlu, Nermin, *Enver Paşa İn Türkistan*, T.T.K Yayınları, Ankara 1993.
- Minorsky, “Turan”, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, Cilt 12/2, s. 107
- Munshi, Hilal, *Die Republik Aserbeican*, Berlin 1930.
- Mühlmann, Carl, “Enver Pascha”, *Heerführer des Weltkrieges*, Verlag von Z.s. Mitler & Sohn / Berlin 1939.

- Mühlmann, Carl, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, Leipzig 1940.
- Mühlmann, Carl, *Deutschland und die Türkei 1913–1914. Die Berufung der deutschen Militär Mission nach der Türkei, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg*, Berlin 1929.
- Nolte, Hans-Heinrich, *Drang nach Osten*, Frankfurt a. M. 1976.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1983.
- Öğün, Tuncay, “Kafkas Cephesi’nde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, s. 398-399.
- Önen, Nizam, *İki Turan Macaristan ve Türkiye’de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Özdemir, Hikmet, *Üç Jöntüek’ün Ölümü Talat-Cemal-Enver*, Remzi Kitebevi, İstanbul 2007.
- Özden, Kemal “Enver Paşa’nın Berlin’den Moskova’ya Geçme Girişimleri (1919-1920)”, *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu 25 Kasım 2014*, Bildiriler, C. I. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 185-250.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.
- Pomiankowski, Joseph (Çevr. Kemal Turan), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü. 1914-1918 Birinci Dünya Harbi*, Kayhan Yayınları, İstanbul 1990.
- Ramsaur, E.E, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, (Çevr. Nuran Yavuz), Sander Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1982.
- Rathmann, Lothar, *Stoßrichtung Nahost 1914–1918. Zur Expansionspolitik des deutschen Imperialismus im Ersten Weltkrieg*, Rutten & Loening, Berlin 1963.
- Sâbis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, C. I-II (İstanbul 1990), C. I, III, IV, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- Sanders, Otto Liman von, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin 1919.
- Sarıнай, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

- Schabinger, Karl Emil, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter. Erlebnisse eines kaiserlichen Dragomans*, Baden-Baden 1967.
- Schöllgen, Gregor, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1918*, R. Oldenbourg Verlag, München 1984.
- Soko, Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar (1882-1959)*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1943.
- Soytürk, Mete, "İttihatçı Paşalar Nasıl Yurtdışına Kaçtılar", *Popüler Tarih*, S. 63 (Kasım 2005), s. 46-53.
- Sürmeli, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.
- Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.
- Talat Paşa'nın Anıları*, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul 1986.
- Toprak, Zafer, "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların Türkleştirme Politikası", *Toplumsal Tarih*, 146 (Şubat 2006), s. 14-22.
- Trumpner, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1968.
- Tunaya, Tarık Z., "Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci 'jön Türk' Hareketinin Fikri Esasları", *Prof Tahir Taner'e Armağan*, İstanbul 1956.
- Ünal, Hasan, "İttihat Terakki ve Dış Politika", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 212-227.
- Vogel, Renate, *Die Persien-und Afghanistan expedition Oskar Ritter v. Niedermayers 1915/16*, Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktsforschung, C. 8, s. 49-50.
- Wallach, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çevr. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977.
- Yamauchi, Masayuki, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa (Türkiye'den Türkistan'a)*, Bayrak Matbaası, İstanbul 1995.

- Yılmaz, Veli, *1. nci Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul 1993. s. 38–46.
- Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kadro Yayınları, İstanbul 1977, s. 25–30.
- Zürcher, Werner, *Kaukasien 1914–1918. Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer*, Droste Verlag, Duesseldorf 1978.

EK 1: Enver Paşa hakkında Alman Orduları Yüksek İdaresi'ndeki generalların düşünceleri (Almanca ve Türkçe çevirisi)

Enver Paşa.

Enver hatte in Deutschland viele Freunde und Bewunderer. Auch die Gegenwart kennt und achtet seinen Namen. Wir vergessen ihm nicht, daß er ein zuverlässiger Freund Deutschlands war, der auch in unserem Unglück uns die Treue wahrte. Aber die Wertschätzung hat noch eine andere, tiefere Ursache. Wir achten in ihm einen ganzen Mann und einen tapferen Soldaten, der es vorzog, für seine Ideale in den Tod zu gehen, statt wie manche andere unter dem Schutze fremder Gastlichkeit ein behagliches Dasein zu führen. Diese heroische Haltung ist es, die den Deutschen bei Enver anzieht. Gilt dies ganz allgemein, so bedarf es noch der Ergänzung, in welchem Lichte die deutschen Heerführer und Soldaten diese Persönlichkeit sahen und sehen, damals vor 20 Jahren zur Zeit des Weltkrieges und im abgeklärten Urteil rückblickender Betrachtung. Sie werden in erster Linie entscheiden können, ob Enver den großen Erscheinungen und Soldaten der Geschichte zuzuzählen ist. Lassen wir diese Männer mit ihren eigenen Worten sprechen. Am 17. Februar 1916 bezeichnete General von Falkenhayn, der damals an der Spitze der deutschen Obersten Heeresleitung stand, gegenüber dem Auswärtigen Amt Enver als den Mann, „der uns militärisch und politisch unerseßlich ist“. Sein Nachfolger, Generalfeldmarschall von Hindenburg, schrieb am 18. November 1916 dem Reichskanzler: „Ich muß auf die Erhaltung der durch Enver verkörperten Regierung ausschlaggebenden Wert legen ...“ Worauf basierte dies Urteil? Auch dafür seien die gleichen Kronzeugen angeführt. Der Vertreter des Auswärtigen Amtes bei der Obersten Heeresleitung schrieb in einem Bericht an das Auswärtige Amt vom 26. November 1915 über die erste Begegnung zwischen den Männern der deutschen und türkischen Obersten Heeresleitung: „Falkenhayn erzählte

von der Begegnung mit Enver, dessen Großzügigkeit er aufrichtig bewunderte.“ Am 4. April 1917 sprach Generalfeldmarschall von Hindenburg dem türkischen Vize-Generalissimus wegen der von ihm genehmigten Belassung der türkischen Truppen in Mitteleuropa seinen Dank aus „für das aufs neue bewiesene großzügige Entgegenkommen“. In den Tagebuch-Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls von Madensen, der im März 1916 Konstantinopel besuchte, heißt es über Enver: „Es war ein Genuß, mit diesem ernstesten, großzügigen, entschlossenen, deutschfreundlichen Mann mich auszusprechen . . . Er war mit seinem gesunden Menschenverstand über alles im Bilde.“ In seinem Buch „Meine Kriegserinnerungen“ spricht sich General Ludendorff über Enver wie folgt aus: „Enver Pascha war groß veranlagt und machte einen ungewöhnlichen Eindruck. Er war Deutschlands treuer Freund. Warme Sympathie verband mich mit ihm. Für die Kriegsführung hatte er soldatisches Verständnis. Aber die Grundlagen und das Handwerkszeug fehlten ihm; auch war er nicht geschult. Seine große militärische Begabung konnte sich nicht entfalten.“ Generalfeldmarschall von Hindenburg urteilt über Enver in seinem Buch „Aus meinem Leben“: „Enver Pascha zeigte mir gegenüber einen ungewöhnlich weiten und freien Blick für das Wesen der Führung des gegenwärtigen Krieges und seiner Durchführung. . . Bei aller hohen Auffassung des Krieges im allgemeinen entbehrte Enver Pascha aber doch einer gründlichen militärischen, ich möchte sagen Generalstabschulung.“

Noch viele Urteile im Kriege an verantwortlicher Stelle stehender Männer über Enver Pascha ließen sich anführen. Nur wenige sprechen ihm Lauterkeit seines Wesens und Reinheit seiner Beweggründe ab. Alle maßgebenden Urteile rühmen die Großzügigkeit seiner Auffassungen, seine bewunderungswürdige Spannkraft, seine unerschütterliche Ruhe in schwierigen Lagen, sein unbeugsames Festhalten an dem als richtig Erkannten. Aber in einer Frage scheiden sich die Geister, ob Enver Pascha den großen Feldherren des Weltkrieges zuzuzählen ist. Aus den oben angegebenen Urteilen unserer großen Soldaten ist bei aller Anerkennung für die großen militärischen Anlagen Envers ein Nein herauszulesen. General Bronsart von Schellendorff, als Chef des türkischen Generalstabes sein langjähriger Berater, geht in einer Äußerung vom Juli 1938 näher auf diese Frage ein. Nach ihm hatte Enver alle Eigenschaften eines Feldherrn, aber er konnte sie nicht unter Beweis stellen, weil zwei praktische und unerläßliche Voraussetzungen fehlten: ein scharfes Schwert, d. h. eine gut ausgebildete und ausgerüstete Armee, zum anderen die Möglichkeit, an schlachtentscheidender Stelle so viel Truppen zu vereinigen, um den Erfolg einigermaßen sicher-

zustellen. Die Größe und Weite des Landes sowie die schlechten und nicht zu bessernden Verbindungen standen dem im Wege. Diesem Urteil Generals von Bronsart wird die kriegsgeschichtliche Forschung insoweit beitreten können, daß Envers Charakter und Anlagen die Voraussetzungen erfüllten, sich zu einem Feldherrn zu entwickeln. Mangel an gründlicher militärischer Durchbildung ließen diese Ansätze nicht zur vollen Entfaltung kommen. Dieser Mangel trug daran schuld, daß Optimismus und Phantasie, an und für sich unentbehrliche Feldherrneigenschaften, nicht genügend gezügelt wurden. So verfiel Enver Pascha — nicht, dies sei nochmals betont, infolge mangelnder militärischer Veranlagung, sondern infolge fehlender militärischer Schulung — gegen eins der wichtigsten Feldherrngebote, die anzustrebenden Ziele den vorhandenen Mitteln anzupassen.

Eine leidenschaftslose, sachliche Würdigung hat Enver in seinem Vaterland noch nicht gefunden. Noch sind die Wunden, die unter seiner Führung dem türkischen Reich geschlagen worden sind, nicht vernarbt. Noch wird Enver für Dinge verantwortlich gemacht, die, so beklagenswert sie an sich sind, nicht den damals führenden Männern des Landes, sondern den damals bestehenden Zuständen und höheren Gewalten zur Last fallen. Die Leidenschaften werden eines Tages schweigen, dann wird auch in der neuen Türkei der Tag kommen, wo sie Enver mit Stolz einen der ihrigen nennt. Nicht als großer Feldherr wird er in der türkischen und deutschen Geschichte weiterleben, aber als ein ganzer Mann von lauterem Idealismus und als großer Soldat, begabt mit einem natürlichen, fast untrüglichen Instinkt für das soldatisch und kriegerisch Notwendige. Gerade die deutsche Gegenwart wird eine Persönlichkeit zu würdigen wissen, die, schlicht und einfach im Wesen und abhold jeder Pose, da, wo es das Wohl seines Volkes galt, höchster kämpferischer und heldischer Leistung fähig war.

Kaynak: Mühlmann, Carl, "Enver Pascha", *Heerführer des Weltkrieges*, Verlag von Z.S. Mittler & Sohn, Berlin, 1939, S.167-169.

Enver Paşa

Almanya’da, Enver Paşa’nın çok sayıda arkadaşı ve hayranı vardı. Bugün bile onun ismi bilinmekte ve saygıyla anılmaktadır. Onun zor günlerde bile Almanya’ya sadık bir dost olarak kaldığını unutmayacağız. Fakat ona gösterilen hürmetin daha başka ve daha derin nedenleri bulunmaktadır: O başkaların yaptığı gibi yabancıların himayesinde rahat bir hayat sürmedi. Biz onun şahsında, idealleri uğruna ölmeyi seçebilmiş cesur bir asker görüyoruz. Enver’in bu kahramanca tutumu Almanlar nezdinde hayranlık uyandırmaktadır. Herkes tarafından bilinen bu gerçeğin, 20 yıl önceki Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman ordu yöneticilerinin ve askerlerinin onun hakkında neler düşündüklerini, geçmişe bakarak tamamlamak gerekir. Alman ordusunun yöneticileri ve askerleri öncelikle Enver Paşa’nın tarihin kaydettiği büyük askerlerden olup olmadığı kararını verebileceklerdir. Şimdi bu asker ve komutanların kendi cümleleriyle Enver Paşa’yı nasıl ifade ettiklerine bakalım:

17 Şubat 1916’da, Alman Orduları Yüksek İdaresi’nin başında bulunan General Falkenhayn, Alman Dışişleri Bakanlığı’na, Enver Paşa’yı kastederek: “O askerî ve politik açıdan bizim için vazgeçilmezdir” diyordu. Onun halefi Mareşal Hindenburg 18 Kasım 1916’da imparatorluk şansölyesine şöyle yazıyordu: “Enver’de kişiliğini bulmuş olan hükümete büyük önem vermek zorundayım.” Enver Paşa hakkındaki bu hükmün temelinde ne yatmaktaydı? Bunu açıklamak için Alman Orduları Yüksek İdaresi’ndeki bu iki komutanın şahitliğine başvurmak yerinde olacaktır. Alman Dışişleri Bakanlığı’nın, Alman Orduları Yüksek

İdaresi'ndeki temsilcisi 26 Ekim 1915'de, Alman Dışışleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Enver Paşa ve mahiyetinin Alman Orduları Yüksek İdaresi'ndeki üst düzey yöneticilerle ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyordu: “Falkenhayn, Enver Paşa ile karşılaşmasında, onun âlicenaplığına samimiyetle hayran kaldığını anlatıyordu.” Mareşal Hindenburg'da 4 Nisan 1917'de, Osmanlı askerinin Orta Avrupa'da kalmasını onaylamasından dolayı Osmanlı Başkomutan Vekili'ne (Enver Paşa) teşekkür ederek: “bunun âlicenaplığın yeni bir ispatı olduğunu” belirtiyordu.

Mart 1916'da İstanbul'u ziyaret eden Mareşal von Mackensen'de günlüğünde tuttuğu notlarında Enver Paşa için şunları yazıyordu: “Bu ciddi, âlicenap, azimkâr Alman dostu adamla konuşmak benim için bir zevkti... O sağlıklı muhakeme gücü ile konulara tam hâkim idi.” General Ludendorff ise “Mein Kriegserinnerungen (Savaş Hatıralarım)” adlı kitabında Enver Paşa'dan şöyle bahsediyordu: “Enver Paşa, kendini üstün gören farklı bir mizaca sahipti. Almanya'nın sadık bir dostuydu. Sıcak bir sempati ile ona bağlıydım. Savaş yönetimi için askerî bir zekâsı vardı. Fakat savaş için gerekli temel malzemelerden yoksundu; bundan dolayı büyük askerî yeteneğini ortaya koyamamıştı. Bu da onun suçu değildi.”

Mareşal von Hindenburg'da “Aus Meinem Leben (Hayatımdan)” adı altında topladığı anılarında, Enver Paşa hakkındaki yorumu şu şekildedir: “Enver Paşa şu andaki savaşın yönetimi ve yürütülmesinin esası hakkında bana olağanüstü geniş ve özgür bakış açıları gösterdi. Enver Paşa, savaş hakkındaki genel ve yüksek kavrayışına karşın, temel askerî bilgilerden, genelkurmay eğitiminden yoksundu.”

Savaş esnasında sorumlu daha birçok insan Enver Paşa hakkında konuşmuştur. Bunlardan çok azı onun doğasında

olan dürüstlüğünden ve davranışlarındaki iyi niyetinden bahsetmektedirler. Büyük çoğunluk onun düşüncelerindeki âli-cenaplığından, hayran kalınacak hoşgörüsünden, zorluklar karşısındaki sarsılmaz sükûnetinden ve doğru bildiği yolda boyun eğmez tutumundan bahsetmektedirler. Ancak Enver Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndaki büyük komutanlardan sayılıp sayılmayacağı konusunda herkes hem fikir değildir. Bizim Alman Orduları Yüksek İdaresi'ndeki komutanlarımızın, Enver Paşa'nın askerî kabiliyeti hakkındaki genel kanı olumsuzdur. Osmanlı Devleti'nin genelkurmay başkanı ve Enver Paşa'nın uzun yıllar danışmanı olan General Bronzart von Schellendorff Temmuz 1938'deki bir değerlendirmesinde bu konuyu irdeliyordu. Schellendorff'a göre, Enver Paşa büyük komutanlarda olması gereken tüm özellikleri taşıyordu; ancak iki pratik ve vazgeçilmez koşul eksik olduğu için o kendini ispatlayamamıştı: Birincisi, keskin bir kılıç yani iyi eğitilmiş ve iyi donatılmış bir ordu, ikincisi ise sonucu belirleyecek muharebeler kazanmayı garanti edecek kadar askeri birliği sevk etme imkânının yokluğu. Ülkenin büyük ve geniş olması ayrıca yollarının kötü ve savaş meydanlarına olan bağlantıların düzeltilememesi onun en büyük açmazıydı. General Bronzart'ın, Enver Paşa hakkındaki bu görüşlerine savaş tarihi araştırmacıları da katılacaklardır. Onun büyük komutanların sahip olduğu karakterde ve yapıda olduğu; ancak askerî temel eğitimden yoksun oluşu onun büyük komutan olarak tarihe geçmesine engel olmuştur. Ondaki bu eksiklik, büyük komutanlar için vazgeçilmez olan iyimserlik ve tasavvur gücü özelliklerinin yeterince dizginlenmemesine neden olmuştur. Tekrar vurgulamak gerekirse Enver Paşa, askerî becerisinin eksikliğinden değil de askeri eğitimin eksik olmasından dolayı büyük komutan olmak için gerekli olan önemli bir kurala

aykırı davranıyordu; o da hedefe ulaşmak için eldeki malzemeyi hedefle örtüştürememesiydi.

Enver Paşa bugüne kadar anavatanında duygusallıktan uzak ve gerçekçi bir kabul görmedi. Onun yönetimi zamanında Osmanlı Devleti'nde açılmış olan yaralar henüz kapanmadı. Enver Paşa hala şikâyet edilen konulardan sorumlu tutulmaktadır; ancak bunlar devleti yöneten şahsiyetlerin değil de o dönemin olağanüstü şartlarına bağlanmalıdır. Hissi yaklaşımlar bir gün sona erecek ve Enver'e yeni Türkiye'de layıkıyla sahip çıkılacaktır. Türk ve Alman tarihinde büyük bir komutan olarak değil; fakat dürüst ve idealist, iyi bir komutan için gerekli olan kabiliyetlere ve güvenilirliğe doğuştan sahip bir insan olarak yaşayacaktır. Kendi halkının iyiliği için her türlü mücadeleyi ve kahramanlığı yapmış olan bu şahsiyeti bugünkü Almanya takdir etmesini bilecektir.

Kaynak: Mühlmann, Carl, "Enver Pascha", *Heerführer des Weltkrieges*, Verlag von Z.S. Mitler & Sohn, Berlin, 1939, s.167-169.

**EK 2: Enver Paşa ve beraberindeki
ittihatçıların Almanya'ya kaçırılmasını
planlayan ve uygulayan Yüzbaşı Baltzer'in
1 Kasım 1918 gecesine ait anıları
(Almanca ve Türkçe çevirisi)**

Das romantische Ende der drei großen
Türken der Kriegszeit, Talaat,
Enver und Dschemal Pascha

**Line Erinnerung an den 1 November 1918
Von Kapitanleutnant a.D.
(Hermann) Battzer, Leipzig
s.Z. Admiralstaboffizier im Stab der Deutschen
Mittelmeerdivision in Konstantinopel**

Der Krieg in der Türkei hatte mit dem Zusammenbruch der Palastinafront und der bulgarischen Front ein jähres Ende genommen. In Konstantinopel war die jungtürkische Regierung gestürzt. Der Landeskenner mußte die schwersten Befürchtungen für das Leben der bisherigen Machthaber haben. Schon sprach man in der Stadt davon, daß der einer oder der andere der bisherigen Minister an einer Laterne der Großen Brücke, die über das Goldene Horn von Galata nach Stambul führt, sein Leben werde aushauchen müssen.

Am 1. November 1918 mittags wurde im Stabe der deutschen Mittelmeerdivision die Frage erörtert, ob und wie man den bisherigen Ministern, denen es zu verdanken war, daß die Türkei 1914 an unsrer Seite in den Krieg

ging, helfen könnte. Ich erbot mich, als jüngster der Admiralstabsoffiziere, den Plan der Entführung der Paschas zu verwirklichen.

Abends 9 Uhr fuhr ich mit dem Hauptmann Kurz vom Stabe des Feldeisenbahnchefs mit meinem Kraftwagen über die Große Brücke. Mitten auf der Brücke verliessen wir den Wagen und schickten ihn zurück, um unsere Spuren zu verwischen. An der Stambuler Seite der Brücke lag ein Motorboot des Feldeisenbahnchefs bereit. Wir fuhren damit über den Bosphorus, und erst auf der Höhe des Laenderturms nahmen wir Positionslaternen weg. Lautlos lief unsre Musch (Ortsübliche Bezeichnung für Motorjachten) gegen 10 Uhr in den kleinen Hafen von Moda ein. Kaum hatten wir an der Anlegemole festgemacht, als eine Gruppe von türkischen Herren sich uns vorsichtig naeherte und das verabredete Stichwort 'Enver' nannte. Es war der bisherige Ministerpräsident Talaat Pascha, der bisherige Präfekt von Istanbul und fünf weitere Herren. Jeder hatte nur ein kleines Handkofferchen bei sich. Auf meine Einladung hin waren die Herren schnell in der Kajüte der Jacht verschwunden, und gleichseitig sah ich, daß sie den Fez mit einer europäischen Reisemütze vertauschten.

Wenige Minuten später liefen wir mit hoher Fahrt und ohne Lichter an Kadiköi vorbei nach Norden, passierten Skutari und drehten auf der Höhe von Ortaköi auf die europäische Seite hinüber, setzten die Positionslaternen und legten möglichst harmlos am Kai von Arnavutköi an. Die Straße war hell erleuchtet und ganz menschenleer. Da sich zunächst nichts rührte, ging ich mit Hauptmann Kurz auf dem Kai auf und ab. Da endlich bog eine Gruppe türkischer Herren um die Ecke. Während es in Moda auf der Mole stockfinster gewesen war, machte hier in Arnavutköi

die Begrüßung keine Schwierigkeiten. Enver Pascha bestieg mit seinen Herren unser Boot und begrüßte in der Kajüte seine Landsleute, die wie in Moda abgeholt hatten. Nur einer der gewaltigen Dschemal, der Marineminister, fehlte. Als mir Envers Adjutant versicherte, Dschemal kame auf der Höhe seiner Villa an Board, legte ich ab, und mit flotter Fahrt ging es stadtwards. Bald glitt die weiße Moschee von Ortaköi an uns vorbei. Bin wenig besorgt rnachte uns, daß die Einschiffung der türkischen Herren in Arnavutköi doch zum Sehluß noch von den Hausern am Kai aus beobachtet worden war.

Noch vor dem Galatakai machte ich kehrt und fuhr ohne Lichter nach der asiatischen Seite hinüber und dann mit höchster Fahrt nach Norden. Geisterhaft sah man vom Boot aus den Schatten der Villen und Dörfer und schließlich der alten Befestigungstürme von Rumeli und Anatoli Hissar vorbei gleiten. Plötzlich ein Ruck und dann aus vielen nahen Ruderbooten, die man in der schwarzen Nacht nicht sehen konnte, laute Flüche und Beschimpfungen. Unsere Jacht war in die Netze der Fischer von Anadolu Hissar geraten. Glücklicherweise brach das Netz und die schnell gestoppte Schraube verwickelte sich nicht in die Fetzen des Netzes. Nach einigen bangen Augenblicken, denn die Strömung von Norden setzte uns von neuem in die Gefahr, die Schraube unklar zu bekommen, konnten wir wieder Fahrt aufnehmen. Nach 11 Uhr liefen wir in die Bucht von Bojatschiköi ein, dicht bei dem Liegeplatz der "Goeben" in Steina. Als wir unsre Lichter setzten, zeigte ein kleines Ruderboot eine Laterne und hielt auf uns zu. Der eins gewaltige und gefürchtete Dschemal Paseha stieg auf unser Motorboot über. Für mich ein dramatischer, erschütternder Augenblick, der ich 13 Monate vorher dabei gewesen war, wie Dschemal auf der Höhe seines Glanzes als Marineminister

der Türkei im Reichsmarineamt in Berlin seinen besuch machte. Auch er hatte nur ein Köfferchen, und auch er vertauschte den Fez mit einer Reisemütze.

Nun ging es an der Steniabucht vorbei. Dort glanzen die Lichter der alten "Goeben". Dort liegt dunkel der Platz, auf dem einst unsre "Breslau" festmachte! Gegen Mitternacht legte ich vor Therapia am Fallreep des Zerstörers R 1 an. Dieser einst russische große Zerstörer fuhr seit einigen Wochen mit deutscher Besatzung unter deutscher Flagge, Dem wachhabenden Offizier, der uns am Fallreep empfing, gab ich Befehl, sofort Dampf aufzumachen in allen Kesseln. Dann geleiteten wir dem türkischen Gast in die geräumige Kommandantenkajüte, und ich fuhr mit dem Boot nach dem nahen Therapia. Hier legte ich an dem Wohnhaus des Marinepfarrers Müller an. Bei ihm wohnte der mit ihm befreundete Kommandant des Torpedobootzerstörers R 1.

Marinepfarrer Müller, der jetzige Reichsbischof, war überrascht über den nachtlischen Besuch. Kurze zeit darauf brachte ich den Kommandanten auf sein Schiff und übermittelte ihm den Befehl, sobald als möglich nach Sebastopol in See zu gehen und dem türkischen Gast dort abzusetzen.

Noch ein Handedruck in der Kajüte mit den türkischen Ministern, die schweigend um den runden Tisch in der Kajüte versammelt waren. Wohl wußte ein jeder, daß er einem ungewissen Schicksal entgegenging; aber niemand von uns ahnte, daß alle drei einst so mächtigen Männer der Türkei, Talaat, Enver und Dschemal, schon nach wenigen Jahren ein gewaltsames Ende in der Fremde finden würden. Dann verabschiedete ich mich vom Kommandanten und fuhr nach Konstantiopel zurück, nicht ohne noch einen kurzen Besuch auf der "Goeben" zu machen, um dem

Schiff die Nachricht zu überbringen, daß die Besatzung am 3. November zur Fahrt nach Rußland eingesehifft würde.

Am 2. November, morgens 8 Uhr, meldete der Zerstörer R 1 durch Funkspruch, er habe die türkischen Hoheitsgewässer auslaufend passiert. Noch oft bin von Offizieren der Entente in den acht Monaten, die mich der Dienst noch in Konstantinopel zurückhielt, gefragt worden, ob ich nicht wisse, wann und wie die türkischen Minister abgereist seien!

Kaynak: *Orientrundschau*, November 1933, S. 121–122.

Dünya Savaşı'nın Üç Büyük Türk'ü,
Talat, Enver ve Cemal Paşa'nın
Romantik Sonları

1 Kasım 1918'den bir anı

**Emekli Deniz Yüzbaşı Baltzer, Leipzig
Zamanında Alman Akdeniz filosu kurmay
başkanlığında Amirallik kurmay subayı
Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı**

Osmanlı Devleti'ndeki savaş Güney'de Filistin Cephesi'nin çözülmesi, Batı'da da müttefik Bulgaristan'ın yenilmesi ile birdenbire sona erdi. İstanbul'da Genç Türk Hükümeti düşürüldü. Ülkeyi iyi tanıyanlar, düşürülen hükümet üyelerinin sonlarının hiç de iyi olmayacağını tahmin edebiliyorlardı. Daha şimdiden şehirde, eski iktidar sahiplerinden birkaçının Galata Köprüsü üzerindeki sokak fenerlerinin direklerinde son nefeslerini verecekleri yolunda konuşmalar duyuluyordu.

Alman Akdeniz Filosu'nun İstanbul'daki kurmay başkanlığında, 1 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında bizim yanımızda savaşa girmesi için çaba sarf etmiş olan nâzırlarına nasıl bir yardımda bulunabileceğimiz konuşuluyordu. Bunun üzerine kurmayın en genç subayı olarak ben öne çıktım ve paşaların kaçırılmasını gerçekleştirecek bir planı hazırlayabileceğimi belirttim.

Akşam saat 9'da (21.00) Osmanlı Askerî Demiryolları Kurmay Subayı Yüzbaşı Kurz'la birlikte arabaya binerek Galata Köprüsü'ne gittik. İzimizi silmek için köprünün tam

ortasında arabadan inerek arabayı geri gönderdik. Köprü-
nün İstanbul yakasında Askerî Demiryolları Kurmay Baş-
kanı'nın küçük gemisi hazır bekliyordu. Hemen Boğaz'a
açıldık. Kız Kulesi önüne geldiğimizde borda fenerlerini
kaldırdık. Akşam saat 10'a (22.00) doğru gemimiz (Bura-
larda bu tür küçük gezinti gemilerine "Muş' deniyor) ses-
sizce Moda Liman'ına girdi. Rıhtımda gemimizi bağlamış-
tık ki, beylerden oluşan bir grup insanın gemimize doğru
dikkatlice yaklaştıklarını gördük. Daha önce anlaştığımız
üzere parolamız olan "Enver" sözcüğünü söylediler. Gemiye
eski Sadrazam Talat Paşa, eski İstanbul Valisi (Bedri Bey)
ve 5 kişi daha bindi. Herkesin yanında yalnızca küçük bir
bavul vardı. Benim davetim üzerine bu beyler geminin ka-
marasına girdiler ve hemen başlarındaki fesleri çıkararak
biri şapka taktılar.

Birkaç dakika sonra gemimiz ışıksız olarak denize açıldı.
Kadıköy'ü geçerek kuzeye doğru yol aldık. Üsküdar'ı geç-
tikten sonra Ortaköy hizasında yönümüzü değiştirerek Av-
rupa yakasına yaklaştık. Borda fenerlerini yerleştirdikten
sonra Arnavutköy'de sessizce kıyıya yanaştık. Cadde, so-
kak lambalarınca çok iyi aydınlatılmıştı. Fakat sokaklarda
kimsecikler yoktu. Bu nedenle Yüzbaşı Kurz'la birlikte kı-
yıya çıkarak ileri geri yürümeye başladık. Sonunda bir gu-
rup beyin köşeyi dönerek bize doğru geldiklerini gördük.
Moda rıhtımının zifiri karanlığına karşın, Arnavutköy kı-
yısının aydınlığı gelenleri tanımamızı zorlaştırmıştı. Enver
Paşa, yanındaki beylerle birlikte gemiye binerek kamaraya
geçti ve Moda'dan aldığımız arkadaşlarını selamladı. Geriye
yalnız eski Bahriye Nâzırı muhteşem Cemal kalmıştı. Enver
Paşa'nın emir subayı, Cemal Paşa'nın Boğaz'daki villasının
önünden gemiye bineceğini söyleyince, hemen denize açıl-
dık. Hızlı bir biçimde önce şehre doğru yol almaya başla-
dık. Ortaköy'deki beyaz camiyi geçtik. Yalnız Arnavut-köy'de

gelenleri gemiye alırken rıhtımdaki bazı evlerden izlenmemiz içime bir kurt düşürmüştü.

Galata rıhtımına varmadan geriye dönerek ışıksız olarak tam boğazın karşı kıyısına, Asya tarafına yöneldik. Gemimizden, boğazdaki yalıların siluetleri ve evlerin gölgelerini görüyorduk. Anadolu ve Rumeli Hisarlarını geçtik. Tam bu anda gemide kısa bir sarsıntı oldu. Gecenin zifiri karanlığı nedeniyle göremediğimiz çevredeki balıkçı kayıklarından küfürler yağmaya başladı. Anlaşılan gemimiz Anadolu Hisarı'nın balıkçılarının ağlarına takılmıştı. Fakat şansımıza, ağ kopmuş, geminin pervanesi de ağa sarılmadan durmuştu. Heyecanlı anlar yaşadıktan sonra yola devam edebildik. Çünkü kuzeyden gelen akıntı nedeniyle sürüklenmeye başlamıştık ve duran motoru çalıştırmak hayli zaman almıştı. Saat 11'de Boyacıköy koyuna girdik. Biraz ileride İstinye'de "Yavuz" zırhlısı iskeleye bağlı olarak duruyordu. Işıklarımızı yakar yakmaz, küçük bir kayıktan ışıkla bir işaret geldi ve kayık gemimize doğru yaklaşılmaya başladı. Bir zamanların korkulan muhteşem Cemal Paşa'sı gemimize bindi. Bundan 13 ay önce Cemal Paşa'ya mesleğinin doruğunda bir Bahriye Nâzırı olarak, Berlin'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nı ziyareti sırasında karşılaşmam benim için unutulmaz bir anıydı. Cemal Paşa da yanına bir küçük bavul almıştı. İçeri girer girmez o da fesini çıkararak bir şapka giydi.

İstinye Koyu'nu geçerek yola devam ettik. Koyda Yavuz'un ışıkları göz kamaştırırken, Midilli'nin yeri boş duruyordu. Gece yarısına doğru Tarabya önlerinde R-1 Torpidosunun borda iskelesinin önüne yanaştım. Eskiden Rusların Karadeniz filosuna ait olan bu muhrip birkaç haftadan beri Alman personeli ve bayrağı ile görev yapıyordu. Borda merdiveninde beni karşılayan nöbetçi subaya hemen

bütün kazanlarına istim vermesini söyledim. Türk konuklarımızı geminin geniş ve ferah kaptan kamarasına bıraktıktan sonra ben gemimle Tarabya'ya gittim. Deniz kuvvetlerinin rahibi Müller'in evinin önünde kıyıya yanaştım. R-1 torpidosunun kaptanı, Rahip Müller'in yakın arkadaşıydı ve rahibin evinde kalıyordu.

Rahip Müller (Şimdi Almanya'nın Başpsikoposu oldu) bu gece yarısı ziyareti karşısında epey şaşırıldı. Biraz sonra gemi kaptanını gemisine götürdüm ve Türk konuklarımızı mümkün olduğunca hızla Sivastopol'a götürüp karaya çıkarma emrini eline verdim.

Geminin kaptan kamarasındaki yuvarlak masa etrafında toplanmış sessizce oturan Türk konuklarımızın ellerini sıkıttım. Bu kişiler kendilerini belirsiz bir geleceğin beklediğini biliyorlardı. Fakat Osmanlı'nın bir zamanlar en güçlü üç kişisinin, Talat, Enver ve Cemal'in sonunun, birkaç yıl sonra yabancı diyarlarda feci bir şekilde olacağını hiç kimse bilemezdi. Gemi kaptanı ile vedalaşarak ayrıldım. Şehre geri dönerken bu arada Yavuz zırhlısına kısaca uğradım ve zırhlıda görevli Alman personelinin 3. Kasım günü gemiyle Rusya'ya gönderileceği haberini verdim.

2.Kasım (Cumartesi) günü sabah saat 8'de R-1 torpidosu telsizle Türk karasularını terkettiğini ve açık denizde olduğunu bildirdi. Askeri nedenlerle 8 aya yakın bir süre daha İstanbul'da kaldım. Bu süre içinde İngiliz ve Fransız subayları, çok kez bana, paşaların ne zaman ve nasıl yurt dışına çıktıklarını bilip bilmediğimi sorup durdular!

Kaynak: *Orientrundschau*, November 1933, s. 121-122

EK 3: Arşiv belgelerinden ve
gazetelerden örnekler

A 30142 on 26 October 1915 pm

Telegramm.

Pera

, den 28. Oktober 1915

10 Uhr 40 Min. N m.

Ankunft: 24. "

1 " 15 " N m.

Der K. Botschaftsrat

an Auswärtiges Amt.

Nr. 110.

Entzifferung.

Exzellenz von Treutler, Großes
Hauptquartier, Westen.

Enver Pascha benötigt für eigenen
Dienstgebrauch dringend zwei Autos.
In Türkei nichts mehr zu haben. Ge-
wünscht starke offene Mercedes, 6
sitzig, starke Federung, hohe Achs-
lage, Zeiss- Scheinwerfer.

Da Seine Majestät der Kaiser
Enver Pascha Pferd schenken wollte,
vielleicht möglich statt Pferd ein
derartiges Auto zu schenken. Wäre
sicher höchst willkommen. Wenn Vor-
schlag unzulässig, bitte Bestellung
beider Autos für türkische Rech-
nung beim Kriegsministerium veran-
lassen. Sehr eilig. Antwort erbe-
ten. Lossow.

Neurath.

Kaynak: PA-AA, Türkei Nr. 159, No. 2, Bd. 13.
Almanya'nın Enver Paşa'ya iki makam arabası
hediye etmek istediklerine dair bir telgraf

Therapia, den 5. August 1916.
(Botsch.)

Nr. 437.

Je länger ich hier bin, umso klarer wird es mir, daß auch die leitenden türkischen Minister trotz ihres unbestreitbar großen persönlichen Einflusses nur Puppen in der Hand der dunkelen Hintermänner des Komitees sind. Diese vielköpfige Organisation ist von Konstantinopel über das ganze Land verbreitet. Jeder höhere Regierungsbeamte wird von einem Komiteemitglied überwacht. Neuen Strömungen muß sich die Regierung fügen.

Auch Enver Pascha, der für uns wichtigste Mann, wird sich nur so lange halten, als das Komitee ihn stützt. Wird das Komitee mit der Kriegführung unzufrieden, so wird Enver verschwinden. Bisher haben die herrschenden Kreise die Schicksalsschläge des Krieges merkwürdig gut ertragen. Wie lange die Nerven des Komitees auch noch fernere Rückschläge ertragen werden, läßt sich nicht voraussagen. pp.

gez, Metternich.

Seiner Exzellenz dem Reichskanzler Herrn von Bethmann
Hollweg.

Orig. i. a. R. 104

Kaynak: PA-AA, Türkei, No. 198, Bd. 8.
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin derin devlet yapısından bahseden dönemin Alman Büyükelçisine ait bir telgraf

N 10715 29 Oktober 1918

30/10. Tel. i. J. Geflüchteten in Paris 26. 1918
II 4.11. 1918
Telegramm

Constantinopel, 27. Oktober 1918.

7 Uhr 10 Min. pm.

Ankunft: 29/10.

11 " 58 " am.

Der K. Botschafter

an Auswärtiges Amt -Berlin.-

Entsifferung.

Nr. 1839 v. 27/10.

Talast Pascha, Enver Pascha und andere
frühere Machthaber wünschen Land zu ver-
lassen. Großwesir möchte einerseits ihnen
hierzu behilflich sein, befürchtet aber
andererseits später deswegen angegriffen zu
werden. Er fragt an, ob unsere Regierung
bereit wäre, eine Erklärung abzugeben,
dahingehend, daß die genannten Persönlich-
keiten eventuell später auf Wunsch hiesiger
Regierung von uns wieder ausgeliefert wür-
den. Erbitten Brakteweisung.

Bernstorff.

Antw. in Antwort
18
9/1

2.19
10

Kaynak: PA-AA, Türkei Nr. 159, No. 2, Bd. 19.
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkili üyelerinin yurdu terk
etmek istediklerini Alman Dışişleri Bakanlığına bildiren
Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi'nin telgrafı

Enger-Pakha im k. u. k. Hauptquartier.

Drahtmessung.

Octen. 11. September.

[illegible]

1944. April 11. Eschscholus

Der fliehverwundene Oberbefehlshaber der kaiserlich japanischen Flotte, Admiral Togo, wurde durch einen deutschen Dampfer, den „Dresden“, in Japan eingetroffen.

Wladislaw, Berlin, 11. September. (D. S.)

[illegible]

Großes Hauptquartier, den 11. September 1916.

org. 1811/12, 1. H.

Eden, 11. September

Der Biogenzollismus der türkischen Kavallerie, Kavallerie
Bataillon, ist im Großen deutschen Kaiser-
kriegs- und Kriegsgeschichte. Der Biogenzollismus war
am 10. September nach 1 Uhr 30 Minuten in den
Kriegs- und Kriegsgeschichte und hatte um 3 Uhr nachts seine
Befreiung der türkischen Truppen an der
Östlichen Front.

Der Reimberger „Gazeta Browieka“ zufolge besuchte am 8. September Generalleutnant Graf v. Prinz Leopold von Bayern gelegentlich einer Grenzreise Reimberg. Der Stadtkommandant, Generalmajor Rühl, empfing den Heidsamarschall am Bahnhof, der eine Rundfahrt durch die Stadt unternahm.

Nach dem Röntgen der Bulgaren in im Großen Com-
quartier jetzt auch in Großer Gasse eingeführt
wird abgesehen auf der Kriegskasse in Be-
mannung der Truppe. Großer Gasse hatte die
stomatische Truppe bestanden, die auf dem europäischen
Kriegsplan in freier Waffenberührt mit einander
und hat sich dann in der Großen Comquartier begeben. Am
Sonnenabend wurde der deutsche Generalstab, das die
manchen Truppen gemeinsam mit den deutschen die Russen
schickten. Hierauf und die russischen Truppen, die
Wiederholt konnte in der letzten Kasse in der Großen

Wentworth, Dr. John.

Der stellvertretende Oberbefehlshaber der Kaiserlich-Ottomanischen Armee und Flotte Enver Pascha ist im Großen Sandbaggersee eingetroffen.

Generalleutnant Gustav Felsch ist durch folgende Unteroffiziere
Sammelstempel: A la suite des Garde-Grenadier-Regiments, gefolgt
worden:

[illegible]

Georgs Dordrecht, den 11. September 1916.

December 11, Sunday

Am 10. September um 1 Uhr 30 Minuten wurde in der Hof-
kammer des Reichspräsidenten Herr Generalmajor von Helldorf, Komman-
dant der 1. Armee, eine Besprechung mit dem Generalmajor General-
major von Helldorf, Kommandant der 1. Armee, abgehalten. In der Besprechung
wurde die Angelegenheit der Verhaftung des Herrn von Helldorf, Komman-
dant der 1. Armee, erörtert.

صدا عظمیٰ

ایورسہر قلمی
۸۵۴
۸۵۴

داعیم نفاذ

مخوفیہ بنیہ

در وقتو اتق حقدی
باکونک مقلی سنجہ باطوم لوسی اھالیسک بریلان دنجات صاوقاز لریسک عہ سہ
مولا نیر عرقہ در باطوم ادرہ سہ مولا سیمیل باطوقہ کتہ ادرہ عرقہ مقلو عا
جویم ریم اھالی مذکورہ نیک بود سراجیم در عرقہ و نایب اھالی مولا عرقہ تزدو مقلو
مقلو مارتا کتہ باطوم سنجہ ادرہ نیک کتہ تیزه صاب و جوم نیقی مقلو
ا در وقتو اھالیہ جنبہ ناھدی نہ بولنیقی مابینہ اھالیہ مولا باطوم کتہ عہ سہ
استا قیقہ ادرہ ایام سیاضہ تذکرہ مقلو سی ترقم مقلو ادرہ
۱۹ ذی الحجہ ۱۲۸۵ ۵ صول ۱۲۸۵

صدا عظمیٰ
اندر

Kaynak: BOA, DH.KMS, 48/67.
Enver Paşa'nın Batum ahalisi hakkında
Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazı

den anderen schauplaetzen der tuerkel wird von mir angestrebt werden . die 5 te kaukasische division wird von jellissawetpot zurueckgezogen , sobald die dort in bildung begriffenen truppen des azerbeidschan genuegende festigkeit erlangt haben . der zeitpunkt wird zwischen der deutschen und tuerkischen o . h . l . vereinbart . - absatz . -

die entsendung einer division nach wladikawkas unterbleibt . es wird der tuerkischen o . h . l . gestattet , den nordkaukasischen staemmen nach deren ansuchen gewaere , munition und truppen - kadres nicht ueber die gesamtstaerke von regiment zuzufuehren . die regelung des dritten (?) bzw . eisenbahntransportes dieser truppe und des materials erfolgt mit der georgischen regierung bzw . mit der deutschen eisenbahn - benoerde . - absatz . -

3.) mit dem vorschlag einverstanden , unter der abweichung , dass sich die tuerkische bahnsicherung vorlaeufig bis karakliss erstreckt . (siehe unter 1) erstreckt . - absatz . -

zu roem 2. absatz . -

in tiflis wird unter deutscher leitung eine gemischte kommission zur regelung aller eisenbahnen , transporte , sicherungsfragen eingesetzt . die sicherung der bahn nach baku ist einheimischen bahnhofswachen zu uebertragen . die bahnen bleiben eigentum der betreffenden regierungen . der deutschen o . h . l . wird es ueberlassen , in den stab der zur zeit in aserbeidjan kommandierenden hoechsten tuerkischen offiziere einige deutsche offiziere zu entsenden . sollten militaerische masznahmen gegen baku notwendig werden , so sollten diese unter befehl eines tuerkischen

offiziers dem ein deutscher offizier als chef des
stabes beizugeben ist , durchgefuehrt werden .- absatz .-
zu roem 3. absatz .-

einverstanden , bis auf die unter roem 1. 1.)
vorgeschlagene abaenderung der grenze an der bahn kars -
tiflis = enver nr . 1215 geh . op . .- absatz .-
aeusserung folgt .- absatz .-

es wird gebeten , general v . lossow abschrift dieses
telegramms zu uebermitteln]=

nr . 32929 p roem 1. =
o . h . l . polit . abt . +

Kaynak: PA-AA, R 22342, Zieles Enver Paschas.
Alman General von Lossow tarafından Alman Genel
Karargahına çekilen bu telgrafta Enver Paşa'nın
Kafkasya'daki hedeflerinden bahsedilmektedir.

enver drahtet unter nr 1353 geh op :
er moechte nicht in augen deutscher o h l
als treibendes element fuer angriff auf
baku gelten . bittet aber folgendes zu
erwaegen : das eintreffen der englaender
in baku wird die verhaeltnisse dort fuer
uns immer schwieriger gestalten . es steht
zu befuerchten , dasz englaender schon
jetzt oberhand gewonnen haben . festsetzen
der englaender in baku bedeutet unsicher-
heit fuer den gesamten kaukasus . armenier
entlassen anscheinend ihre truppen nicht .
nach berichten aus eriwan wollen sie auch
mannschaften ueber 25 jahren noch 6 monate
bei der truppe behalten . annahme liegt
auf der hand , dasz armenier hoffnung auf
englische huelfe noch nicht aufgegeben
haben und jetzt zeit gewinnen wollen .
zustaende in ruszland insbesondere
unsicherheit wenn nicht schon verfall der
bolschewistischen regierung laszen es mehr
als fraglich erscheinen , ob auf dem
verhandlungswege bezueglich baku etwas zu
erreichen ist . einfachste u schnellste
loesung erscheint . baku sofort mit
genuegend starken truppen anzugreifen .
wobei mitwirkung deutscher truppen durchaus

erwünscht . gefahr der zerstörung der oelfelder uns
geringer je schneller unsererseits zugefasst wird . nach
aussage des dr pfaß schnell wiederherstellung wenigstens
grosser teile möglich , wenn wiederherstellungskommandos
möglichst mit den ersten truppen in baku einrücken .
enver hat 5. armee befohlen georgische regierung durch
türkischen militäerbevollmächtigten fragen zu lassen ob
sie mit austausch der beiden kreise atzschour und abastuman
einverstanden ist räumung der kreise befohlen .- schluss .

dazu bemerkt general v . seeckt :

ich musz mich envers auffassung anschlieszen und befuervort
militäerisch den türken freie hand dahin zu geben , dasz zu
geschehen hat was am schnellsten u sichersten zur sicherung
der oelfelder fuhrt .- absatz .-

zusatz .-

so , wie die lage ist , musz ich mich der auffassung envers
u . des generals v . seeckt anschlieszen . die teilnahme
deutscher truppen mueszte general v kress veranlassen .-
absatz .-

angesichts der gefahr , dasz die englaender sich weiter
in baku festsetzen , musz ich dringend auf meinen vorschlag
zuruockkommen , dasz wir uns mit den russen u . türken
verstaendigen auf der grundlage : baku bleibt russisch ,
eine einzurichtende verwaltung mueszte die oelversorgung
deutschlands u . ruzslands gewaehrleisten u . auch
türkischen beduerfnissen rechnung tragen .- absatz .-
je laenger eine einigung hinausgeschoben wird , desto
mehr wird sich der englaender festsetzen]-

nr . 35300 p m 1.- 1 . a . gez . ludendorff . #

Kaynak: PA-AA, R 22342, Zieles Enver Paschas.

Alman Genel Karargahı Komutanı General von Ludendorff'un
Baku meselesi ile ilgili görüşlerini içeren bir telgrafi

Gr. H. Qu., den 23. Juli 1918.

Chef des Generalstabes des Feldheeres

B. Nr. 9244 geh. op.

In der Beilage übersende ich die Antwort Envers auf die diesseitige Zuschrift B. 9244 geh., die ich in Abschrift auch dorthin gegeben habe.

Ich bitte zu dem mitfolgenden Entwurf meines Antwortschreibens Stellung zu nehmen. Ich betone, daß ich auch in diesem Schreiben Wert darauf lege, daß mit der Türkischen O.H.L. nur über die militärische Seite der Angelegenheit verhandelt wird.

J.A.

gez. Ludendorff.

An das Auswärtige Amt durch Herrn Rittmeister Frhr. von Lersner.

Vertr. d. A. A.
im Gr. H. Qu.

Nr. 1341

Gelesen: 24. 7. 1918.

gez. Frhr. von Berckheim.

Chef des Generalstabes
des Feldheeres.

18. 7. 1918.

Zu B. Nr. 9244 geh. op.

Euer Exzellenz danke ich für die Mitteilungen über die Gesamtkriegslage und die sich aus ihr ergebenden Aufgaben. Ich kann Euer Exzellenz versichern, daß ich mich, soweit es die Türkei betrifft, in vollster Übereinstimmung mit Euer Exzellenz befinde. Insbesondere stimme ich mit Euer Exzellenz darin überein, daß alles versucht werden muß, um der Kriegführung die nötigen Rohstoffe zu sichern. Daher würde auch ich es mit Dank begrüßen.

begrüssen, wenn es gelänge, die Ölfelder von Baku uns im Verhandlungswege zu sichern. Die letzten Nachrichten über Verstärkungen des Feindes in Baku lassen mir den Erfolg solcher Verhandlungen zweifelhaft erscheinen. Ich habe Euer Exzellenz Wunsch entsprechend dem Führer der türkischen Truppen in Aserbeidschan erneut den Befehl gegeben, sich defensiv zu verhalten und nicht gegen Baku vorzugehen. Außer der notwendigen Zuführung von Munition beabsichtige ich nicht, die 5. kaukas. Division zu verstärken. Euer Exzellenz wollen aber im Auge behalten, wann der Zeitpunkt gekommen ist, wo eine militärische Operation gegen Baku in gemeinsamem Interesse notwendig wird. Um eine rechtzeitige Verstärkung über diesen Zeitpunkt sicherzustellen, schlage ich Euer Exzellenz erneut vor, einen deutschen Generalstabsoffizier in den Stab des türkischen Kommandierenden in Aserbeidschan zu entsenden. In Georgien halte ich militärische und politische Verwickelungen für ausgeschlossen. Dagegen werden Euer Exzellenz mit mir darin übereinstimmen, daß in Armenien der Widerstand der längs der Bahn nach Djulfa noch kämpfenden Banden noch militärisch gebrochen werden muß, um die Benutzung der Bahn zu sichern. Die armenische Regierung erkennt diese Banden nicht als zu ihr gehörig an und hat sich mit unserem Vorgehen gegen sie ausdrücklich einverstanden erklärt. Ich beabsichtige nicht, wie ich Euer Exzellenz bereits mitteilte, türkische Truppen nach Nordkaukasien zu senden. Ich erkläre mich damit einverstanden, daß im Fall der Inbesitznahme der Ölfelder diese unter der Bedingung, daß die Rechte der Regierung und der Untertanen von Aserbeidjan an den Ölquellen unberührt bleiben, für die Dauer des Krieges von einer Kommission unter deutschem Vorsitz, bestehend aus deutschen und türkischen Beamten, in Verwaltung genommen werden. Die Festsetzung der Beteiligung am Gewinn wird

wird Sache unserer Regierungen sein. Ich erkenne gleich-
falls die Notwendigkeit an, daß im Fall der Übernahme der Ölfelder
in gemeinsame Verwaltung auch die Eisenbahnverbindung und
die Ölleitung von Baku zum Schwarzen Meer für die Dauer
des Krieges unter die Oberaufsicht einer gemischten Komissi-
on gestellt wird. Die deutsche Heeresleitung würde für
die Dauer des Krieges die technische Leitung des Eisen-
bahnbetriebes und der Ölleitung übernehmen. Euer Exzellenz
bitte ich erneut, sich damit einverstanden zu erklären, daß
bis zur endgültigen Regelung der Grenzfrage innerhalb der
kaukasischen Regierungen, an der Bahn Tiflisa-Alexandropol
der jetzige Zustand bestehen bleibt, nachdem der Flußlauf
zwischen Karanowatz und Szana in Karte 1:800 000- die
Grenze zwischen der deutsch-georgischen und türkischen
Bahnsicherung bildet.

gek. E n v e r Nr. 1283 op. geh.

Chef des Generalstabes
des Kaiserthums
B. geh. op.

Gr. H. Qu., den 28. 7. 1918.

Zu Nr. 1283 op. geh.

Von der Uebereinstimmung Euer Exzellenz mit meinen
Ansichten über die Kriegsaufgaben der Türkei nehme ich
keine Befriedigung Kenntnis.
Der Zeitpunkt für ein weiteres Vorgehen gegen Baku
wird von den Verhandlungen abhängen, die zwischen den Ver-
trägten und der russischen Regierung geführt werden müs-
sen. Wenn dann wird entschieden werden können, inwieweit
deutsche Offiziere und Truppen alldann an dieser Operation
theilnehmen werden.

Die Anforderungen über Zahl und Zusammenstellung der
deutschen Truppen bei Baku, sowie über die Beteiligung
der Truppe an dem dort vorhandenen Widerstand, lauten
noch nicht fest. Sie sind wohl mit Vorsicht aufzu-
nehmen.

Die weiteren die politischen und militärischen Zu-
stände im Kaukasus in den von Euer Exzellenz ange-
gebenen Richtungen können weiter entwickeln, muß abgewartet
werden. Jedoch ist es möglich, jedenfalls die georgische
Regierung

Regierung den besten Willen, Frieden und Ruhe zu halten. schritt

Die Mitteilungen über die Bewegungen der türkischen Divisionen in Richtung Dzulfa bestätigen, daß in diesen Gebieten Kämpfe mit Arsenikern stattfinden. Ich würde es für einen ebenso großen politischen wie militärischen Fehler halten, wenn diese Kämpfe über das militärisch unbedingt nötige Maß ausgedehnt würden. Wir können auch aus militärischen Gründen nicht über die bedenkliche Stimmung hinwegsehen, die durch die Exzesse gegen die Einwohner bei diesen Kämpfen in Transkaukasien hervorgerufen würde.

Bei etwaiger Inbetriebnahme der Ölfelder von Baku durch die Verbündeten muß ich nicht nur in der technischen Leitung, sondern auch in der wirtschaftlichen Verwaltung den deutsche vorherrschenden Einfluß gewahrt wissen. Ich müßte auf Einrichtungen ähnlich denen bei Ausnutzung der rumänischen Ölgelände bestehen bleiben. Die Verteilung der Produkte auf alle Verbündete würde nach dem Vertrag vom 27. April 1918 zu erfolgen haben.

Die Verwaltung und Beaufsichtigung der Ölleitung und der Eisenbahn läßt sich von der Ausnutzung der Ölfelder nicht trennen, da beide auch im Frieden diesem wirtschaftlichen Zweck dienen.

Über die Frage des Eigentumsrechts an den Ölfeldern kann nur durch die Regierungen entschieden werden.

Was die Ausdehnung der Bahnsicherungen anlangt, so glaube ich meinen früheren Standpunkt nicht verlassen zu sollen.

Alexandropol als Endpunkt deutsch-georgischer Sicherungen gewährleistet auch Armenien eine freie Verbindung zu den Häfen des Schwarzen Meeres, was auch in wirtschaftlicher Beziehung verlangt werden muß. Nach den letzten Mitteilungen aus Transkaukasien stehen übrigens die türkischen Bahnsicherungen bei Kalageran, ein Zustand, der noch immer den provisorischen Vereinbarungen in Cospoli widerspricht und dessen baldige Änderung dringend erwünscht ist.

An den Kaiserliche osmanischen Generalleutnant und Chef des Generalstabes des türkischen Heeres Herrn von Seeckt, Exzellenz
für Seine Exzellenz Enver Pascha.

Kaynak: PA-AA, R 22342, Zieles Enver Paschas.

Enver Paşa ve von Ludendorff'un Bakü ve Transkafasya meseleleri ile ilgili telgraflaşmaları

Medine
20 / 5 / 1332

Dördüncü Ordu Kumandanlığına

1- Ali ve Faysal beyler ve mücâhitler, bu gece anasızın savuşdular.
2- Umumî bir hareketi-ısyâniyenin muhakkak olduğu iddia olunuyor.
3- Emiri-Mekke, Enver Paşanın, 16 Nisân tarihli telgrafı üzerine, ogullarını ve mücâhidini Mekkeye çağırmaış olduğundan bahsile, size bir telgraf çekiyor.

4- Muhâfızın, size yardıklarında mübâlega yoktur.

5- Vasi'yeti-hâsıraya göre, bir tedbiri-ihhtiyatî olarak, hattın muhâfazası için, 130 uncu alayın, derhal Medineye sevki elsemdir. ~~Makûlâtın~~
Makûlâtın, eyî bir tetkik neticesidir.

12. KO. K. Fahreddin

Medine müdafii 12. Kolordu Komutanı Fahreddin Paşa'nın
4. Ordu Komutanına Ali ve Faysal beyler hakkında bir telgrafı

مارکالر اشانسته اوبره ، چار چاپوق پردن بر طوتام اوت قوپايورد
وسوڪرا آغزي طولو اولاق ينه عبادله قوپايوردی ... بو پوتون
کچه دوام ايئندی. آرا صبرا موسو-سوکک کيکي ايئني سازه دامن ايئدن
پيدايئرله بايور ودييوردي :
— اوج اباري صاحبه قدر مقاومت ايدرييله ...

بييدايئرلر بربري منقلب سويديلر ، پلانکمت
پوتونلر صربلري آرتيري قورده ديش صربلري ...
انفد سولفون بر صيا کوزکدي ... بر چئلکلدن
نبيصن سيلي بر خوروز نغمي بوکلهدي.
تولک ايچون کوندوزي تکمکدن باشقا بر شي دو.
شره بن رواللي کي
— آرتيچ پندم!
دهدي و توتون قان اياه ملمع بساش پوستک ايچنده
بره اوزاندي.
او وقت فوردو چک کيچک تومر برته آييدي واوني يدي.

الله اصارلدي، عرفنوار!
دنياميش اولديش حكايه يم ايجاد ايشديكم بر
ماسال دگدر. كوك برده پروانسه گيرسهك
كوبولريز بو قاجمي كندى لاساريله آلتاييرل :
La cabou de moussou Segou, qui se battique foudra la neu
emé lous loup, e pieu lou matou lou loup la mureg. (۱)
موسوسوگكت كيكي پوتون كچه نوردايه چاريني دوسوڪرا
صباحين فورد اولي يدي. «
ديديكمي يي آكلار پورميك. عرفنوار :
E pieu lou matou lou loup la mureg
وسوڪرا صباحين فورد اولي يدي.

شمال نيمه

آخر زمان لنتجيهي
برلغا: « بولديكي غارت
ايته عهده ن خلاسه ايديش
بركدهورك ايچنده « قتال »
نموي دوتو عاديي ايچون عادي
لناجه ناسي الي عداوت عهدهور.
مهاضي: قتال غور
نياستدركه اوکا جر آنيدي لرك
ماله جان مريض مهامه ايچ اولور.
شاني نفر: كندهي توله.
دن و مدي توله رومه دن نير
آيتنر ايچنده نغمه به نظر ايچ
اولقندر. رومانيك شاني
ظفر لي كي.
ياقانه: كيكيرك قتي
بال كي ليه ده دوله عايدل
بسم افوام اياه مسكدي بر
قطه دور.
برعبيص: نه دول سياسترك
توانند دنگر كي.

وهر معارشت: توكيريه
احسان آرزو سنه: پوتونلر دو.
تازك كرك كيكيرك ك تايديقه
اوقلا لار و قورلا لار و قورلا لار.

نينا

Le chivire de moussou Segou, qui se battit avec la nuit avec le loup, et puis le matou
la loup la mureg.
فرزك قتالي جنوب نغمه به نموي بر الله اياه چارينه سوك ايديش و سوك ايديش
نغمه به قتل اولدي. ايچون اسفند يازمه تومر كوردم
مشمم

— هو! هو! ...
فوردی دوشویدی، ديوه، پوتون کون بوني دوشوئتمندي... عيتي
زعانده اوپنده ناوذاقلمده بر يوري سسي ايشيديدي. يو، مرحمتي موسيو
سوکک ايديک سوك برعترن تجربه ايدبيوردي.
فورد:

— هو! هو! ...
بايبيوردي.
يوري:
— کل! کل! ...
دييوردي.

پلانکت کيچک ايستهدي! فقط قازبي، ايجي،
پوستنک چيني خاطرلا يارق آرتيچ بو حياه عودت
ايدمه به کيکي و طاعنه قافاها يني اولاحمي دوشوئندي.
يوري داهه چالينا يوردي ...
کي، آرقاسنه بر يارق خيشليسي ايشيدي.
دوتوب باقدي، قارالاي ايچنده پارانايي کوز اياه برار ديم
ديک ايکي سوكک اولاي کوردي... يو، فورد ايدي.

مدهش، بر حرکت، آردا آيچيرنک توستنده
اوشورمش اوزاده طوريور، کويچک بساش کيکي
بقارق داهه شيميدن نظريه لتي طاسيوردي
اولي ييه کيکي پک اعلا ييشدي ايچون فورد عغه
ايتي يوردي، پالکر کري دوتکده اولديني کورجه
خاشنه کولمک باشلادي.
— ها! ها! موسيو سوکک کويچک کيکي!
ديک ايسته رکي تومر برته طوخر و ايليهدي و پوپوک

نيرميزي ديلي قوا کي بو.
موشاق دوداق نيشک تو.
زمرندن کيچري.

پلانکت ايشنه پتيك
اولديني آتلا دي ... بر
آلاني، پوتون کچه چار.
پشان و نهايت صاباچي فورد
دک نيمه دوش اختيار
رورونده ککاسني خاطر.
لا يارق د رحال تسليم اونني
داهه يني اولايچي کفر کده
بولندي، سوڪرا بو
فكر يدي کيشد بر دك فاني
آشاييه و پوتونلري
ايلردي، موسيو سوکک
جور کيچمه يايشتاق بر
سورده کيچيني مدافعه به
قورولدي... فوردی تولدو.
ره کيچي اميداييکي ايچون
دک- جون کيچير فوردی
تولدورده مرل- آخلاق
رورونه قدر اوغرا شوب
اوغرا شاماجي آتلاچ ايچون بويه بايبيوردي.

او زمان فورد ايلر يدي و کويچک پوتونلر رضه کريئندي. حصه
ناسيلده اوغرا شوردي: اون دقيقه دن زنده، پالان سويه بوم عرفنوارو،
فوردی نسي آلق ايچون کري چيکلکمه عيور ايئندي. يو بر دهه افق

ادرمه خاطر ودي
فرزك كندليسي وركار دن طلب ايدك تومر.
اوت روكك ايچنده كوشه ديكي مامور، حالت
طاعنه او اوبه بر توك هتكره بر اوت كوشه دي
اوت رومدي حاكم شايه عيب بر كوشه دي
شيشي مريوي كوشه دي و مريويش
طراسي غر- غر، نه كنده غر لوك اولانلار
چادون اولوب اوزاقو يازمه باقدي لرك كور.
دوي كوشه دي كنده اشانسته باشا كوشه دي

صدر اسين هني باشا ايلر ريكده — اكاشر دهه بر نماظه
ايله نورانتر ساندن سيرا ايدك برجهده هم يوردي و اولانلار ميري و سولر عهده ايها الله اسبق تراجيه غاري مدين اولي خان، اران
الارچدن هني اولي خان، برصايه دهدي و كليم همود خان، صدر اسبق حلي باشا، نوروده كنهيل ايه مشغول رشديك. روده همود خان
ساندن سيرا ايدك كنده يوردي و اولانلار ميري و سولر عهده ايها الله اسبق تراجيه غاري مدين اولي خان، اران
ايشغول مديك، و اولانلار ميري و سولر عهده ايها الله اسبق تراجيه غاري مدين اولي خان، اران

و قايح خار صريه دار داخلق و خارجدن ايكي ايدكلر
(۱) بر عهده افراسيه عهده
Le chivire de moussou Segou, qui se battit avec la nuit avec le loup, et puis le matou
la loup la mureg.
فرزك قتالي جنوب نغمه به نموي بر الله اياه چارينه سوك ايديش و سوك ايديش
نغمه به قتل اولدي. ايچون اسفند يازمه تومر كوردم
مشمم

Edirne'nin teslimi için Enver Bey'in
Bulgarlara göndermiş olduğu ilk heyet

DİZİN

- A**
- Ağaoğlu Ahmet 129, 132
- Ahılkelek 168
- Ahmet Ferit 106
- Ahmet İzzet Paşa 20, 42, 74, 206
- Akçuraoglu 121, 131-132
- Alman Askeri Ataşesi 48, 57, 71, 85
- Alman Büyükelçiliği 17, 64, 74, 77, 81, 83, 189, 190
- Alman Büyükelçisi 18, 46, 59, 71, 73, 79, 111, 115, 138, 145, 149, 188
- Alman Dışişleri 18, 23, 59, 64, 83, 120, 132, 148, 149, 169, 171, 178, 182, 184, 189, 190, 205, 218-219
- Alman Genelkurmayı 65, 143, 155
- Alman İmparatorluğu 5, 18-19, 41, 43-44, 46, 48, 53, 89, 107, 110, 114-116, 120, 139, 141-142, 146, 152, 158, 163-165, 171, 188-189, 201, 208
- Alman İrtibat Subaylığı 126, 134
- Alman Lisesi 118
- Alman Orduları 6, 79-80, 123, 143, 168-175, 178-180, 185-187, 202, 215, 218-220
- Alman-Rus Antlaşması 169, 181-184, 186
- Alman subayları 61, 65, 80, 128, 142, 156
- Almanya 5-6, 11, 16-19, 25, 26, 29-30, 37-38, 42-53, 64-65, 68-70, 72, 75, 79-80, 84-85, 89, 92, 100, 109-118, 119-121, 130, 133-136, 138-144, 146, 150-154, 158-159, 163-172, 175, 177-178, 181-185, 187-191, 193, 199-203, 210-211, 218-219, 221-222, 230

- Anadolu 15, 17-18, 47, 52-53, 73, 92, 99, 105, 135, 193-197, 201, 203, 209, 213, 224, 229
- Ankara 15, 17, 42-43, 53-54, 66, 89, 93-94, 99-100, 110, 152, 168, 179, 191, 195, 207-213
- Arap 17, 27, 29, 71-73, 84, 104-105, 107, 128, 135, 145-146
- Ardahan 61-62, 164, 166-167
- Auswärtiges Amt 10, 23-24, 59, 76-77, 80, 81, 83, 111, 144, 153, 166, 174-175, 185, 188, 190, 205
- Avrupa 10, 19, 35, 43, 47, 48, 51, 52, 58, 68, 78-79, 95, 102, 112, 121, 165, 208, 219, 228
- Avusturya 11, 44, 48, 59, 66-71, 76, 79, 92, 105, 115, 130, 148-151, 166, 172
- Azap 57-58
- Azerbaycan 51, 54, 124, 126, 129, 168-169, 172, 185
- Aziz Mekker 129-130, 133
- B**
- Bağdat 22, 71, 73, 80-81, 114, 141, 154, 157
- Balkan Harbi 17, 47
- Balkanlar 138-139
- Balkan Savaşları 17, 20, 32, 35, 36, 39-40, 49, 85, 104, 200
- Başkale 127
- Basra 145, 154
- Batı Cephesi 52, 66, 70, 151, 187
- Batum 61, 164, 166-169, 171, 176, 185, 213
- Becker 119
- Bekir Sami Beg 129
- Belçika 143
- Belucistan 157
- Berchman 56
- Berlin 4, 9, 10, 16, 18-19, 22-23, 26, 29, 30, 37-38, 41-43, 48, 51, 64-65, 94, 111-114, 116, 118-119, 130, 134-135, 140, 142-145, 147, 151, 153, 156, 169, 176, 181-182, 184-186, 188, 190-192, 205-207, 210-212, 217, 221, 225, 229
- Bernstorff 42, 81, 184, 188, 208
- Birinci Dünya Savaşı 4, 5, 9-10, 15, 21, 25, 41, 43, 46-47, 51-52, 54, 56, 63, 65, 67, 69-72, 84, 86, 89, 90, 98-100, 106-109, 110, 115, 120-121, 135, 139, 152-153, 158-159, 163-165, 187-188, 193, 196-197, 199-200, 202-203, 218, 220
- Bizans 119

Bolşevik 69-70, 84, 163, 166,
169, 176, 183, 195, 201

Bolşevik İhtilâli 69-70, 84,
163, 176, 201

Brest-Litovsk Antlaşması
165-167, 169, 181-183

Bronsart 47, 60-61, 64-65

Budapeşte 131

Buhara 131, 154, 195

Bulgaristan 20, 105, 136,
138-139, 172, 187, 227

C-Ç

Çanakkale 8, 41, 49, 68-69,
75, 85, 116-117, 125,
129, 135, 148, 194,
196-197

Çeçen 147

Cemal Paşa 6, 71-73, 80-81,
108, 114, 136-138, 227-
229

Cezayir 145-146

Cizre 128

Çoruh 61

Çulfa 168

D

Dağıstan 122-124, 127, 130

Deutschland 17, 42-43, 100,
118, 120, 209-210, 212-
213

Difai 127, 129

Dilman 124

Diyarbakır 76, 124

Doğu Anadolu 47, 53

Doğu Cephesi 48, 52, 70

Doğu Kafkasya 126-127, 129-
130

Dr. Nazım 125, 189

Dunsterville 182

E

Edirne 20, 39

Ege Adaları 138

Emir Aslan 127, 129-130

Enver Paşa 4-11, 15-16, 21-
25, 28, 30, 34-41, 43-53,
55, 57-62, 64-67, 69,
70-86, 89, 99, 106-109,
112, 114-117, 120-127,
129-130, 133, 135-137,
139, 144-145, 151, 153,
155, 158-159, 167-180,
183-184, 187-188, 190-
197, 199-204, 207-213,
215, 218-222, 228, 235

Ermeniler 68, 128, 137, 147,
166, 173, 174-175

Erzberger 114

Erzincan 53-54

Erzurum 53-56, 60-61, 63-64,
81, 126-127, 134, 171

F

Falkenhayn 80, 116, 143, 218-
219

Fas 146

Feldmann 47, 60-61, 64, 71

Filistin 73, 80, 227

Fransa 43, 58, 72, 75, 92, 109,
114, 119, 131, 149

Fuat Paşa 39, 129, 130

G

- Gaspıralı 93, 96, 208
gayr-i müslim 150
Gelibolu 49
Goeben 45, 75, 224-225
Goltz Paşa 22-23, 28, 65, 123, 128
Güney Kafkasya 51, 128, 130, 191, 193-194, 197
Gürcü 130-131, 133, 167, 170-171, 174-175, 179, 213
Gürcü Hükümeti 170
Gürcü tarihi 171
Guse 42, 47, 53-55, 57, 58, 61-66, 68, 124, 209

H

- Halep 72-73, 156-157
Halide Edip 96
halife 144, 146, 148, 151-152
Halil Bey 77, 117, 122-124, 128, 168, 169, 200
Halil Paşa 114, 123, 179, 186, 190, 192, 195
Hasan İzzet Paşa 53, 56, 57, 59, 60
Hazar Denizi 91, 176
Helfferich 210
Hindenburg 58, 173, 179-180, 218-219
Hindistan 51, 59, 110-111, 120-122, 125, 133, 135, 142-149, 153, 155-157, 164, 196
Hinduca 149
Hintze 181-183

- Hohenlohe 140
Hollweg 17, 111, 130
Hüseynzade 131-133

I-İ

- III. Ordu 5, 47, 52-55, 57-67, 122, 125-127, 157
III. Ordu Müfettişliği 53
II. Ordu 74
II. Wilhelm 18, 44, 49, 51, 86, 139-140, 142-144, 146, 148, 150, 159, 163-164, 201-202
İngiltere 17-18, 43-44, 46, 72-73, 75-77, 110, 118-120, 122, 131, 137-140, 142-143-149, 151-152, 155, 164, 208
Irak 61, 78, 116-117, 145, 154, 157
İran 42, 51-54, 89, 91, 111, 121, 123-128, 133, 135, 143, 145, 147-148, 151-158, 169, 171-173, 178, 182, 193, 211
İsa Kotseki 130
İslam Ordusu 179, 180, 185, 190, 197
İslâm ülkeleri 152
İsmail Canbolat Bey 77
İsmail Hakkı Paşa 39, 189
İstanbul 2, 15-19, 21-24, 26, 28-30, 32, 34-35, 37, 39, 42-44, 47-51, 54, 57, 59-60, 62-63, 65-66, 71-77, 79-80, 83, 85-86, 89, 91-92, 94-96, 99, 100-103, 107, 111, 114-

- 115, 118-121, 123-124,
127, 129-131, 138, 141,
145, 148-150, 155-157,
163, 165, 167, 169, 171-
172, 179, 181-185, 188-
196, 200-202, 206-214,
219, 227-228, 230
- İsviçre 80-81, 127
- İttifak Devletleri 45, 58, 68-
69, 78, 115, 132, 154,
156, 165-166, 173-174,
180, 184, 187, 200
- İttihatçı 79, 125, 188-190,
199, 203, 213
- İttihat ve Terakki Cemiyeti
10, 16, 20-22, 26, 28-
29, 43, 71-77, 79-81,
89, 96, 99-102, 104-
108, 114, 187-188, 190,
203, 208-210
- IX. Kolordu 60, 63
- İzzet Paşa 20, 39-40, 42, 53,
56-57, 59-60, 74, 188,
206
- J**
- Jäckh 151
- Japonya 95, 120
- Joffe 169, 176, 178, 182-183,
186
- K**
- Kafkas Cephesi 52-58, 60, 65,
67, 111, 145, 157, 168,
202, 208, 212
- Kafkas İslam Ordusu 179,
180, 197
- Kafkasya 4, 5, 51-54, 58-59,
62, 64, 66, 69-70, 89,
105, 110, 112, 121-
122, 126-131, 133-135,
143-148, 151, 153-154,
163-164-166, 169-179,
183, 185, 190-195, 197,
201-202, 208
- Kafkasya Komitesi 130
- Kahire 94, 140
- Kanal Cephesi 111
- Karadağ 149
- Karadeniz 45-46, 53, 55-56,
137, 148, 165, 229
- Karakilise 61, 174, 181
- Kars 56, 61, 164, 166-167,
175
- Kayseri 54
- Kazan 147
- Kırım 131, 147, 151, 189, 192
- Köprüköy 56, 57-58, 123-124
- Kress 169-170, 175, 180, 182-
183, 185-186, 211
- Krupp 24
- Kühlmann 42, 174, 176-177
- Kürt aşiretleri 128
- Kuvve-i seferiye 124
- Kuzey Afrika 146-147, 149
- Kuzey Kafkasya 131, 178
- L**
- Lenin 15, 191, 211
- Limni 136
- Lossow 48, 71, 116, 171-172,
175, 177
- Lozan 132

Ludendorff 5, 42, 171-173,
175, 177, 180-183, 211,
219
Lütfi Saffet Bey 76

M

Maçabelli 130
Mahmut Şevket Paşa 20, 29,
76, 77
Makedonya 15, 20, 26, 28, 73,
136, 187, 207
Manastır 16, 70
Mançurya 120
Marne 58, 80, 143
Meclis-i Vükelâ 184
Medine 72, 135, 146-147
Mekke 73, 135, 146-147, 150
Mekteb-i Harbiyye-i Şahane
16
Mezopotamya 54, 72, 122,
141, 171-173, 178
Milliyetler Kongresi 132
Mısır 17, 29, 34, 39, 51, 72,
94, 110, 143-146, 148,
152
Moltke 80, 142, 143
Mosel 112-114, 133-134
Moskova 176-177, 182, 191-
193, 212
Muss 155
Musul 124, 127-128, 154

N

Naciye Sultan 15, 24, 30-33,
66, 207
Nadolny 134, 153, 186
Niedermayer 156-157

Nuri Paşa 177, 179-180, 185,
197

O-Ö

Odesa 46, 56
Ömer Naci 122, 126-129
Oppenheim 140, 144, 146-
148, 151
Orenburg 147
Orta Asya 15, 46, 52-53, 69,
91, 92, 105, 147, 153,
164-165, 176, 201-203,
207
Osmanlı-Alman çekişmesi
158
Osmanlı-Alman ilişkileri 4,
118
Osmanlı-Alman ittifakı 25,
51
Osmanlı Devleti 9, 10, 16-23,
25, 28, 35-41, 43-53,
55-58, 64-65, 67-81,
83-85, 91-93, 95-96,
99-100, 103-106, 108-
121, 123, 125, 128, 130-
131, 133, 135-137, 138-
155, 158-159, 163-166,
168-169, 172-173, 175,
177, 178, 180, 183-184,
187-189, 197, 199-203,
220-221, 227
Osmanlı Donanması 45, 56,
137
Osmanlı Ordusu 49, 74, 77,
148
Osmanlı subayları 22, 39,
146, 156
Ostpolitik 207

- P**
- Petersburg 23, 142, 184
- Polonya 59
- Posseldt 61
- posta teşkilatı 146
- Poti 169, 172, 174
- Prusya 21, 47, 110, 111, 118-120, 206, 208
- R**
- Rauf Bey 33-34, 42, 125, 155-157, 211
- Reichskanzler 17, 111, 130
- Reşadiye 137-138
- Revandiz 124
- Rıza Bey 101
- Romanya 44, 70, 76, 138-139, 177-178
- Rosenberg 111
- Rumeli 105, 224, 229
- Rus Çarlığı 24, 131, 163
- Rus İmparatorluğu 24, 121, 144, 146, 163
- Rus Kafkas Ordusu 55-56, 58-60
- Rusya Çarlığı 131
- Rusya Türkleri 125, 136
- S-Ş**
- Sadrazam 24, 45, 74, 79, 118, 188-189, 200, 228
- Sait Halim Paşa 45, 79, 118, 138-139, 199-200
- Şam 72, 140, 171
- Samsun 4, 8, 15, 46, 207-208
- Sanders 9, 38, 43, 47, 51, 55, 59, 65, 80, 111, 142, 212
- Sarıkamış 47, 53-55, 58, 60-69, 122, 125, 165, 207, 212
- Sarıkamış felaketi 122
- Sarıkamış kuşatması 61, 63
- Sarıkamış taarruzu 65
- Sazanov 23
- Schellendorf 47, 53, 60-61, 64-65, 71
- Schulenburg 134, 171, 175
- Seeckt 47, 171-173, 178, 180-183, 187-188, 192, 202
- Selanik 16, 70, 126
- Selim Bebutov 130
- Semerkant 131
- Senusi 17, 29, 146
- Sivas 54
- Sivastopol 46, 189-190, 230
- Sırbistan 149, 158
- Sohum 174
- Souchon 45-46, 55
- Spa 177-178, 181
- Stange 61
- Sudan 146
- Süleymaniye 129
- Sultan Osman 137-138
- Suriye 54, 72-73, 114, 141, 145, 178, 202
- Surre Emini Ahmet Bey 15
- Suşehri 54
- Süveyş Kanalı 111, 146

- T**
- Tahran 121, 122, 124
- Talat Paşa 4, 72-75, 78-79, 81, 100, 114, 117, 168, 184, 187-188, 190, 195, 208, 213, 228
- Tatar 90, 131-132, 170, 177
- Tatarca 149
- Tebriz 122-124, 126-127, 169
- Tehcir Olayı 190, 208
- Teşkilat- ı Mahsusa 122
- Tiflis 123, 169-170-171, 174-175, 181-183, 185-186
- Trablusgarp 16-17, 20, 22, 27, 29, 32, 35, 38-41, 82, 104, 213
- Trabzon 53, 129, 165-166, 168, 195, 213
- Transkafkasya 51, 69, 163-170, 172-173, 190-191, 201
- Transkafkasya Hükümeti 166
- Tunus 145, 146
- Turan 5, 18, 43, 53, 63, 84, 89, 90-91, 96-98, 144, 163, 201, 211-212
- Turancılık 89, 91, 98-99, 106, 212
- Türk 11, 15, 17, 22, 24, 27, 29-30, 37, 39, 42-44, 46, 53-54, 56- 58, 63- 66, 71, 73, 83-84, 89-104, 106, 110, 113, 116, 119, 121, 125-126, 129, 131-132, 134-135, 138, 141, 146, 151-153, 155, 165, 168-174, 176, 179, 184-186, 191, 193, 199-202, 207-214, 221, 227, 230
- Türkçü 51, 99, 102, 106, 110, 122, 135, 152, 158-159, 172, 201
- Türkçülük 5, 10, 71, 89, 91, 93, 96-100, 102, 104-107, 109, 121, 135-136, 200, 201, 207
- Türk Gazetesi 94, 106
- Türkistan 15, 97, 121-122, 124-125, 194-195, 200, 207-208, 211, 213
- Türkiye 7, 15, 21-23, 29-30, 32, 38, 41, 44, 51, 58, 68, 72, 83, 89, 92, 97, 100, 102, 107, 109, 112-114, 118, 120, 130-131, 134, 138, 141-144, 147, 154, 169, 172-173, 175, 186, 191, 199, 203, 207, 209, 211-213, 221
- Türkmenistan 122
- Türk Ocağı 96
- Türk Tarih Kurumu 42, 53, 89, 94, 99-100, 110, 168, 191, 207-208, 212-213
- Türk Yurdu 96-97, 121
- U**
- Ufa 147
- Ukrayna 169, 175, 177-178, 181, 183
- Ulukışla 54
- Urmiye 124, 127

V

Van 53, 68, 124, 128

Van Gölü 128

VI. Ordu 123, 128, 154

Viyana 64, 130

Volga 176

W

Wangenheim 18-19, 23-24,
44, 47, 59, 64, 83, 111,
118, 120, 138, 145, 149,
154, 200

Weltmacht 17, 42, 209

Wesendonk 129, 171

Wilson 132

X

XI. Kolordu 55, 61, 64

X. Kolordu 61

Y

Yakup Cemil 76

Yunanistan 75, 136-139

Z

Zeki Paşa 48

Zeynel Abidin Tagiyef 147

Zimmermann 64-65, 151

Ziya Gökalp 91, 93, 96-98,
214

FOTOĞRAFLAR

Enver Paşa (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa (İBB Atatürk Kitaplığı)

I. Dünya Savaşı yıllarında Başkomutan ve
Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın Dördüncü Ordu'yu denetlemesi
(Dördüncü Ordu Teftişine ait intibaât (İBB Atatürk Kitaplığı))

Enver Paşa Çanakkale'de teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa teftişte (İBB Atatürk Kitaplığı)

Enver Paşa Bir Teftişte (Sağda at üzerinde sarıkl  zat
Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, yanında Adliye
Nâzırı fahri yüzbaşı İbrahim Bey

Alman Kaiser ve Enver Paşa Çanakkale'de tabyaları denetliyor.

Çanakkale 1917 - Reorganize edilen tabyaların
Enver Paşa tarafından denetlenmesi

Çanakkale 1917 - Reorganize edilen tabyaların
Enver Paşa tarafından denetlenmesi

Çanakkale'de Enver Paşa, Kennengieser Paşa ve
Esad Paşa Alman subaylarla

Enver Paşa Bulgar askeri heyeti ile

KOMİTENİN KAHRAMANI ENVER PAŞA

Enver Paşa'nın kendisine yüklediği misyon, bu misyonu gerçekleştirmek için harcadığı enerji ve maceraperestliği, onun yaşadığı dönemin, öne çıkan karakteristik özellikleriydi. Bu özelliklerin benzerini Alman İmparatoru II. Wilhelm'de de görmek mümkündü. Enver Paşa, yaşadığı dönemin özelliklerini taşıyor ve dönemin ruhuna uygun düşünüyordu. Dolayısıyla her tarihi olay ve kişi gibi Enver Paşa da çağının özellikleriyle birlikte ele alınıp incelenmek zorundadır. Ancak bu takdirde kişiliği ve icraatları daha iyi anlaşılacaktır.

